

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУРБЕЛА ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.28/.29

**ДИСЕРТАЦІЯ
ДОБРОВІЛЬНЕ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ
АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю. С. Бурбела**

Науковий керівник **Савченко Андрій Володимирович**, доктор юридичних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У дисертації розроблено зорієнтовану на оптимізацію та підвищення ефективності застосування кримінального законодавства доктринальну модель уніфікації положень про добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у межах різних інститутів кримінального права (звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування) зі збереженням за потреби індивідуальних особливостей відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

У контексті шкоди та збитків серед усіх термінів, які вживають у досліджуваній конструкції («відшкодування», «усунення», «компенсація», «загладжування»), найбільш оптимальним визнано «відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яким запропоновано вважати дії, спрямовані на ліквідацію наслідків злочину чи кримінального проступку, відновлення попереднього стану речей або приведення їх до придатних для користування характеристик, передачу потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди або інші подібні дії.

Удосконалено систему ознак добровільності вчинення відповідних позитивних посткримінальних дій (з власної волі, з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб, без примусу, з будь-яких мотивів), а також уточнено критерії відмежування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди від примусового вчинення таких дій.

Розроблено класифікацію добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що враховує такі критерії: 1) обсяг

відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 2) вік суб'єкта кримінального правопорушення, який заподіяв шкоду; 3) суб'єкт, який здійснює відповідні позитивні посткримінальні дії; 4) вид збитку, що підлягає відшкодуванню, або шкоди, яка підлягає усуненню; 5) кількість осіб, які відшкодовують збиток чи усувають шкоду; 6) форма та спосіб добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 7) кримінально-правові наслідки відповідних позитивних посткримінальних дій; 8) їхня спрямованість; 9) вид кримінального правопорушення.

Аргументовано, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди іншими фізичними чи юридичними особами, крім суб'єкта кримінального правопорушення, обумовлене об'єктивними причинами (хвороба особи, яка завдала збитку або заподіяла шкоду, брак у неї коштів на відповідну компенсацію суспільно небезпечних наслідків власних дій, її затримання чи арешт, застосування щодо неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо) та потребує дотримання певних умов (відсутність в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, об'єктивної можливості здійснення відповідних позитивних посткримінальних дій; вияв з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, активності, ініціативності, особистої участі або принаймні сприяння; наявність доручення чи прохання з боку винного).

Сформульовано рекомендації щодо визначення меж добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, які визначаються початковим і кінцевим моментами учинення таких дій, а також їх обсягом. Розкрито взаємозв'язок зазначених меж із кримінально-правовими наслідками цих позитивних посткримінальних дій у формі виключення кримінальної відповідальності, звільнення від неї, пом'якшення покарання, призначення більш м'якого покарання, звільнення від покарання та його відбування тощо.

На підставі дослідження судової практики, вивчення наукової літератури й аналізу зарубіжного досвіду сформульовано висновки та пропозиції щодо добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання:

- 1) аргументовано необхідність доповнення переліку обставин, зазначених у загальних правилах застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, вказівкою на добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 2) за результатами тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України доведено, що відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути як повним, так і частковим;
- 3) підтримано пропозицію доповнити ч. 1 ст. 67 КК України п. 14 такого змісту: «невідшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;
- 4) підтримано пропозицію деталізувати правила врахування обставин, які пом'якшують покарання, у комплексі з обставинами, що обтяжують покарання;
- 5) сформульовано рекомендації щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання;
- 6) аргументовано недоцільність об'єднання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з такими специфічними його формами, як надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення (нині виокремлено як самостійну обставину) та відвернення винним шкідливих наслідків учиненого кримінального правопорушення (може бути врахована в межах ч. 2 ст. 66 КК України).

Розкрито ознаки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умови звільнення від кримінальної відповідальності, надано пропозиції щодо її вдосконалення, зокрема:

- 1) встановлено, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності може включати надання медичної або іншої допомоги

потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;

2) запропоновано розробити механізм добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після звільнення від кримінальної відповідальності в разі, якщо винний не має змоги вчинити такі позитивні посткримінальні дії вчасно, у складі якого необхідно передбачити нову заборонну кримінально-правову норму, що міститиме підстави притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання умов звільнення від кримінальної відповідальності у формі добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

3) обґрунтовано необхідність виключення зі ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України вказівки на повноту відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди;

4) визнано необґрунтованим конструювання окремої заохочувальної норми, яка міститиме підстави звільнення від кримінальної відповідальності, єдиною умовою якої є добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Розроблено пропозиції щодо оптимізації можливостей урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбування, а саме:

1) запропоновано створити єдину універсальну для всіх видів звільнення від покарання та його відбування, окрім звільнення від відбування покарання з випробуванням, умову – «добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яка буде мати факультативний характер для тих випадків, коли в особи немає реальної можливості повною мірою здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії;

2) підтримано пропозицію щодо доповнення ч. 3 ст. 76 КК України новим обов'язком, який покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, – «відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку»;

3) обґрунтовано недоцільність доповнення розділу XII Загальної частини КК України «Звільнення від покарання та його відбування» новими видами звільнення

від покарання та його відбування, єдиною обов'язковою умовою яких слід визнавати добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Ключові слова: збиток; шкода; відшкодування завданого збитку; усунення заподіяної шкоди; потерпілий; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання та його відбування; обставини, що пом'якшують покарання.

SUMMARY

Yurii Burbela. Voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused in the criminal law of Ukraine. – Qualifying paper as a manuscript.

Dissertation on Doctor of Philosophy (PhD) degree on specialty 081 – Law. National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

Doctrinal model of unification of provisions concerning voluntarily compensation of the loss caused by criminal offence stipulated by different criminal law institutes (release from criminal responsibility, imposition of punishment, release from punishment and its execution) oriented on optimization and effectiveness improvement of criminal legislation application (while preserving, if necessary, individual peculiarities of the respective stimulating criminal legal norms has been developed in this dissertation.

With regard to loss and damage among all definitions used in the construct in question («compensation», «elimination», «indemnification», «expiation») «compensation of the loss caused by criminal offence» has been considered as most optimized; it has been defined as actions, aimed at rectification of the consequences of crime or criminal misconduct, restitution of items' previous state or bringing them in condition suitable for use, delivering to the victim the new item instead of destroyed, reparation of physical or moral damage etc.

A system of features of voluntariness of respective post-criminal actions' implementation (by own will, by own initiative or by other people's initiative, without coercion, on any and all motives) has been improved; criteria for differentiation of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused from compulsory implementation of such actions have been made specific.

A classification of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused with regard to the following criteria: 1) scope of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused;

2) age of subject of criminal offence who actually caused the loss; 3) subject who implements respective positive post-criminal actions; 4) type of loss which is to be compensated or damage which is to be eliminated; 5) quantity of people who are compensating the loss or eliminating the damage; 6) form and method of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused; 7) criminal legal consequences of the respective positive post-criminal actions; 8) their focus; 9) type of criminal offence.

It has been argued that voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused made by other private persons or legal persons (than subject of criminal offence) should be determined by objective reasons (illness of person who caused loss or damage, insufficiency of means for the respective compensation of socially dangerous consequences of his/her actions, his/her detention/arrest or application of pre-trial restriction etc.) and should be hold to certain conditions (absence of objective possibility of subject of criminal offence to implement respective positive post-criminal actions; subject of criminal offence's activity and initiative, personal participation or at least cooperation; instruction or request from the defendant's side).

Recommendations to define the confines of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused (specified by initial and final moments of such actions' implementation as well as by their scope) have been formulated. Correlation between such confines and criminal legal consequences of the positive post-criminal actions in the form of exclusion of criminal responsibility, release from such responsibility, mitigating of punishment, imposition of lesser punishment circumstances, release from punishment and its execution etc.

On the results of judicial practice study, scientific literature research and foreign experience analysis certain conclusions and suggestions on voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused as the circumstance mitigating punishment have been articulated: 1) necessity of complement the list of circumstances of implementation criminal legal measures to

legal persons with refer to voluntarily compensation of the loss caused by criminal offence has been argued; 2) by the literal interpretation of para. 2 of part 1 of Art. 66 of the Criminal Code of Ukraine the conclusion on possibility of both full and fractional compensation of the loss caused or elimination of the damage caused has been made; 3) a suggestion to supplement part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine with para. 14 as follows: «non-compensation of the loss caused by criminal offence» has been supported; 4) a suggestion to specialize the rules of taking circumstances mitigating punishment into account in conjunction circumstances aggravating punishment has been supported; 5) recommendations of taking into account voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused as the circumstance mitigating punishment have been formulated; 6) inexpediency of unification of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused with such its specific forms as providing medical or other assistance to the victim immediately after committing of criminal offence (a separate circumstance nowadays) and prevention of harmful consequences of criminal offence committed by the defendant (could be taken into account according to part 2 of Art. 66 of the Criminal Code of Ukraine) has been argued.

Features of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused as a prerequisite of release from criminal responsibility have been disclosed, suggestions of its improvement have been given namely: 1) it has been established that voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused as a prerequisite of release from criminal responsibility may include providing medical or other assistance to the victim immediately after committing of criminal offence; 2) it has been offered to develop the mechanism of voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused after release from criminal responsibility if defendant cannot implement such positive post-criminal actions in time (in this context provisions should be made for a new prohibitory criminal legal norm which contains grounds for calling to criminal responsibility for non-performance of voluntarily compensation of the

loss caused or elimination of the damage caused as a condition of release from criminal responsibility); 3) reasons of exclusion of the provision of fullness of compensation of the loss caused or elimination of the damage caused from Art. 45 and part 4 of Art. 289 of the Criminal Code of Ukraine have been substantiated; 4) formulation of a separate stimulating norm with grounds of release from criminal responsibility based solely on voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused has been considered unsound.

Suggestions on optimization of possibilities of taking voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused into account during release from punishment and its execution have been worked out, e.g.: 1) it has been suggested to create joint, universal for all types of release from punishment and its execution (except release from punishment on probation) condition – «voluntarily compensation of the damage caused by criminal offence», which will have complimentary meaning for those cases when a person has no real possibility to implement respective positive post-criminal actions in full; 2) proposal to supplement part 3 of art. 76 of the Criminal Code of Ukraine with the new obligation imposed by the court to a person released from punishment on probation – «to compensate the damage caused by criminal offence during probationary service» – has been supported; 3) supplement of Chapter XII «Release from punishment and its execution» of General Part of the Criminal Code of Ukraine with new types of release from punishment and its execution based solely on voluntarily compensation of the loss caused or elimination of the damage caused has been considered unsound.

Key words: loss; damage; compensation for the loss caused; elimination of the damage caused; victim; release from criminal responsibility; release from punishment and its execution; circumstances mitigating punishment.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бурбела Ю. С. Часові межі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6–2. Т. 1. С. 112–117. (Серія «Юридичні науки»).

2. Бурбела Ю. С. Суб'єкт добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 119–123.

3. Бурбела Ю. С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право*. № 4. 2017. С. 117–122.

4. Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності за КК України. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 5. Вип. 1. С. 23–27.

5. Бурбела Ю. С. Полное возмещение причиненного ущерба или устранение причиненного вреда по УК Украины. *Право и закон*. 2018. № 2. С. 190–194.

6. Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди: проблеми понятійно-категоріального апарату. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 214–223. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.21>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бурбела Ю. С. Види добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг : Геліос-Принт, 2017. С. 163–165.

8. Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми*

кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. VIII міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 58–59.

9. Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 358–360.

10. Бурбела Ю. С. Особливості врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9 листоп. 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 27–28.

11. Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки відмови від добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після звільнення від кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. IX Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 42–43.

12. Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 109–110.

13. Бурбела Ю. С. Сучасні проблеми добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбування. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2020 р.). Львів : Центр правн. ініціатив, 2020. Ч. 1. С. 62–65.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОБРОВІЛЬНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	27
1.1. Стан наукових досліджень проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в Україні.....	27
1.2. Поняття, зміст і види збитку та шкоди в кримінальному праві України	38
1.3. Поняття та зміст добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України	56
Висновки до розділу 1	73
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОБРОВІЛЬНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ	78
2.1. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України.....	78
2.2. Суб'єкти добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України	91
2.3. Кримінально-правові межі та наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.....	103
Висновки до розділу 2	129
РОЗДІЛ 3. ДОБРОВІЛЬНЕ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ В СИСТЕМІ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ УКРАЇНИ	134

3.1. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання, у кримінальному праві України.....	134
3.2. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності в кримінальному праві України.....	145
3.3. Урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбування в кримінальному праві України.....	159
Висновки до розділу 3	180
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192
ДОДАТКИ.....	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- Австрія** – Австрійська Республіка
Азербайджан – Азербайджанська Республіка
Албанія – Республіка Албанія
Білорусь – Республіка Білорусь
Болгарія – Республіка Болгарія
Бразилія – Федеративна Республіка Бразилія
В'єтнам – Соціалістична Республіка В'єтнам
Вірменія – Республіка Вірменія
Данія – Королівство Данія
Естонія – Естонська Республіка
Ізраїль – Держава Ізраїль
Ісландія – Республіка Ісландія
Іспанія – Королівство Іспанія
Італія – Італійська Республіка
Казахстан – Республіка Казахстан
Киргизія – Киргизька Республіка
КК – Кримінальний кодекс
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
Латвія – Латвійська Республіка
Литва – Литовська Республіка
Молдова – Республіка Молдова
Німеччина – Федеративна Республіка Німеччина
Польща – Республіка Польща
ПВС – Пленум Верховного Суду
РФ – Російська Федерація
Сербія – Республіка Сербія

Словаччина – Словацька Республіка

Словенія – Республіка Словенія

США – Сполучені Штати Америки

Таджикистан – Республіка Таджикистан

Туркменістан – Республіка Туркменістан

Узбекистан – Республіка Узбекистан

Фінляндія – Фінляндська Республіка

Хорватія – Республіка Хорватія

ЦК – Цивільний кодекс

Чехія – Чеська Республіка

Швейцарія – Швейцарська Конфедерація

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розбудова України як незалежної та демократичної держави європейського зразка потребує створення ефективних механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина від кримінально-протиправних посягань, які часто полягають у заподіянні фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

У системі таких механізмів чільне місце належить кримінально-правовому забезпеченню добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. У КК України існує система норм, що визначають підстави застосування заходів кримінально-правового заохочення до такої позитивної посткримінальної поведінки. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди розглядають як одну з умов загальних і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України), як обставину, що пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України), а також може бути врахована під час звільнення від покарання та його відбування тощо.

Застосування зазначених норм нині ускладнене низкою проблемних питань, зокрема відсутністю однозначних тлумачень базових термінів («шкода», «збитки», «відшкодування», «усунення»); застосуванням різної термінології в різних галузях законодавства для позначення шкоди чи збитків, завданих кримінальним правопорушенням (кримінальному, кримінальному процесуальному, цивільному); відсутністю однозначних відповідей на інші концептуальні питання (що слід вважати добровільністю відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; хто може бути суб'єктом зазначеної вище позитивної посткримінальної поведінки; чи в усіх випадках вимагається, щоб відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди було повним; які кримінально-правові межі й наслідки таких дій) тощо.

Певною мірою така ситуація обумовлює той факт, що попри зростання протягом 2015–2019 рр. суми матеріальних збитків від кримінальних правопорушень (більш як у 6 разів – із 7 до 46 млрд грн), їх відшкодування залишається незадовільним та, навпаки, здебільшого спадає: у 2015 р. відшкодовано 23,39 % завданих збитків, у 2016 р. – 31,45 %, у 2017 р. – 8,65 %, у 2018 р. – 23,1 %, у 2019 р. – 5,77 %. Відтак, з 2015 р. до 2019 р. відшкодування збитків зменшилося в понад 4 рази: з 23,39 до 5,77 %, тобто на 17,62 % [173] (додаток А). За таких обставин особливо актуальними є дослідження, спрямовані на оптимізацію та підвищення ефективності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Вагомим внеском у розроблення питань добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди є дослідження українських учених Ю. В. Бауліна, А. М. Бойка, І. А. Вартилицької, А. А. Вознюка, М. Є. Григор'євої, О. П. Гороха, О. О. Дудорова, О. О. Житного, Т. І. Іванюк, О. О. Книженко, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, Є. О. Письменського А. В. Савченка, А. А. Стрижевської, П. Л. Фріса, Г. О. Усатого, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського, С. Д. Шапченка, С. С. Яценка, А. М. Яценка та ін.

Зв'язок зазначених норм з іншими кримінально-правовими інститутами розкрито в працях таких вітчизняних науковців, як П. П. Андрушко, П. С. Берзін, В. І. Борисов, П. А. Воробей, В. К. Грищук, О. М. Джужа, З. А. Загиней, О. Г. Колб, В. В. Кузнецов, О. М. Литвинов, С. Я. Лихова, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, П. П. Михайленко А. А. Музика, О. С. Олійник, В. І. Осадчий, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, В. В. Черней, В. І. Шакун та ін.

Сформульовані цими дослідниками висновки становлять потужний фундамент для розв'язання проблем кримінально-правового забезпечення добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Водночас нині відсутня єдина концепція системи норм, що

визначають підстави кримінально-правового заохочення до такої позитивної посткримінальної поведінки. Крім того, вивчення судової практики засвідчує, що ці положення кримінального законодавства застосовують не завжди правильно й ефективно, а отже, вони потребують удосконалення.

Зазначене зумовлює необхідність комплексного дослідження цих проблем, що дасть змогу створити єдину систему кримінально-правового заохочення в разі добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також виробити уніфіковані підходи до застосування відповідних кримінально-правових норм з урахуванням сучасних досягнень науки кримінального права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження відповідає Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) та Плану дій з її реалізації на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р); Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015); Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 р.); Переліку перспективних напрямів кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями (рішення президії НАПрН України від 18 жовтня 2013 р. № 86/11); Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275); основним напрямом наукових досліджень НАВС на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 28 березня 2017 р. (протокол № 7) і зареєстровано відділенням кримінально-правових наук НАПрН України (п. 876, 2017 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне розв'язання теоретичних і практичних проблем застосування кримінально-правових норм, що визначають підстави добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність і практики його застосування.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукових досліджень проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- розкрити поняття, зміст і види збитку та шкоди в кримінальному праві України, сформулювати рекомендації щодо застосування цих категорій;
- схарактеризувати поняття та зміст добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- висвітлити основні положення про добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди та надати пропозиції щодо їх уточнення;
- встановити суб'єктів добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- визначити кримінально-правові межі та наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- розкрити особливості добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання, визначити перспективи її вдосконалення;
- встановити особливості добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умови звільнення від кримінальної відповідальності, запропонувати шляхи її оптимізації;
- визначити перспективи врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбування.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у результаті позитивної посткримінальної поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні проблеми застосування кримінально-правових норм, що визначають підстави добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених мети й завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціально-наукових методів, зокрема: *системний* – у процесі дослідження системи кримінально-правових норм, що визначають підстави добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (розділи 2–3); *історико-правовий* – під час ретроспективного аналізу окремих аспектів генезису цих норм (розділи 1–3); *порівняльно-правовий* – у межах зіставлення положень КК України та зарубіжного законодавства щодо врахування такої позитивної посткримінальної поведінки під час звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування, а також призначення покарання (розділ 3); *формально-догматичний (юридико-технічний)* – під час аналізу юридичних конструкцій відповідних заохочувальних кримінально-правових норм, а також визначення змісту вживаних у роботі юридичних термінів (розділи 1–3); *соціологічні (аналізу документів, інтерв'ювання)* – у межах вивчення матеріалів судової практики, інтерв'ювання суддів (розділи 1–3); *статистичний* – для узагальнення й аналізу емпіричної інформації, що стосується шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, та результатів її відшкодування (розділи 1–3); *моделювання* – у контексті побудови моделей відповідних заохочувальних кримінально-правових норм (розділ 3, висновки).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні матеріали Генеральної прокуратури України за 2015–2019 рр.; результати інтерв'ювання 118 суддів першої та апеляційної інстанцій, проведеного

протягом 2017–2020 рр.; результати вивчення 464 ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності, а також інші судові рішення за 2012–2020 рр.; практичний досвід роботи дисертанта.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації розроблено низку нових положень, висновків і рекомендацій щодо оптимізації та підвищення ефективності системи норм, які визначають підстави добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а саме:

вперше:

– розроблено зорієнтовану на оптимізацію та підвищення ефективності застосування кримінального законодавства доктринальну модель уніфікації положень про добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у межах різних інститутів кримінального права (звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування) зі збереженням за потреби індивідуальних особливостей відповідних заохочувальних кримінально-правових норм;

– аргументовано необхідність створення механізму кримінально-правового забезпечення добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, після звільнення від кримінальної відповідальності в разі, якщо винний не має змоги вчинити такі позитивні посткримінальні дії вчасно, обов'язковою складовою якого має стати нова заборонна кримінально-правова норма, що передбачала б підстави притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання умов звільнення від кримінальної відповідальності у формі добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– для підвищення ефективності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди запропоновано в ч. 6 ст. 74 КК України створити єдину універсальну для всіх видів звільнення від покарання та його відбування, окрім звільнення від відбування покарання з

випробуванням, умову – «добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яка буде мати факультативний характер для тих випадків, коли в особи немає реальної можливості повною мірою здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії;

– сформульовано рекомендації щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання, з огляду на види шкоди, повноту таких дій, позицію потерпілого, можливості винного й інші обставини;

– розроблено класифікацію добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, яка має значення передусім для повного та об'єктивного застосування відповідних кримінально-правових норм, оскільки дозволяє розкрити всі їхні потенційні можливості як для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, так і для потерпілого від кримінального правопорушення, а також надає можливість застосувати індивідуальний підхід, зокрема врахувати різновиди шкоди, які підлягають відшкодуванню, інтереси потерпілого, можливості особи, яка завдала шкоду (спричинила збитки), тощо;

удосконалено:

– поняття «відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яким запропоновано вважати дії, спрямовані на ліквідацію наслідків злочину чи кримінального проступку, відновлення попереднього стану речей або приведення їх до придатних для користування характеристик, передачу потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди або інші подібні дії;

– систему ознак добровільності вчинення відповідних позитивних посткримінальних дій (з власної волі, з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб, без примусу, з будь-яких мотивів), а також критерії відмежування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди від примусового вчинення таких дій;

– загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-10 КК України) шляхом доповнення переліку обставин, зазначених у цих правилах, вказівкою на добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– положення щодо меж добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (визначено початковий і кінцевий моменти учинення таких дій, їхній обсяг, розкрито взаємозв'язок кінцевого моменту цієї позитивної посткримінальної поведінки з вибором заходу кримінально-правового характеру, що застосовується до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення);

дістали подальший розвиток:

– положення щодо шкоди та збитків у КК України: визначено співвідношення цих понять, окреслено типові помилки їх вживання в законі про кримінальну відповідальність, сформульовано пропозиції щодо розв'язання проблем неоднозначного тлумачення понять «школа» і «збитки» шляхом їх уніфікації та надання їм легального визначення (використання для потреб кримінального права значення цих термінів, що використовується в цивільному й іншому законодавстві, або ж закріплення їх визначень у законі про кримінальну відповідальність);

– твердження про те, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може здійснити не лише особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й будь-яка інша фізична чи юридична особа шляхом виокремлення об'єктивних для цього причин і висловлення рекомендацій з дотримання певних умов;

– пропозиція щодо розширення переліку обставин, які обтяжують покарання, новою обставиною – невідшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– пропозиція щодо доповнення ч. 3 ст. 76 КК України новим обов'язком, який покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання

з випробуванням, – «добровільно відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку».

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, упроваджені та використовуються в:

законотворчій діяльності – у межах удосконалення кримінально-правових норм, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (лист Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин від 7 липня 2020 р. № 04-25/17-2020/98116);

правозастосовній діяльності – під час застосування кримінально-правових норм, що стосуються звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування (акти впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 23 січня 2020 р., Києво-Святошинського районного суду Київської області від 1 липня 2020 р.);

науково-дослідній діяльності – у дослідженнях проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 11 лютого 2020 р.);

освітньому процесі – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з кримінального права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 6 березня 2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Ключові положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, а саме: «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (м. Кривий Ріг, 16 червня

2017 р.), «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (м. Київ, 16 листопада 2017 р.), «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 8 грудня 2017 р.), «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах» (м. Львів, 9 листопада 2018 р.), «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 21 листопада 2018 р.), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 1 березня 2019 р.), «Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності» (м. Львів, 17–18 квітня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 13 наукових працях, серед яких 3 статті в наукових фахових виданнях України, 3 статті в наукових періодичних виданнях інших держав (Республіка Киргизія, Молдова, Словенія), 7 тез доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить анотацію, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел (293 найменування на 29 сторінках) і вісім додатків на 33 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 253 сторінки, з них основний текст – 179 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОБРОВІЛЬНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Стан наукових досліджень проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в Україні

Кримінально-правові норми, що містять підстави для поліпшення становища особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, однак добровільно відшкодувала завданий збиток або усунула заподіяну шкоду, неодноразово доводили свою ефективність. З одного боку, вони сприяють відновленню порушених прав та інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень, а з іншого – є певним індикатором суспільної небезпечності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також критерієм, який допомагає встановити доцільність чи недоцільність застосування до неї тих чи інших заходів кримінально-правового характеру.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди мають важливе кримінально-правове значення. Передусім ці дії свідчать про виправлення особи, зниження ступеня її суспільної небезпечності. Як слушно зауважує О. В. Дашченко, з точки зору характеристики особистості правопорушника такі позитивні вияви свідчать про внутрішні позитивні процеси, що відбуваються у свідомості останнього [80, с. 141].

Цей вид посткримінальної поведінки особи, на думку П. Л. Фріса, засвідчує визнання нею своєї вини, розкаяння, бажання залагодити спричинену шкоду [251, с. 341].

О. О. Житний слушно зазначає, що цінність таких дій, як повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, та їх наслідків полягає передусім у тому, що вони сприяють виконанню відновлювальної функції кримінального права без значних процесуальних, організаційних і майнових витрат з боку держави (усувають необхідність проведення обшуків з метою виявлення матеріальних цінностей, виїмки, розшуку майна, накладення на нього арешту, організації оперативних заходів з метою забезпечення відшкодування матеріальних збитків, розгляду матеріалів у порядку цивільного судочинства тощо), а також є об'єктивними показниками зниження суспільної небезпечності особи [85, с. 117].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має важливе значення для прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення покарання, звільнення від покарання та його відбування.

Досить вагоме кримінально-правове значення добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди аргументує П. В. Хряпінський, зауважуючи, що за умов відшкодування збитків і усунення шкоди: 1) потерпілий від злочину стає задоволеним з огляду на поновлення свого стану; 2) особа, яка здійснила відшкодування залежно від обставин звільняється від кримінальної відповідальності або їй пом'якшується кримінальне покарання; 3) у суспільстві настає примирення через добровільне залагодження конфлікту; 4) держава істотно заощаджує матеріальні ресурси. До непрямих майнових витрат, що певною мірою мінімізуються спеціальними заохочувальними нормами, належать бюджетні витрати на утримання засуджених осіб у місцях позбавлення волі, витрати на проведення досудового слідства та розгляду кримінальних справ у

судових інстанціях усіх рівнів, утримання спеціальних органів виконання кримінальних покарань [256, с. 161].

Для потерпілого добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має важливе значення, оскільки сприяє відновленню його прав і свобод. Існують навіть дві теорії відновлення жертви кримінального правопорушення: 1) шкоду, заподіяну жертвам кримінальних правопорушень, слід безпосередньо відшкодувати (підхід відновного правосуддя); 2) шкоду жертвам слід усувати шляхом покарання правопорушника (підхід карального правосуддя) [273, с. 9].

З-поміж науковців на сьогодні точиться дискусія щодо того, чи є відновне правосуддя жертвам вигіднішим, ніж традиційна система кримінального правосуддя. Його прихильники стверджують, що відновне правосуддя, яке зосереджено на відшкодуванні потерпілій особі шкоди, безперечно, є кращою спроможністю відповідати потребам жертв, ніж сучасні системи кримінального правосуддя [292, с. 259–274]. Дослідження показали, що жертви злочину задоволені своєю участю у відновлювальному втручанні [291, с. 117–143]. За належного виконання практики відновного правосуддя можуть мати «оздоровчу» цінність [290, с. 415–442]. Підхід відновного правосуддя може забезпечити більший стримуючий ефект, ніж звичайний підхід [283]. Потреба людей у покаранні не виключає прагнення до застосування відновлювальних санкцій, які стосуються відшкодування жертвам і суспільству шкоди, що заподіяна порушеннями [272].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди слушно віднести до критеріїв оцінки діяльності правоохоронців, адже потерпілий оцінює їх роботу не лише за результатом розкриття кримінального правопорушення, а й відшкодування завданої йому шкоди.

Таким чином, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України має важливе кримінально-правове значення, оскільки визнається: 1) обставиною, що пом'якшує покарання; 2) однією з умов загальних і спеціальних видів

звільнення від кримінальної відповідальності; 3) однією з умов призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; 4) обставиною, яка позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого.

Крім того, такі позитивні посткримінальні дії є ознакою виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зниження ступеня її суспільної небезпечності, критерієм оцінки діяльності правоохоронців, дозволяють суттєво мінімізувати витрати держави, які повинні здійснити відповідні органи у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення тощо.

Однак Верховний Суд України, розглядаючи кримінально-правове значення цих позитивних посткримінальних дій, доходить висновку, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди на час розслідування злочину не перетворює злочин на малозначне діяння [146].

Окремі питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди досліджували в межах інститутів: 1) призначення покарання; 2) звільнення від кримінальної відповідальності; 3) звільнення від покарання та його відбуття. З огляду на зазначене, наукові публікації вчених слід систематизувати за вказаними інститутами.

У контексті призначення покарання цю проблематику досліджено в таких роботах: Т. І. Іванюк «Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України» (2006) [88]; В. В. Полтавець «Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення» (2005) [144]; Т. В. Сахарук «Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз» (2006) [163]; Л. М. Федорак «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» (2010) [249] тощо.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умову звільнення від кримінальної відповідальності досліджено в працях: Ю. В. Бауліна «Вибрані праці» (2013) [7]; А. А. Вознюка «Спеціальні

види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань» (2015) [69]; М. Є. Григор'євої «Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям» (2007) [75]; О. О. Житного «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» (2003) [85]; Ж. В. Мандриченко «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим» (2007) [116]; О. В. Перепаді «Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН)» (2003) [138]; А. М. Яценка «Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання» (2006) [264] тощо.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбування досліджували: О. П. Горох «Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України» (2019) [74]; О. В. Дашенко «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання» (2009) [80]; А. О. Клевцов «Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України» (2009) [92]; О. О. Книженко «Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України» (2003) [94]; О. О. Наумов «Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років» (2015) [133]; Є. О. Письменський «Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України» (2014) [141] тощо.

Концептуальним кримінально-правовим положенням добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди присвячено роботи П. С. Берзіна «Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення» (2009) [9]; А. М. Бойка «Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної злочином шкоди» (1995) [10], А. А. Вознюка та Є. С. Назимка «Проблемні питання законодавчої

регламентації заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються відшкодування шкоди, завданої державі» (2013) [64]; Л. М. Демидової «Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика» (2013) [82]; О. М. Миколенко «Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином» (2005) [118], П. В. Хряпінського «Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми» (2010) [256] тощо.

Значну увагу проблематиці добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди приділено в науково-практичних коментарях [130; 132], навчальних посібниках і підручниках [68; 84; 102; 103; 107; 189; 250].

Таким чином, можна констатувати, що нині відсутні комплексні монографічні дослідження проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в межах різних інститутів кримінального права (звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування). Водночас є певні теоретичні напрацювання з цього приводу, які є важливими для розробки ефективної системи кримінально-правових норм, що регулюють добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а також формування рекомендацій щодо їх застосування. Водночас у цих наукових доробках нерозв'язаними залишаються чимало проблем, які перешкоджають ефективному застосуванню відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

Необхідність у такій системі обумовлена певними обставинами. Варто погодитися з П. В. Хряпінським, який зазначає, що сучасний стан судочинства, на жаль, не спрямований на повне та всебічне задоволення завданих злочинами майнових, моральних збитків потерпілому та державі. Отже, одним з пріоритетних завдань кримінальної політики має стати поновлення порушених прав потерпілих, зокрема держави. Потерпілий,

особливо в разі вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості, має відчувати задоволення не стільки від покарання винного, скільки від відновлення порушених прав у формі повного відшкодування завданих збитків [256, с. 113].

З огляду на запровадження заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, нині з'явилася можливість здійснення добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди юридичною особою в разі вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів. Як слушно наголошує А. А. Вознюк, на сьогодні де-факто ми маємо механізм притягнення до відповідальності юридичних осіб у разі вчинення певних злочинів, який де-юре не є кримінальною відповідальністю. Він певною мірою сприяє запобіганню злочинам, учиненим в інтересах юридичної особи, а також у перспективі може стати складовою системи відшкодування шкоди, завданої злочином [67, с. 503].

Механізм добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є комплексним і повинен включати не лише кримінально-правові, а й кримінальні процесуальні норми, які також потребують удосконалення з огляду на певні проблеми. Наприклад, ознайомлення О. П. Гороха з положеннями ст. 539 КПК України дає змогу йому зробити висновок про те, що законодавець повністю проігнорував права потерпілого під час вирішення судом питань, які вирішуються під час виконання вироку (ст. 537 КПК України). Зокрема, у судові засідання під час вирішення клопотань (подань) про звільнення від покарання (що застосовуються на стадії виконання вироку) потерпілого чомусь навіть не викликають (ч. 4 ст. 539 КПК України). Очевидно, що це не сприяє захисту інтересів потерпілого в разі застосування судами норм про звільнення від покарання [74, с. 104]. Дійсно, під час вирішення таких питань слід обов'язково з'ясовувати думку потерпілого.

Застосування кримінально-правових норм, що регулюють добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України, нині ускладнене низкою проблемних питань.

1. Відсутність єдиної, однозначної, усталеної базової термінології. Норми, що регулюють добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, мають міжгалузевий характер – функціонують не лише в кримінальному, а й кримінальному процесуальному, цивільному, адміністративному й інших галузях законодавства. Нині в різних галузях законодавства для позначення шкоди чи збитків, завданих кримінальним правопорушенням, а також їх усунення чи відшкодування застосовується не лише неоднозначна, а й різна термінологія [17, с. 58–59].

У КК України не визначено термінів «завданий збиток» та «заподіяна шкода». Однак це питання має не лише теоретичне, а й практичне значення. Адже одна справа, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, відшкодовує потерпілому лише матеріальну шкоду, і зовсім інша – відшкодування моральної шкоди [17, с. 58–59].

На цю проблему звернули увагу та судді, які брали участь в інтерв'юванні, зазначаючи, що в КК України відсутні визначення основних термінів і понять, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Це перешкоджає однозначному застосуванню відповідних заохочувальних кримінально-правових норм і призводить в окремих випадках до скасування судового рішення у зв'язку з неправильним застосуванням судом норм матеріального права (додаток Б).

2. Недосконалість заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Вони потребують удосконалення, оскільки не забезпечують оптимально ефективного процесу відшкодування потерпілому шкоди чи збитків від кримінального правопорушення. Не всі підстави звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування містять безпосередню умову, що стосується добровільного відшкодування

завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Тому в окремих випадках під час звільнення від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, не вимагається здійснення таких позитивних посткримінальних дій (додаток Б).

Перспективним видається розширення та уточнення зазначених норм. За умови виваженого підходу до цього кримінально-правового феномену він може мати й відчутний антикорупційний зміст: винний не буде спрямовувати свої фінансові можливості на підкуп слідчих, прокурорів чи суддів, а безпосередньо використає їх для добровільної компенсації завданих кримінальним правопорушенням збитків [17, с. 58–59].

3. Відсутність чітких рекомендацій щодо застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди» (додаток Б). На сьогодні немає однозначних відповідей на питання про те, як слід розуміти добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, хто може бути суб'єктом таких позитивних посткримінальних дій, чи в усіх випадках вимагається, щоб вони були повними, які їх кримінально-правові межі та наслідки. Дискусійним є питання про те, чи в усіх кримінальних правопорушеннях можливе добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди? Чи лише у злочинах із матеріальним складом? Ця проблема також пов'язана зі змістом понять «завданий збиток» та «заподіяна шкода» [17, с. 58–59].

З метою покращення механізму добровільного відшкодування завданого збитку й усунення заподіяної шкоди або підвищення його ефективності опитані респонденти пропонують:

1. Сформулювати чіткі визначення основних термінів і понять, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку й усунення заподіяної шкоди (передусім понять «збитки», «шкода», «відшкодування», «усунення»). Окремі з них варто закріпити в законі, зокрема в КК України.

2. Надати рекомендації щодо застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди».

3. Удосконалити заохочувальні кримінально-правові норми, пов'язані з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди, зокрема правові наслідки різного ступеня добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди повинні бути різними.

4. Розширити можливості заохочувальних кримінально-правових норм, пов'язаних з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди.

5. Доповнити КПК України нормою, яка має містити обов'язок органів досудового розслідування, процесуальних керівників, судів письмово роз'яснювати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, потерпілому кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (додаток Б).

З моменту прийняття КК України робилися спроби вдосконалити положення про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Зокрема, було підготовлено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі» від 18 вересня 2012 р. № 11230 [156]. Однак зазначені законодавчі ініціативи так і не було реалізовано.

У грудні 2019 року Уряд схвалив законопроект про відшкодування шкоди потерпілому від насильницьких кримінальних правопорушень для того, щоб підвищити гарантії прав потерпілих від насильницьких кримінальних правопорушень та їхніх близьких родичів і членів сім'ї. Цей законопроект був схвалений Кабінетом Міністрів України та набуде чинності 2021 року. Він визначає підстави й умови, а також порядок відшкодування за рахунок держави шкоди, завданої внаслідок насильницьких кримінальних правопорушень, що посягають на життя та здоров'я фізичної особи. Потреба

у відповідному законопроекті зумовлена значною кількістю постраждалих осіб (за статистикою їх понад 24 тисячі), відсутністю механізму компенсації збитків жертвам насильницьких кримінальних правопорушень і значною кількістю кримінальних проваджень, де не встановлено особу злочинця. Положеннями проекту Закону пропонується гарантувати здійснення відшкодування шкоди з боку держави в разі, коли внаслідок насильницького кримінального правопорушення завдані збитки здоров'ю фізичної особи чи заподіяно її смерть [115].

Варто зауважити, що відповідні норми пропонували дослідники вказаної проблематики. Зокрема, О. О. Наумов доводив потребу у створенні нормативно-правової бази з питань запровадження механізму імплементації Європейської конвенції щодо відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, утворення загальнодержавного фонду відшкодування збитків потерпілим від злочинів, пов'язаних з насильством, який гарантуватиме відшкодування шкоди потерпілим від таких злочинів, зокрема їх сім'ям, у разі неможливості отримання компенсації від осіб, які вчинили такі злочини, з передбаченням, що формування такого фонду здійснюється за рахунок надходжень від виконання покарань у вигляді штрафу та виправних робіт, а також за рахунок коштів державного бюджету; відображення у відповідних проектах нормативно-правових актів вимоги Європейської конвенції щодо відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів [133, с. 140–141].

Ці пропозиції певною мірою реалізовані в законопроекті, схваленому Урядом. Зокрема, у ньому передбачено, що відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень передбачається за рахунок надходжень до спеціального фонду Державного бюджету України. Фонд буде наповнюватися з коштів, що надходитимуть від відбування покарань у вигляді штрафів і виправних робіт, коштів, які були виплачені жертві у зв'язку з учиненням умисного насильницького злочину й були повернуті в дохід держави в порядку регресу та судового збору в разі ухвалення судом обвинувального вироку [115].

Зазначений документ за умови набуття ним чинності буде мати вагоме значення для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, однак він не передбачає комплексного розв'язання кримінально-правових проблем, про які йшлося вище, а також інших проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Так, наприклад, у судовій практиці трапляються випадки, коли особа погоджується на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, однак немає реальної можливості зробити це. Наприклад, у вироку Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 19 березня 2020 року зазначено, що обвинувачений вину в учиненні злочину визнав повністю, з обставинами вчинення злочину, що зазначені в обвинувальному акті, погодився, цивільний позов визнав у повному обсязі, згоден, що своїми діями завдав потерпілому матеріальну шкоду в розмірі 22 280,22 грн та моральної шкоди в розмірі 50 000 грн, але донині завдану шкоду він не відшкодував, адже не має коштів, оскільки працює неофіційно та має на утриманні двох дітей [26]. Таким чином, потрібні також механізми забезпечення можливості особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, заробити певні кошти з метою подальшого відшкодування завданої шкоди. З огляду на це, потрібно вдосконалювати також положення кримінально-виконавчого законодавства.

1.2. Поняття, зміст і види збитку та шкоди в кримінальному праві України

Для розроблення проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України необхідно передусім визначити зміст понять збитку та шкоди. Адже від цього залежить зміст елементів цих позитивних посткримінальних дій, передусім їхніх меж і способів. Неправильне їх розуміння призводить до

того, що на практиці трапляються випадки, коли слідчі констатують відсутність збитків і шкоди від кримінального правопорушення в тих випадках, коли реально вони є (додаток Б).

Ні в кримінальному, ні в кримінальному процесуальному законодавстві поняття «школа» та «збиток» не визначено. Водночас у КПК України вжито категорії «матеріальні збитки», «збитки внаслідок вчинення кримінального правопорушення», «школа немайнового характеру», «школа довкіллю», «школа, заподіяна кримінальним правопорушенням» тощо [108]. Натомість у ЦК України застосовано поняття «збитки» і «школа» [257].

З цього приводу слушним є зауваження О. О. Житного, висловлене ще 2003 року про те, що вивчення чинного законодавства, наукової та спеціальної літератури, нормативних актів і постанов ПВС України в кримінальному праві засвідчує, що одностайного розуміння змісту категорій «школа» та «збитки» ще не вироблено [85, с. 120]. Кардинально ситуація не змінилася й нині.

Л. М. Демидова має рацію в тому, що термін «школа» має вагоме юридичне значення, адже належить до понятійного й термінологічного апарату, що застосовується в науці та багатьох галузях права. Серед правників немає одностайної думки про галузеву природу шкоди. Одні науковці відносять її до кримінально-правової категорії; другі вважають, що визначення цього терміна ґрунтується на цивільно-правовій нормі про збитки; позиція третіх базується на припущенні що відповідь про її природу варто шукати на стику кримінального й цивільного права [82, с. 190]. Безперечно, кожна позиція вчених має право на існування через відсутність на сьогодні єдиного визначення змісту цих понять.

Слід погодитись з Л. М. Демидовою стосовно того, що термін «школа» законодавець застосовує в нормах багатьох галузей матеріального та процесуального права, у тому числі права цивільного, цивільно-процесуального, адміністративного, адміністративно-процесуального, екологічного, фінансового, господарського, господарсько-процесуального,

кримінального, кримінально-процесуального [82, с. 192; 83, с. 145–151]. Цей факт обумовлює звернення до норм зазначених галузей законодавства у виборі оптимального розуміння термінів «школа» і «збиток» для потреб кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин.

Поняття «шкода» і «збиток» мають важливе міжгалузеве значення. Вагомими є ці категорії і для кримінального права та практики його застосування.

Цілком логічною видається позиція О. О. Житного, який встановив, що поняттю «шкода» в чинному КК України надано декілька значень:

1) суспільно небезпечні наслідки злочину – указаний в диспозиції статті Особливої частини негативний результат суспільно небезпечного діяння (ознака, що характеризує об'єктивну сторону злочину з матеріальним складом);

2) викликані незлочинною (соціально корисною або соціально нейтральною) поведінкою негативні зміни в охоронюваних законом об'єктах, заподіяні за обставин, які виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини КК України);

3) критерій суспільної небезпечності діяння (ч. 2 ст. 11 КК України);

4) об'єкт позитивної посткримінальної поведінки особи (ст. 45–46, п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України) [85, с. 121–122].

Тобто вчений слушно акцентує увагу на тому, що шкода має значення у визначенні суспільної небезпечності діяння, а також у характеристиці обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Іншу позицію обстоює С. В. Землюков, який визначає злочинну шкоду як: 1) конструктивний елемент злочинного діяння, що свідчить про закінчення злочину, – досягнення поставленої мети та/або реалізації створеної діями особи небезпечності; 2) порушений стан відносин (благ), що охороняються законом, за якого істотно знижені або втрачені їх соціально корисні властивості; 3) об'єктивний критерій тяжкості вчиненого діяння,

який ураховують під час притягнення до кримінальної відповідальності, кваліфікації злочинів і призначення покарання [86, с. 16–22; 87, с. 14–16].

Варте уваги також твердження Л. М. Демидової, згідно з яким правова сутність майнової шкоди як різновиду наслідку злочинного діяння полягає в тому, що остання (зокрема в комбінації з іншою шкодою): а) відображає характер і ступінь суспільної небезпечності злочину; б) слугує складником підстав, принципів і критеріїв оцінки криміналізації діянь; в) впливає на вибір видів і меж (розмірів) покарання [81, с. 31].

Таким чином, дослідники в галузі кримінального права здебільшого виокремлюють декілька значень термінів «школа» та «збиток».

1) їх вживають у межах визначення об'єкта кримінального правопорушення. Однією з рис (ознак, складових) поняття «об'єкт злочину» учені називають його пошкодження [282, с. 454], спричинення шкоди [250, 69], завдання шкоди [177, с. 142], заподіяння шкоди [5, с. 32–33; 78, с. 128–135; 252, с. 269, 278, 290; 253, с. 184–225], завдання шкоди або створення загрози її заподіяння [67, с. 282; 68, с. 62; 103, с. 90–92], завдання істотної шкоди чи створення загрози її заподіяння [123, с. 161];

2) досліджувані категорії використовують для позначення наслідків кримінального правопорушення. Особливе значення ці наслідки мають для кримінального правопорушення з матеріальним складом, оскільки в таких деліктах їх визнають обов'язковою ознакою;

3) школа і збиток в окремих випадках необхідні для кваліфікації кримінального правопорушення, зокрема встановлення основного, кваліфікованого й особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення;

4) вони мають значення для призначення покарання;

5) завдання шкоди є конститутивною ознакою визначення потерпілого від кримінального правопорушення;

6) це – об'єкт позитивної посткримінальної поведінки особи;

7) школа і збиток є критеріями суспільної небезпеки діяння;

8) шкода і збиток є складниками підстав, принципів і критеріїв оцінки криміналізації діянь.

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн шкода, завдана кримінальним правопорушенням, також має значення для застосування різних кримінально-правових інститутів. Наприклад, відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 54 КК Литви, шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, ураховують під час винесення вироку [281]. Характер і розмір завданої шкоди беруть до уваги під час призначення покарання відповідно до ч. 3 ст. 60 КК Таджикистану [186]. Усунення спричиненої шкоди визнано однією з умов звільнення від покарання в ст. 71 КК Узбекистану [190]. Про відшкодування завданої злочином шкоди йдеться в ч. 2 § 101 КК Словаччини, де визначено підстави умовного звільнення від покарання неповнолітнього [289]. Серед умов звільнення від кримінальної відповідальності, відповідно до ст. 58-1 КК Латвії, є усунення шкоди у встановлений термін [279].

З огляду на таке багатогранне значення збитків і шкоди певною мірою закономірним є той факт, що вчені визначають їх по-різному. Тому варто звернутися до з'ясування змісту термінів «збиток» та «шкода».

У тлумачному словнику зазначено, що збитки – це матеріальні втрати [25, с. 441]; утрата (втрата) – дія, внаслідок якої хтось лишається без кого-, чого-небудь, втрачає когось, щось; той (те), хто (що) втрачений (втрачене); що-небудь загублене, вкрадене, розбите тощо; що-небудь утрачене, загублене, украдене, розбите; зменшення кількості чого-небудь; марне, без користі витрачання чого-небудь; гроші, кошти, витрачені на що-небудь; збитки [25, с. 1521]; матеріальний (стосовно до матерії) – який існує незалежно від свідомості; протилежне поняттю «духовний»; який має відчутну форму; речовий, предметний; пов'язаний з володінням певною власністю, з прибутками, заробітком, грошима; матеріальний добробут; призначений для зберігання матеріалів [25, с. 651].

Водночас шкоду визначають по-різному: 1) матеріальні втрати; збитки; збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків; 2) те саме, що біда; 3) те саме, що пустун; 4) те саме, що вина; 5) співчуття до кого-, чого-небудь; жаль; 6) про почуття прикрасі з приводу втрати чого-небудь; 7) про небажання витратити, віддавати що-небудь, позбуватися чогось; 8) марно, даремно [25, с. 1624].

З огляду на результати семантичного аналізу термінів «шкода» та «збиток», можна дійти висновку, що вони співвідносяться між собою як частина і ціле, де збитки є частиною, а шкода – цілим. Отже, шкода включає збитки. Водночас можна констатувати, що шкода не зводиться виключно до матеріальних втрат, тобто до збитків. Крім матеріальних втрат, шкода може включати також моральну шкоду.

У цьому контексті О. О. Житний стверджує, що текст закону дає змогу вважати, що законодавець під збитками має на увазі втрати майнового характеру, яких зазнає внаслідок учинення злочину фізична чи юридична особа (тому найбільш точно відображає їх природу використаний у п. 4 ч. 2 ст. 105 КК України зворот: «відшкодування заподіяних майнових збитків»). Збитки як наслідок злочину підлягають точній грошовій оцінці [85, с. 123]. Натомість під збитками в тексті ст. 45 КК України, на думку цього вченого, слід розуміти такі втрати й витрати майнового характеру, які можуть отримати грошову оцінку та які може бути зведено до грошового чи майнового еквіваленту [85, с. 125]. Існують й інші визначення збитків, зокрема як грошової оцінки (еквіваленту) заподіяної матеріальної шкоди [99, с. 131–134] або грошового вираження шкоди [8, с. 8].

У юридичній літературі також зазначено, що збитки можуть виявитись у знищенні чи пошкодженні будь-якого дозволеного в легітимному обороті майна, посівів, насаджень, втраті годувальника, втраті заробітної плати у зв'язку з інвалідністю тощо [126, с. 119].

Одна з найбільших дискусій у визначенні збитків полягає в доцільності врахування чи неврахування у їх змісті **упущеної вигоди**. Окремі вчені

висловлювали думку про недоцільність включення до матеріальних збитків неодержаних доходів [62, с. 25; 134, с. 7–8]. Натомість більш логічною видається позиція їх опонентів, які пропонують включити до збитків упущену вигоду [75, с. 164–165; 85, с. 137; 140, с. 74]. Це пояснюється передусім тим, що на сьогодні у вирішенні цієї дискусії варто керуватися положеннями цивільного законодавства. Адже легальне поняття збитків закріплено в ст. 22 ЦК України, відповідно до якої збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована в натурі (передання такої самої речі тієї самої якості, полагодження пошкодженої речі тощо) [257]. У КК окремих іноземних держав зазначено, що збитки охоплюють неодержаний дохід (наприклад, у ч. 2 § 124 КК Словаччини [289]).

З огляду на зазначене вище, можна дійти висновку, що збитки обмежуються матеріальною шкодою, а отже, їх можна вважати окремим різновидом шкоди.

Невипадково окремі вчені висловлюють твердження про те, що запозичення поняття «збитки» з цивільного права не зовсім виправдане, тому пропонують залишити лише термін «шкода» [75, с. 168].

Передусім шкоду, завдану злочином чи кримінальним проступком, відносять до наслідків кримінального правопорушення. Так, О. М. Миколенко зазначає, що характеристика понять «шкода, заподіяна злочином» і «наслідки злочину» дає змогу стверджувати, що ці поняття за

своїм змістом та обсягом збігаються. Саме тому наслідки злочину можна характеризувати: по-перше, як соціальну, правову, реальну (фактичну) шкоду, що настає внаслідок учинення діяння, визнаного відповідно до норм КК України злочином, і, по-друге, як загрозу заподіяння такої реальної (фактичної) шкоди [118]. Тобто в шкоді чи загрозі її заподіяння виявляються наслідки.

Прихильник таких тверджень А. П. Козлов зауважує, що наслідок і шкода є двома аспектами одного явища – злочинної зміни об'єктивного світу: один аспект звернений до дії як виробника змін, а другий – до суспільних відносин як «жертви» зміни [97, с. 274].

Заслуговує на увагу позиція П. С. Матишевського, який вважає, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди полягають у добровільному відшкодуванні потерпілому збитків як наслідку злочину [117, с. 267].

Водночас існує і протилежна точка зору з цього приводу. Зокрема, П. С. Берзін зауважує, що наскільки б тісно не були пов'язані наслідки злочину та злочинна шкода, їх не можна ототожнювати [9, с. 154].

Слушною видається також позиція О. В. Перепаді, яка доводить, що відшкодування будь-якої шкоди, заподіяної потерпілому від злочину, є юридично значущим для примирення незалежно від того, чи є ця шкода конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу злочину (наслідком злочину) [139, с. 6]. Аналогічну думку обстоює О. О. Житній, обґрунтовуючи, що обсяги понять «шкода» і «збитки» не вичерпуються суто суспільно небезпечними наслідками, які характеризують об'єктивну сторону злочину, а охоплюють також інші шкідливі наслідки, що знаходяться за межами складу вчиненого злочину [85, с. 10]. У контексті цього має рацію і Д. Громет, зазначаючи, що злочин завдає чимало шкоди жертві (у тому числі прямої матеріальної та психологічної), а також більш опосередковану шкоду законам, інститутам і цінностям суспільства [273, с. 9].

Розглядаючи співвідношення категорій «школа» й «наслідки», М. І. Соф'їн зазначає, що термін «суспільно небезпечні наслідки» є ширшим, ніж поняття «школа, завдана злочином», оскільки наслідки охоплюють не лише шкоду, а й загрозу її заподіяння [171, с. 93–94]. Варте уваги також твердження М. М. Бабаєва про те, що поняття «наслідки злочинності» повинно бути визначене з допомогою категорії «школа» і видових відносно неї категорій «втрати», «збитки». Поняття «наслідки» є найбільш узагальнюючим терміном, що охоплює поняття «школа», «збитки», «втрати» [2, с. 11].

З огляду на зазначене вище, термін «школа» слід розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні школа зводиться виключно до наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. У широкому – вона охоплює ще й наслідки, що знаходяться за межами певного складу кримінального правопорушення. Для потреб забезпечення її добровільного усунення шкоду слід тлумачити в широкому значенні.

Учені висловлюють різні погляди на зміст поняття шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

О. О. Житний стверджує, що в кримінально-правовій літературі шкодою (рідше – збитками) називають негативні зміни, що настали в охоронюваному законом об'єкті внаслідок суспільно небезпечного посягання на нього, порушення, пошкодження об'єкта [85, с. 124].

Шкодою, заподіяною кримінальним правопорушенням, І. І. Татарин пропонує вважати зменшення або знищення майнових/приниження особистих немайнових благ потерпілої від кримінального правопорушення особи. Ця школа заподіюється безпосередньо майну потерпілого (шляхом викрадення, втрати, пошкодження або його знищення), особистим благам особи (приниження її честі, гідності та ділової репутації) [175, с. 4–5, 10].

І. Г. Кожин стверджує, що сутність шкоди, заподіяної злочином потерпілому, становить викликані злочинним діянням негативні зміни

фізичного здоров'я (добробуту) особи, порушення, що виникають у психіці людини, а також негативні наслідки для соціального статусу особистості, включаючи її майнові інтереси. Ці негативні зміни виявляються у вигляді фізичного ушкодження, болю, моральних страждань, втрати (пошкодження, псування, знищення) майна та інших наслідків [96].

Ф. Н. Багаутдінов зазначає, що зміст поняття шкоди, завданої внаслідок злочину потерпілому, охоплює фізичну, майнову, моральну шкоду, заподіяну потерпілому безпосередньо злочином, а також майнові, матеріальні й інші втрати, витрати потерпілого у зв'язку з учиненням злочином і проведенням попереднього розслідування [3, с. 351–352].

На думку М. І. Соф'їна, шкода, завдана кримінальним правопорушенням, – це негативні зміни фізичного та психічного здоров'я потерпілого, а також матеріальні втрати й витрати, яких він зазнає внаслідок учинення кримінального правопорушення [171, с. 223–224].

Таким чином, у більшості наведених визначень науковці акцентують увагу на різновидах шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У контексті співвідношення понять «шкода» і «збитки» слід зауважити, що одні вчені фактично ототожнюють ці поняття чи вживають їх як рівноцінні, а інші – чітко розмежовують. На думку А. О. Пінаєва, терміни «наслідки», «збитки», «шкода» є рівноцінними [140, с. 5]. Однак більшість дослідників цієї проблематики розмежовують вказані категорії. О. О. Житний доходить висновку, що поняття «збитки» законодавець вважає підпорядкованим відносно поняття «шкода», тобто збитки є лише різновидом шкоди; поняття шкоди є родовим щодо поняття збитків [85, с. 123, 174]. А. М. Ященко наголошує, що поняття «збитки» більш вузьке, ніж «шкода» [264, с. 8]. На думку Л. М. Демидової, за змістом шкода не збігається зі збитком, адже складовою першої є як майнова шкода, так і моральна, а також може бути немайнова шкода з майновим характером, наприклад, фізична шкода (шкода, заподіяна здоров'ю людини) [82, с. 200]. І. І. Митрофанов і Т. В. Гайкова переконані, що поняття «шкода» в

законодавстві України є ширшим, ніж поняття «збитки». Шкода може бути відшкодована і в грошовій формі, і в натурі, а збитки – лише в грошовій формі, тобто шкода завжди включає в себе збитки [120, с. 199]. Т. І. Іванюк стверджує, що поняття майнової шкоди дуже тісно пов'язане з поняттям збитків, адже збитки визначаються саме як шкода майнового характеру [88, с. 82].

Тому цілком закономірно, що в певних випадках в одному й тому самому судовому рішенні вживається як термін «шкода», так і термін «збиток». Наприклад, в ухвалі про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України, обвинувачена надала суду квитанцію про сплату на рахунок Управління соціального захисту населення Липоводолинської районної державної адміністрації 4257 грн 94 коп з призначенням платежу повернення переплачених коштів за 2019 рік. В одному випадку такі дії оцінено як повне відшкодування завданих державі збитків, а в іншому – як повне відшкодування завданої державі матеріальної шкоди [245].

Розглянувши позиції вчених, слід зазначити, що за змістом поняття «шкода» і «збиток» різняться. Ці кримінально-правові категорії не можна вважати і синонімічними. Поняття шкода охоплює збитки. Натомість збитки є різновидом шкоди.

Розв'язати проблему неоднозначного тлумачення поняття «шкода» і «збитки» можна в один з таких способів: 1) використання для потреб кримінального права цих термінів у значенні, наявному в цивільному¹ та іншому законодавстві; 2) закріплення їх визначення в законі про кримінальну відповідальність. У будь-якому випадку ці терміни слід уніфікувати, надавши їм легального визначення.

¹ З метою уніфікації понятійного апарату В. В. Кривобок запропонував поняття «шкода», яке вживається в цивільному праві, використовувати і в інших галузях законодавства [101, с. 10].

У КК України (як у Загальній, так і в Особливій частинах) вживаються різні конструкції для позначення збитків і шкоди. Наприклад, «істотна шкода фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» (ч. 2 ст. 11 КК України), «істотна шкода здоров'ю потерпілого» (ст. 137 КК України), «матеріальні збитки» (ст. 182 КК України), «матеріальна шкода» (ст. 206 КК України), «майнова шкода», «прямі збитки» (ст. 265 КК України) тощо.

Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дозволяє виокремити типові помилки, яких припускається законодавець під час використання понять «збитки» та «шкода».

1. Одночасне вживання в одному й тому самому законодавчому положенні обох термінів як синонімів. Так, відповідно до примітки 1 до ст. 232-1 КК України, значним розміром (значним збитком, значною шкодою) у цій статті вважається розмір (збиток, шкода), який у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. У цьому разі законодавець і шкоду, і збиток визначає в грошовому еквіваленті.

2. Визначення шкоди через збитки. Наприклад, у примітці 2 до ст. 185 КК України законодавець значну шкоду визначає з урахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Постає питання стосовно того, навіщо тут вживати термін шкода, якщо його ототожнюють зі збитками.

3. Застосування необґрунтовано значної варіації різновидів шкоди і збитків з позначенням їх в окремих випадках за допомогою оцінних конструкцій. У КК України види шкоди визначають по-різному, зокрема як істотну, тяжку, значну, у великому, особливо великому розмірі тощо. Водночас їх значення в різних складах злочинів різняться.

Отже, попри те, що в законі про кримінальну відповідальність розмежовуються поняття «шкода» і «збиток», подекуди їх застосування слід визнати необґрунтованим через ототожнення цих кримінально-правових категорій, паралельне їх вживання та різнобічне тлумачення. З огляду на

зазначене, з метою оптимізації процесу добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, доцільно відмовитися від терміна «збитки».

Зазвичай виділяють три види шкоди: фізична, моральна та майнова [77, с. 42–45; 264, с. 8]. Однак існують й інші класифікації шкоди. Так, виокремлюють матеріальну [77, с. 42–45; 79, с. 99; 116, с. 118–119; 264, с. 8], нематеріальну [260, с. 39–42], політичну [98, с. 163], морально-політичну [79, с. 99], шкоду соціального характеру [164, с. 203] тощо.

Безперечно, кожна класифікація має право на існування, однак у контексті цього дослідження вважаємо за доцільне взяти до уваги передусім моральну, фізичну або майнову шкоду, яка фігурує в кримінальних процесуальних нормах. Адже, відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Крім того, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України, підставами для виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі [257]. Фактично законодавець у ЦК України якщо не ототожнює майнову та матеріальну шкоду, то принаймні розглядає терміни, які їх позначають, як синоніми. Натомість у КК України фігурують як майнова, так і матеріальна шкода. Неоднозначною є й судова практика. В одних судових рішеннях до матеріальної шкоди відносять ту, що спричинена незаконним заволодінням майном (шляхом крадіжки, шахрайства) [49; 55; 208]; знищенням чи пошкодженням майна [31; 216], а в інших – таку шкоду визнають майновою [193; 230; 246].

З метою уніфікації термінології вважаємо за доцільне для позначення різновидів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, використовувати поняття майнової, фізичної та моральної шкоди. Для цього

в КК України термін «матеріальна шкода» слід замінити на «майнова шкода».

Моральну шкоду, завдану фізичній особі, визначають як негативний наслідок немайнового характеру для потерпілої особи, що виявляється в душевних стражданнях, завданих унаслідок порушення особистих немайнових або майнових прав фізичної особи [114, с. 4]. Вона полягає у: 1) фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниженні честі й гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ст. 23 ЦК України) [257]. У судовій практиці до моральної шкоди відносять фізичні й моральні страждання, які виразилися в перенесенні фізичного болю, емоційного стресу, проходженні тривалого лікування з оперативним втручанням [197]; моральні страждання, що супроводжувались погіршенням стану здоров'я, постійним дискомфортом, поганим самопочуттям і порушенням сну [247]; страждання, пов'язані з перенесенням фізичного болю від отриманих травм, перебування на стаціонарному лікуванні, порушенні нормального ритму життя, вимушеність обмежень задоволення життєвих потреб [226]; вимушені кардинальні зміни в житті внаслідок втрати життєво важливого органу, психологічний стан пережитої травми, перенесення душевних і фізичних страждань, операцій, усвідомлення того, що до кінця життя особа періодично відчуватиме фізичний біль голови та шлунку [237]; необхідність у зв'язку з отриманими травмами тривалий час перебувати вдома, неспроможність нормально пересуватися, відвідувати навчальний заклад, необхідність брати участь у слідчих діях, судовому розгляді, який тривав близько двох років, вирішенні питання про страхові виплати [238].

Фізична шкода виявляється в спричиненні шкоди життю, здоров'ю, тілесній недоторканності потерпілого [116, с. 118–119]. У судовій практиці шкоду, завдану здоров'ю потерпілого, дуже рідко називають фізичною [33; 234]. Зазвичай шкоду здоров'ю потерпілого не відносять до якогось різновиду шкоди, а лише конкретизують, у чому вона полягає. Наприклад, в одному із судових рішень це були тілесні ушкодження у вигляді множинних підшкірних гематом, саден обличчя, ділянок правого та лівого ока, правої щоки, які належать до категорії тілесних ушкоджень легкого ступеня тяжкості [53], а в іншому – тілесні ушкодження в ділянці голови у вигляді черепно-мозкової травми, яка виражалась садном носа зліва, синцем і садном лівої скроневої ділянки, забоєм головного мозку та субарахноїдальним крововиливом (накопиченням крові в підпаутинному просторі) без ознак загрозливих для життя явищ; у ділянці правої верхньої кінцівки у вигляді відкритого внутрішньосуглобового перелому верхнього суглобового кінця четвертої п'ясткової кістки правої кисті; у ділянці лівої верхньої кінцівки, нижніх кінцівок та тулуба у вигляді синців і саден лівого ліктьового суглоба, лівого стегна та правої лопаткової ділянки спини, які в комплексі, згідно з висновком експерта, належать до категорії тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості [29].

На практиці в разі завдання тілесних ушкоджень відбувається відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди [36], матеріальної та моральної шкоди [191; 213; 235], або ж лише моральної [38; 42] чи лише матеріальної шкоди [195].

Майнова шкода як суспільно небезпечний наслідок становить негативне соціально-економічне явище, що виражає суспільно небезпечну, тобто не менш ніж істотну зміну охоронюваних КК України соціальних цінностей у виді майнових благ у грошовому еквіваленті некомпенсаційної (вартісної) природи, і яке знаходиться в причиновому зв'язку зі злочинним діянням, що завдало такої шкоди [81, с. 18]. У судовій практиці до майнової шкоди відносять витрати на придбання ліків [51], самовільне використання

електричної енергії [205], знищення будинку та майна, яке знаходилося у ньому [56], майно, яке викрали [194; 227], зруйнування приміщення [210], автомобіль, яким незаконно заволоділи [32], тощо.

Структура майнової шкоди є непостійною, у загальному визначенні не збігається зі структурою збитків, адже до останніх не належать додаткові втрати – інфляційні, комерційні тощо. Формою майнової шкоди є збитки-втрати, збитки-витрати, збитки – упущена вигода (неодержання належного) й додаткові втрати, які не охоплюються збитками (у разі знищення, пошкодження майна (речі) майнова шкода в грошовому вираженні – це збитки-втрати; у разі ухилення від сплати обов’язкових платежів до бюджету – це збитки – неодержання належного (упущена вигода); якщо особа протидіє законній господарській діяльності, наслідком якої є зрив виконання укладених угод і знищення майна, – це збитки у вигляді реальних втрат та/або витрат, неодержання належного (упущена вигода), а також додаткові комерційні втрати) [81, с. 18]. Показниками такої шкоди як явища визнано: а) майново-вартісний характер майнової шкоди (властивості предмета злочинного впливу); б) розмір майнової шкоди як показник вартісний у грошовому еквіваленті; в) ціннісно-правовий характер, тобто зміни соціальних цінностей у вигляді майнових благ, охоронюваних КК України; г) соціальний – суспільна небезпечність таких змін. Основними ознаками майнової шкоди як суспільно небезпечного наслідку є ціннісна, правова, соціальна, майново-вартісна і розмір такої шкоди. Останні дві ознаки вирізняють майнову шкоду з-поміж інших видів шкоди [81, с. 30–31].

Учені по-різному визначають зміст шкоди та збитків, які підлягають відшкодуванню. М. І. Соф’їн стверджує, що до шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, належать: заподіяна кримінальним правопорушенням пряма та безпосередня шкода в її майновому та грошовому виразі; не одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення доходи; оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров’я потерпілого (зокрема кошти, витрачені закладом

охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого), а в разі його смерті – на поховання, виплати з підтримання майнового добробуту й виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; компенсація за моральну шкоду [171, с. 223–224]. На глибоке переконання А. А. Музики та Є. В. Лащука, особам, яких звільняють від кримінальної відповідальності чи покарання, має бути пред'явлено повний «соціальний рахунок» з відповідним коефіцієнтом. Це, окрім задоволення законних претензій потерпілого в кримінальній справі, – компенсація відповідних витрат на досудове розслідування та судовий розгляд справи. Зрештою злочинність має стати економічно не вигідним «ремеслом» [123, с. 88]. Натомість найбільш раціональною з цього приводу видається позиція О. О. Житного. Він вважає, що відшкодування збитків та усунення шкоди є не лише впливом на вказані в диспозиції відповідної статті Особливої частини КК наслідки. До об'єкта цієї діяльності мають належати також ті негативні зміни в різноманітних сферах, які причиново пов'язані із суспільно небезпечним діянням, передбачені законодавством, але сягають за межі складу злочину. На його думку, до шкоди і збитків належать передусім суспільно небезпечні наслідки, які характеризують об'єктивну сторону злочину (фізична та майнова шкода); моральна шкода; витрати, понесені особою для відновлення завданих збитків власними силами і супутні витрати; витрати, понесені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину; судові витрати [85, с. 174, 182].

Неоднозначне тлумачення змісту зазначених категорій наявне і в судовій практиці.

Наприклад, в ухвалі Луцького міськрайонного суду Волинської області від 19 березня 2019 року під час звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України враховано, що обвинувачений відшкодував шкоду, завдану потерпілому, а також витрати закладу охорони здоров'я на лікування потерпілого [224]. Тобто витрати закладу охорони

здоров'я на лікування потерпілого суд не відносить до шкоди, завданої потерпілому.

Натомість у вирокі Шацького районного суду Волинської області від 22 листопада 2019 року до обставин, що пом'якшують покарання, суд відніс добровільне відшкодування завданих збитків з огляду на те, що обвинувачений добровільно відшкодував кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на лікування потерпілого, та процесуальні витрати на залучення експерта. Водночас кошти на лікування потерпілому він не надавав. Потерпілий у судовому засіданні пояснив, що лікувався за власні кошти, обвинувачений йому грошові кошти на лікування не давав. Однак він до нього жодних претензій майнового чи/та морального характеру не має [58].

Згідно з ухвалою Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 25 лютого 2019 року, потерпілий повідомив суд про його примирення з обвинуваченим, вказавши, що збитки, заподіяні злочином, йому відшкодовані повністю, претензій до обвинуваченого він не має та не заперечує проти закриття кримінального провадження з цих підстав.

Водночас прокурор у судовому засіданні заперечив задоволення клопотання, вказавши, що обвинуваченим до цього часу не в повному обсязі відшкодовані завдані ним збитки, а саме не відшкодовані витрати на стаціонарне лікування потерпілого та судові витрати [199].

По-різному питання щодо змісту шкоди і збитків, які підлягають відшкодуванню, вирішено і в КК зарубіжних держав. Наприклад, відповідно до ст. 188 КК Італії, засуджений зобов'язаний відшкодувати Державному казначейству витрати на його утримання в установах виконання покарань, і він несе відповідальність за це зобов'язання всім своїм рухомим і нерухомим майном, нинішнім і майбутнім, відповідно до цивільного законодавства [266].

Широке значення шкоди, на наш погляд, дозволяє найбільш оптимально забезпечити добровільне її усунення, сприяє більш ефективному

задоволенню інтересів потерпілого, а також відшкодувати витрати держави, понесені внаслідок учинення кримінального правопорушення.

1.3. Поняття та зміст добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України

Такі позитивні посткримінальні дії, як добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, законодавець позначає термінами «відшкодування» та «усунення». З огляду на зазначене, слід розкрити їх зміст і взаємозв'язок з метою вироблення єдиної практики застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Необхідно також звернути увагу на коректність їх застосування та можливі перспективи вдосконалення.

У довідковій літературі термін «відшкодування» визначено таким чином: «1. Дія за значенням “відшкодувати”. Відшкодування збитків – головна форма відповідальності за невиконання договірних зобов'язань. Відшкодування зносу – виділення коштів, спрямованих на ремонт і відновлення обладнання, споруд. 2. Те, що повертається комусь за зроблену шкоду, витрати» [25, с. 185]. Відшкодовувати, відшкодувати означає давати кому-небудь щось інше замість витраченого, загубленого, знищеного тощо; поповнювати витрати, збитки чимось іншим [168, с. 664].

Натомість поняття «усунення» розкрито так: «1. Дія за значенням “усунути”... Доводити що-небудь до зникнення, припиняти існування; ліквідувати. Виключати, викидати звідкись. 2. Так чи інакше позбавлятися когось (відсторонити від якоїсь діяльності, справи, звільняти з роботи тощо); позбуватися» [25, с. 1518].

Аналіз семантичного значення терміна «відшкодування» засвідчує, що він стосується шкоди або витрат і полягає в поверненні чогось за завдану шкоду чи надання чогось замість утраченого, а також поповнення витрат,

збитків чимось іншим. З огляду на таке його багатогранне значення, цей термін можна застосовувати як стосовно шкоди, так і щодо збитків.

Водночас термін «усунення» стосується лише зникнення, припинення існування, ліквідування, позбавлення. Відтак його доцільніше застосовувати щодо збитків, оскільки їх можна ліквідувати, наприклад, шляхом повернення певної речі, її заміни на іншу чи відновлення попереднього стану. Однак термін «усунення» не може стосуватися усіх видів шкоди, зокрема фізичної та моральної, адже такі види шкоди не завжди зникають чи припиняють своє існування. На це неодноразово звертали увагу вчені [12, с. 32; 85, с. 151; 111, с. 4]. Адже «смерть людини, втрата органу чи його функцій, стійка втрата працездатності, хронічна психічна хвороба дійсно не можуть бути ні повністю відшкодовані, ні повністю усунені. Але менш тяжка фізична шкода (наприклад, легкі тілесні ушкодження) все ж може бути усунута (наприклад, унаслідок вдалого лікування потерпілого)» [85, с. 151]. Неможливість повного усунення заподіяної шкоди не виключає часткове її відшкодування (наприклад, відшкодувати кошти, витрачені на лікування, або ж надати кошти на лікування, унаслідок якого особа одужала).

У зв'язку з цим застосування терміна «усунення» відносно всіх видів шкоди є необґрунтованим. Усунення передусім стосується збитків або виключно матеріальної шкоди. Говорити ж про усунення моральної чи фізичної шкоди некоректно, адже для таких ситуацій більше підходить термін відшкодування.

Невипадково окремі вчені зазначають про відшкодування шкоди, а не про її усунення [61; 64, с. 113; 69, с. 183; 139, с. 11; 160, с. 15]. Про відшкодування шкоди йдеться і в судових рішеннях [33; 37; 54]. Термін «відшкодування» вживається і в КПК України.

Натомість законодавець чітко асоціює поняття «відшкодування» зі збитками, а «усунення» – зі шкодою. Це певною мірою суперечить семантичному аналізу термінів «відшкодування» та «усунення». З огляду на

це, можна дійти висновку про необґрунтованість застосування терміна «усунення» в контексті саме шкоди. Взамін цього термін «відшкодування» може бути застосований як щодо шкоди, так і стосовно збитків.

У теорії кримінального права відшкодування збитків визначають по-різному. На думку Р. А. Сабітова, відшкодування матеріальних збитків – це загладжування винним матеріальної шкоди шляхом передачі потерпілому певних речей, цінностей. Відшкодування збитків інколи виявляється у в поверненні потерпілому предмета, яким незаконно заволоділи, чи виплаті суми, що компенсує спричинений збиток [160, с. 16].

На думку О. О. Житного, відшкодування збитків є внесенням особою, що вчинила злочин, грошових коштів або майна у фонди фізичних чи юридичних осіб, які зазнали матеріальних втрат і понесли витрати внаслідок вчиненого суспільно небезпечного діяння, у розмірі, еквівалентному понесеним втратам [85, с. 182]. В. М. Попович стверджує, що відшкодування спричинених збитків – це компенсація заподіяних втрат майнового характеру, виражених у грошовій чи іншій формі [126, с. 199]. С. С. Яценко зауважував, що відшкодування завданих особою збитків – це компенсація заподіяних майнових збитків у грошовій чи іншій формі. Це може бути, наприклад, компенсація збитків від знищеного майна в натуральній формі – шляхом надання потерпілому за його згодою такого самого або іншого майна [127, с. 91]. Т. І. Іванюк наголошує, що відшкодуванням завданого збитку слід вважати надання особою, яка вчинила злочин, потерпілому грошових коштів або майна в розмірі, еквівалентному понесеним ним утратам чи витратам [88, с. 82]. П. В. Хряпінський вказує, що відшкодування збитків полягає в наданні компенсації потерпілому шляхом виплати грошової вартості збитку, передачі свого майна в натурі або наданні іншого майнового еквіваленту [256, с. 235].

З точки зору Т. П. Підюкової, якщо ж відновити порушену злочином майнову сферу потерпілих осіб у натурі неможливо, то застосуванню підлягає універсальний спосіб захисту порушеного майнового права –

відшкодування збитків. Сутність його полягає у виплаті грошової компенсації майнової шкоди, завданої внаслідок учинення злочинного діяння. Відшкодування збитків у такому разі замінює реальне виконання, тобто відновлення становища, яке існувало до порушення права [142, с. 7].

Н. В. Шепелєва та В. А. Клименко одним зі способів відшкодування завданого збитку називають усунення заподіяної шкоди, яке на їх переконання, полягає в ремонті пошкодженого майна, заміні знищеної речі іншою такої самої цінності тощо [103, с. 300].

Аналіз зазначених тлумачень дає підстави виокремити декілька ознак відшкодування завданих збитків, які беруть до уваги вчені:

- 1) цей процес стосується лише матеріальних чи майнових витрат;
- 2) він виражається в грошовій, майновій чи іншій формі;
- 3) розмір відшкодування є еквівалентним понесеним втратам чи витратам.

Розкриваючи поняття «відшкодування збитків», дослідники застосовують інші терміни, зокрема «усунення», «компенсація», «загладжування» тощо.

Попри те, що термін «відшкодування» законодавець в КК України асоціює переважно зі збитками, у судовій практиці його використовують як з поняттям «збитки» [223; 225; 241], так і «школа» [198; 203; 240].

Наступним терміном, який застосовують у юридичній конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди», є термін «усунення». Погляди дослідників на його зміст також є неоднозначними.

Окремі вчені відшкодування шкоди визначають через її усунення. Так, Р. А. Сабітов зазначає, що відшкодування шкоди полягає в усуненні наслідків, що настали, відновленні колишнього стану. На думку науковця, усунення спричиненої шкоди – це загладжування шкоди шляхом відновлення первісного стану предмета злочинного впливу (наприклад, ремонт

пошкодженого майна) чи шляхом лікування й догляду за потерпілим, якщо йому було спричинено фізичний біль [160, с. 15–16].

Однак зміст цього терміна є досить обмеженим, оскільки стосується передусім тієї шкоди, яка може бути усунута або взагалі підлягає усунуванню. З цього приводу слушними є зауваження М. Є. Григор'євої, згідно з яким усунути шкоду в разі позбавлення життя чи здоров'я немає жодної можливості, оскільки ліквідовувати, позбутися цього в об'єктивній реальності не можна [75, с. 170]. Однак «усунення шкоди» можна розуміти як процес та як результат. Результат має засвідчувати, що шкода перестала існувати, тобто є повністю ліквідованою. А процес слід тлумачити як дії, спрямовані на ліквідацію шкоди (як повну, так і часткову). І необов'язково, що вона за таких обставин буде ліквідованою. Положення про процес і результат можна поширити й на інші досліджувані терміни, зокрема «відшкодування», «компенсація», «загладжування».

Здебільшого термін «усунення шкоди» тлумачать як результат. Так, О. О. Житний зазначає, що усунення шкоди є ліквідацією шкідливих наслідків злочину з метою відновлення первинного стану предмета злочинного впливу шляхом особистої діяльності особи [85, с. 174]. В іншому випадку науковець зазначає, що усунення шкоди – ліквідація фактичних шкідливих наслідків злочину й відновлення первинного стану предмета злочинного посягання [85, с. 10]. Тобто в одному випадку відновлення первинного стану предмета злочинного впливу є метою відповідних позитивних посткримінальних дій, а в іншому – альтернативою ліквідації фактичних шкідливих наслідків злочину.

Визначати усунення шкоди як ліквідацію не зовсім логічно, оскільки є певні види шкоди, які не можна усунути, про що вже було зазначено вище.

В окремих випадках учені в контексті усунення заподіяної шкоди зазначають виключно про матеріальну шкоду. І. В. Вартилецька вважає, що усунення заподіяної шкоди передбачає здійснення власноручно дій, які дають змогу повністю відновити попередній стан речей або привести їх до

придатних для користування характеристик [131, с. 166]. І. К. Туркевич та А. А. Стрижевська зауважують, що добровільне усунення заподіяної шкоди наявне тоді, коли винний усуває її з власної ініціативи (наприклад, ремонт, відновлення пошкодженого майна, передача потерпілому замість знищеної іншої нової речі) [126, с. 169]. С. Д. Шапченко наголошує, що добровільне усунення заподіяної шкоди передбачає, що її винний усуває з власної ініціативи до винесення обвинувального вироку шляхом відновлення тієї цінності, якій була завдана, або надання потерпілому такої самої цінності. Ідеться, наприклад, про ремонт пошкодженого майна, передачу потерпілому замість знищеної речі такої самої [127, с. 133]. Т. П. Підюкова стверджує, що відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди може відбуватися шляхом надання потерпілим особам, замість знищених або використаних речей, речей того самого виду та якості або шляхом ремонту пошкодженої речі [142, с. 7].

На думку Х. Д. Алікперова, про усунення заподіяної шкоди може йтися у випадках заподіяння майнових збитків, коли, наприклад, у винного немає достатніх коштів для їх відшкодування власнику, але він може власними силами усунути шкоду. Так, не маючи можливості компенсувати в грошовій формі збитки, викликані пошкодженням автомобіля, суб'єкт може особисто відремонтувати його чи домовитися зі знайомими про такий ремонт; або, маючи у власності будівельні матеріали, особа власноруч чи з допомогою знайомих може усунути такі наслідки злочину, як пошкодження чи знищення якоїсь споруди [1, с. 87–88].

Існують також визначення, у яких усунення заподіяної шкоди стосується різних її видів. На думку С. С. Яценка, усунення заподіяної шкоди може здійснюватися шляхом відновлення особою власними силами чи за власний рахунок пошкодженої речі (наприклад, транспортного засобу), компенсування фізичної (оплата протезування, санаторно-курортне лікування тощо) чи моральної шкоди (скажімо, публічне вибачення за образу) [127, с. 91].

Таким чином, усунення заподіяної шкоди тлумачать у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні такі дії охоплюють усунення всієї шкоди різних видів, а у вузькому – лише матеріальної.

Аналіз судових рішень свідчить про те, що в одних і тих самих ситуаціях сторони кримінального провадження по-різному тлумачать поняття «усунення» та «відшкодування». Так, в ухвалі Глобинського районного суду Полтавської області від 9 січня 2020 року зазначено, що в підготовчому судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_1 та його захисник заявили клопотання про звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, мотивувавши тим, що обвинувачений відшкодував спричинену шкоду в повному обсязі (сплативши на користь держави 10042 грн). Водночас суддя зазначив, що обвинувачений ОСОБА_1 таким чином повністю усунув заподіяну злочином шкоду [206].

Трапляються випадки, коли в одному й тому самому судовому рішенні термін «відшкодування» застосовують як щодо збитків, так і стосовно шкоди. Наприклад, в ухвалі Черкаського районного суду Черкаської області від 20 грудня 2019 року зазначено, що в клопотанні Черкаської місцевої прокуратури про звільнення ОСОБА_1 та ОСОБА_2 від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 249 КК України, ішлося про повне відшкодування завданої рибному господарству України шкоди. Водночас суд дійшов висновку, що є підстави для закриття провадження, зокрема з огляду на те, що вказані особи добровільно та повністю відшкодували завдані збитки [244].

З огляду на вживання в одній конструкції термінів «усунення» та «відшкодування», варто акцентувати на їх відмінності. Очевидно, що ідея полягає в тому, що усунення стосується не будь-якого способу відшкодування шкоди, а лише такого, який передбачає особисту поведінку особи, яка вчинила злочин, спрямовану на ліквідацію шкоди власними силами або, як зауважує О. С. Міхлін, ліквідацію наслідків злочину в

натурі [122, с. 88–89]. Відповідно до положень ч. 4 ст. 22 ЦК України, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того самого роду та тієї самої якості, полагодження пошкодженої речі тощо) [257].

Таким чином, усунення завданої шкоди є лише одним зі способів (однією з форм) її відшкодування. М. І. Бажанов слушно називав добровільне усунення спричиненого збитку особливою формою відшкодування заподіяної злочином шкоди [4, с. 53].

Оскільки добровільне усунення заподіяної шкоди є одним зі способів її відшкодування, постає питання: навіщо його виокремлювати з-поміж інших способів? Він не настільки часто зустрічається в судовій практиці та стосується переважно пошкодженого майна.

Як зауважує Х. Д. Алікперов, такий альтернативний підхід до вирішення питання про усунення шкідливих наслідків злочину на практиці дає змогу правоохоронним органам для певного маневру під час обговорення з винним можливості усунення ним шкідливих наслідків учиненого в обмін на пом'якшення його відповідальності [1, с. 86–87]. Не заперечуючи цю позицію, варто лише наголосити на тому, що для маневру в арсеналі правових інструментів правоохоронці можуть використовувати й інші способи відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зокрема передачу потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди потерпілому. Водночас у виокремленні кожного способу відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як самостійного елементу відповідної конструкції заохочувальних кримінально-правових норм немає потреби.

Крім термінів «відшкодування» та «усунення», у контексті досліджуваної конструкції позитивних посткримінальних дій, як уже було зазначено, пропонується використовувати й інші терміни – «компенсація» та «згладжування».

В одному з тлумачних словників термін «компенсувати» означає давати компенсацію за що-небудь; відшкодовувати; поповнювати,

вирівнювати, зрівноважувати що-небудь [25, с. 560]. Цікавим є той факт, що термін «компенсація», з огляду на його семантичне значення, включає інший термін – «відшкодування».

Найчастіше поняття «компенсація» вживають у контексті моральної шкоди [126, с. 119]. На думку І. П. Майстера, у разі порушення особистих немайнових прав фізичних осіб, що спричинило завдання їм душевних страждань, не може йтися про можливість відновлення порушеного блага в первісне становище. Майнові виплати можуть лише згладити душевний спокій фізичної особи. З огляду на це, учений пропонує в контексті моральної шкоди замінити термін «відшкодування» на «компенсація» [114, с. 9–10]. Згідно з переконаннями О. О. Житного, у разі заподіяння моральної шкоди має йтися не про відшкодування шкоди, а про матеріальну компенсацію за моральну шкоду [85, с. 147–148]. Така позиція простежується і в окремих судових рішеннях. Наприклад, в ухвалі Одеського апеляційного суду від 21 січня 2020 року зазначено, що з обвинуваченого стягнуто на користь потерпілої відшкодування матеріальної шкоди в сумі 12 340 грн та компенсацію моральної шкоди в сумі 500 000 грн [229]. Хоча очевидним є той факт, що цей термін, з огляду на його семантичне значення, можна застосовувати в контексті всіх видів шкоди.

У КПК України наявна конструкція «відшкодування (компенсація) шкоди». Є навіть окрема глава – «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Однак компенсація стосується виключно випадків відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України, на відміну від відшкодування, яке здійснює підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа.

Аналогічну конструкцію вжито і в ЦК України, наприклад, у ст. 1177 «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення». Слід зауважити, що в ч. 1 цієї статті наведено поняття «відшкодування», а в ч. 2 – «компенсація». Причому

компенсацією також позначають відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України.

У більшості інших норм ЦК та КПК України застосовано термін «відшкодування» як у контексті «шкоди», так і «збитків». Це надає йому перевагу поряд з іншими термінами.

Окремі вчені виділяють ще один термін на заміну відшкодуванню та усуненню – «загладжування заподіяної потерпілому шкоди» (О. А. Губська) [76, с. 82], загладжування шкоди, заподіяної злочином (М. Є. Григор'єва) [75, с. 184]. М. Є. Григор'єва пропонує навіть замінити у ст. 45 КК України повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди на загладжування шкоди, заподіяної злочином [75, с. 184].

Термін «загладжувати» тлумачать таким чином: 1) робити гладким, вирівнювати, розправляти що-небудь нерівне, кошлате, зім'яте та ін.; 2) пом'якшувати враження від поганої поведінки, грубого вчинку тощо [25, с. 384].

На думку М. Є. Григор'євої, загладжування заподіяної шкоди під час звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям слід розуміти як вияв соціально схвалюваної, позитивної післязлочинної поведінки, як форму відновлення порушених суспільних відносин і показник зміни самосвідомості винної особи. Загладжування заподіяної шкоди охоплює відновлення всіх тих суспільних відносин, які були порушені вчиненням злочином, усунення будь-якого наслідку, результату вчиненого злочину, зокрема відшкодування збитків, утрати тощо [75, с. 169].

У разі, якщо потерпілому заподіяно фізичну або моральну шкоду, принцип еквівалентності, на думку М. Є. Григор'євої, застосований бути не може. Розмір шкоди в такій ситуації слід визначати в особливий спосіб. Адже оцінка як фізичних, так і моральних, страждань у грошах чи іншій матеріальній формі, безперечно, є неможливою. Тому ліквідувати, позбутися такої шкоди, припинити її навряд чи можливо. Більш доцільно використовувати «загладжування заподіяної шкоди». Матеріальна

компенсація за спричинення такої шкоди покликана викликати позитивні емоції, які могли б максимально загладити негативні зміни, обумовлені заподіяною шкодою. З огляду на особливості фізичної та моральної шкоди, ступінь загладжування, звісно, матиме досить умовний характер [75, с. 170].

Загалом не заперечуючи аргументів дослідниці щодо переваг застосування терміна «загладжування заподіяної шкоди», варто відмітити його переваги порівняно з терміном «усунення». Однак слід наголосити й на тому, що він не має особливих переваг порівняно з терміном «відшкодування».

Має рацію О. А. Губська, яка вважає, що, попри термінологічну розбіжність понять «відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди» та «загладжування заподіяної потерпілому шкоди», вони рівні за своїм обсягом, включають вказівку на необхідність для обвинуваченого відшкодувати пряму матеріальну шкоду, відшкодувати всі збитки, зокрема компенсувати упущену вигоду та витрати на судочинство, усунути, загладити, тобто компенсувати, моральну шкоду [76, с. 82].

Таким чином, у контексті шкоди та збитків, окрім термінів «відшкодування» та «усунення», для позначення досліджуваної позитивної посткримінальної поведінки пропонують використовувати інші терміни, зокрема «компенсація» та «загладжування». Водночас термін «відшкодування» має безумовні переваги не стільки з огляду на його семантичне значення, скільки через те, що застосовується для позначення відповідної поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у кримінальному процесуальному та цивільному законодавстві.

Для тлумачення та подальшого застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди» важливо з'ясувати, які види шкоди підлягають відшкодуванню.

У теорії кримінального права на це питання немає однозначної відповіді. Одні вчені рекомендують застосовувати обмежувальний підхід до цього питання. Наприклад, О. М. Миколенко стверджує, що запропоновані

законодавцем у п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України поняття виключають зі свого змісту такі обставини, які впливають на пом'якшення покарання, як наприклад, відшкодування моральної шкоди [119, с. 173–174].

Інші вчені обстоюють максимально широкий підхід до тлумачення відповідних заохочувальних норм. І. А. Вартилицька стверджує, що поряд з відшкодуванням заподіяної матеріальної шкоди винний може компенсувати і моральну, обумовлену вчиненням ним злочином [131, с. 166]. Натомість більшість учених наголошують на необхідності відшкодування матеріальної, моральної та фізичної шкоди (Ю. В. Баулін [7, с. 389], О. В. Перепада [138, с. 131], Ж. В. Мандриченко [116, с. 118–119]). Саме останній підхід видається найбільш логічним та оптимальним для забезпечення відновлення прав і свобод громадян, які постраждали від кримінального правопорушення.

Водночас постає питання, кого саме слід вважати потерпілим. Відповідно до положень КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55). Натомість у теорії кримінального права погляди на цю проблему не є такі однозначні: одні вчені потерпілим визнають лише фізичну особу [123, с. 82–83; 147; 189, с. 176; 248, с. 18], а інші – більш широке коло осіб, зокрема юридичну особу, державу, інші соціальні утворення [6; 84, с. 161; 136, с. 6; 165, с. 7–9; 264, с. 15].

Підсумовуючи результати аналізу переваг і недоліків різних концепцій потерпілого від злочину, А. А. Вознюк зауважує, що в теорії кримінального права існує декілька шляхів розв'язання проблем потерпілого від злочину:

1. Визнання потерпілим від кримінального правопорушення лише фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди чи створено загрозу її заподіяння. Цей шлях не дає змоги охопити всіх суб'єктів, яким кримінальним правопорушенням може бути завдано шкоди, а також не відповідає положенням кримінального процесуального законодавства.

2. Визнання потерпілим від злочину будь-якого суб'єкта, якому кримінальним правопорушенням завдано шкоду чи створено загрозу її заподіяння. Ця концепція найбільш повно охоплює всіх суб'єктів, яким кримінальним правопорушенням може бути завдано шкоду або створено загрозу її заподіяння. Однак вона автоматично перетворює цю ознаку складу злочину на обов'язкову ознаку його об'єкта.

3. Визнання потерпілим від злочину фізичної та юридичної особи, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоду чи створено загрозу її заподіяння. Ця концепція найбільш повно відповідає положенням кримінального процесуального та цивільного законодавства. У такому разі потерпілого слід вважати факультативною ознакою об'єкта злочину.

Найбільш вдалою на сьогодні дослідник вважає концепцію «потерпілий – фізична або юридична особа» [67, с. 356–357].

На наш погляд, такий висновок автора, безперечно, є логічним, оскільки він відповідає передусім положенням кримінального процесуального законодавства, у якому закріплено легальне визначення потерпілого від кримінального правопорушення. Крім того, визнання потерпілим виключно фізичних осіб значно обмежує коло можливих об'єктів добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Таким чином, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може стосуватися потерпілих як фізичних, так і юридичних осіб.

Проте слід звернути увагу на юридичних осіб публічного права. Представляючи інтерес держави, вони у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення зазнають певних витрат, необхідних для його виявлення, припинення та розслідування. Держава певною мірою теж потерпає від кримінального правопорушення, оскільки змушена витрачати ресурси на ліквідацію наслідків кримінального правопорушення, притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Важливе значення для здійснення добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди мають способи таких позитивних посткримінальних дій.

Вони залежать від різних обставин, зокрема від виду вчиненого кримінального правопорушення, виду заподіяної шкоди, можливостей особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, позиції потерпілого.

У судовій практиці поширені такі способи добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди: повернення майна потерпілому [47]; повернення грошових коштів потерпілому [211]; сплата коштів взамін викраденого майна [48]; відшкодування потерпілому витрат на лікування [243]; вибачення перед потерпілим [239]; подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [207]; відшкодування заборгованості за безпідставно виплачену заробітну плату [212].

Водночас не всі випадки вчинення зазначених та аналогічних дій можна зараховувати до добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Наприклад, вилучення майна працівниками правоохоронних органів та його повернення потерпілому в певних випадках сторона обвинувачення відносить до добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, однак це не відповідає дійсності. Тому правильною слід визнати позицію Колегії суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Дніпровського апеляційного суду, яка у своїй ухвалі від 1 квітня 2019 року зазначила, що доводи про те, що обвинувачений добровільно відшкодував потерпілому завданий збиток, є такими, що не можуть бути взяті до уваги, оскільки телевізор, викрадений обвинуваченим у потерпілого, був вилучений працівниками правоохоронних органів і постановою слідчого про зберігання речових доказів і вирішення питання про них переданий на зберігання потерпілому [218].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України можна класифікувати за різними підставами:

1. Залежно від обсягу відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можна виокремити повне й часткове відшкодування такого збитку та шкоди. Для застосування одних норм закон вимагає повністю відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду (наприклад, для звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України). В інших випадках (наприклад, для звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України) цього не вимагається, відтак можна допустити наявність часткового відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

2. За віком суб'єкта кримінального правопорушення, який заподіяв шкоду, доцільно розрізняти: 1) добровільне відшкодування збитку (усунення шкоди), завданого (заподіяної) неповнолітнім (є однією з умов звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру); 2) добровільне відшкодування збитку (усунення шкоди), завданого (заподіяної) повнолітнім (є умовою інших видів кримінально-правового заохочення, що пов'язані з відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди). Відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди неповнолітньою або повнолітньою особою може мати кримінально-правові наслідки, передбачені й іншими статтями, наприклад п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України (пом'якшення покарання під час його призначення).

3. За особою суб'єкта, який здійснює добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, варто виокремити: 1) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди особою, яка вчинила кримінальне правопорушення; 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди іншими особами (рідними, близькими, друзями, знайомими тощо). Здебільшого

добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди здійснюється особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, однак законодавством не заборонено вчинення таких дій іншими особами [14, с. 163–164].

М. І. Соф'їн зауважує, що 63,2 % опитаних потерпілих вважають добровільне відшкодування підозрюваним, обвинуваченим чи іншими особами шкоди найбільш ефективним способом відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [171, с. 59–60].

4. Залежно від виду збитку, який підлягає усуненню, або шкоди, яка підлягає відшкодуванню, слід виокремити: 1) добровільне відшкодування (усунення) будь-якої шкоди або збитку (наприклад, якщо це відшкодування чи усунення враховується як обставина, що пом'якшує покарання); 2) добровільне відшкодування (усунення) спеціальних видів шкоди або збитку (наприклад, у ст. 175 КК України це відшкодування заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам). Залежно від виду шкоди, яка підлягає відшкодуванню, варто також виокремити: 1) добровільне відшкодування фізичної шкоди; 2) добровільне відшкодування моральної шкоди; 3) добровільне відшкодування матеріальної шкоди; 4) добровільне відшкодування різних видів шкоди.

5. З огляду на кількість осіб, які відшкодовують завданий збиток або усувають заподіяну шкоду, слід розмежовувати: 1) індивідуальне добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (наявне в разі вчинення таких дій однією особою); 2) колективне добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (за умови вчинення таких дій декількома співучасниками кримінального правопорушення).

6. Залежно від форми чи способу добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди варто виокремити: 1) повернення майна, яким незаконно заволоділи; 2) надання рівноцінного або іншого майна; 3) компенсація вартості майна в грошовій формі;

4) відновлення майна, його корисних властивостей власною працею; 5) надання допомоги в лікуванні; 6) сплата заборгованих коштів; 7) компенсація коштів, витрачених потерпілим; 8) вибачення перед потерпілим; 9) спростування неправдивих відомостей у засобах масової інформації тощо.

7. Залежно від кримінально-правових наслідків відповідних позитивних посткримінальних дій варто виокремити: 1) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що має наслідком пом'якшення призначеного покарання; 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, наслідком чого є звільнення від кримінальної відповідальності; 3) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що має наслідком звільнення від покарання та його відбування [14, с. 164–165].

8. Залежно від спрямованості цих позитивних посткримінальних дій можна виокремити: 1) дії, спрямовані на відновлення здоров'я і нормального психічного стану людини (у разі вчинення кримінальних правопорушень шляхом завдання фізичного або психічного насильства); 2) дії, спрямовані на повернення майна його власникові, відновлення його первісного стану або відшкодування його вартості (у разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі знищенням чи пошкодженням майна); 3) дії, спрямовані на відновлення нормальної діяльності підприємства, установи, організації (у разі вчинення дій, що ставлять під загрозу чи перешкоджають нормальній діяльності підприємства, установи, організації); 4) дії, спрямовані на здійснення встановлених законом виплат (у разі невиплати аліментів, заробітної плати, стипендії, пенсії, податків, зборів тощо) та інші.

9. Залежно від виду кримінального правопорушення слід розмежовувати загальні (характерні для добровільного відшкодування шкоди від певної групи або більшості кримінальних правопорушень) та спеціальні (притаманні добровільному відшкодуванню шкоди від певних кримінальних правопорушень та обумовлені зазвичай способом їх учинення) способи

добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Наприклад, до загальних способів реалізації відповідних позитивних посткримінальних дій можна віднести повернення майна, яким незаконно заволодів винний, або надання потерпілому рівноцінного майна. Цей спосіб можна застосовувати до різних категорій незаконного заволодіння майном, зокрема крадіжок, грабежів, розбоїв тощо. До спеціальних способів добровільного відшкодування слід зарахувати, наприклад, виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 175 КК України. До таких способів можна віднести й запропоноване І. А. Вартилецькою висаджування на ділянці саджанців, знищених унаслідок незаконної порубки лісу [131, с. 165–166].

Зазначена класифікація добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має значення передусім для повного та об'єктивного застосування відповідних кримінально-правових норм, оскільки дозволяє розкрити всі їхні потенційні можливості як для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, так і для потерпілого від нього, надаючи змогу застосувати індивідуальний підхід, зокрема врахувати різновиди шкоди, які підлягають відшкодуванню, інтереси потерпілого, можливості особи, яка завдала шкоду (спричинила збитки), тощо.

Висновки до розділу 1

1. Ґрунтовні та водночас комплексні монографічні дослідження проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди нині відсутні. Причому є певні теоретичні напрацювання з цього приводу: окремі аспекти цієї тематики досліджували в межах інститутів: 1) призначення покарання (Т. І. Іванюк, В. В. Полтавець, Т. В. Сахарук, Л. М. Федорак та ін.); 2) звільнення від кримінальної

відповідальності (Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, М. Є. Григор'єва, О. О. Житний, Ж. В. Мандриченко, О. В. Перепадя, А. М. Ященко та ін.); 3) звільнення від покарання та його відбуття (О. П. Горох, О. В. Дашенко, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, Є. О. Письменський та ін.). Зазначені наукові доробки є важливими для розроблення ефективної системи кримінально-правових норм, що регулюють добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а також формування рекомендацій щодо їх застосування.

Нагальні проблеми добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінально-правовій площині полягають у таких моментах:

1) відсутності єдиної, однозначної, усталеної базової термінології. Нині в різних галузях законодавства (кримінальному, кримінальному процесуальному, цивільному тощо) для позначення шкоди чи збитків, завданих кримінальним правопорушенням, а також їх усунення чи відшкодування застосовується не лише неоднозначна, а й різна термінологія;

2) недосконалості заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

3) відсутності чітких та однозначних рекомендацій щодо застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди». На сьогодні немає однозначних відповідей на питання про те, як слід розуміти добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, хто може бути суб'єктом таких позитивних посткримінальних дій, чи в усіх випадках вимагається, щоб вони були повними, які їх кримінально-правові межі та наслідки тощо.

З огляду на це, норми про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди потребують удосконалення, оскільки вони не забезпечують ефективного процесу відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

2. Терміни «школа» і «збиток» мають важливе кримінально-правове значення, оскільки використовуються для: 1) визначення об'єкта кримінального правопорушення; 2) позначення наслідків кримінального правопорушення; 3) кваліфікації кримінального правопорушення, зокрема встановлення його основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу; 4) призначення покарання; 5) визначення потерпілого від кримінального правопорушення; 6) характеристики об'єкта позитивної посткримінальної поведінки особи; 7) визначення суспільної небезпеки діяння (є одним з його критеріїв); 8) криміналізації діянь (є складником підстав, принципів і критеріїв оцінки їх суспільної небезпеки).

Термін «школа» слід розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні школа зводиться виключно до наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. У широкому – вона охоплює ще й наслідки, що знаходяться за межами певного складу кримінального правопорушення. Для потреб забезпечення її добровільного усунення шкоду слід тлумачити в широкому значенні.

За змістом поняття «школа» і «збиток» різняться. Ці кримінально-правові категорії не можна вважати і синонімічними. Поняття школа охоплює збитки. Натомість збитки є різновидом шкоди.

Розв'язати проблему неоднозначного тлумачення поняття «школа» і «збитки» можна в один з таких способів: 1) використання для потреб кримінального права цих термінів у значенні, наявному в цивільному та іншому законодавстві; 2) закріплення їх визначення в законі про кримінальну відповідальність. У будь-якому випадку ці терміни слід уніфікувати, надавши їм легального визначення.

Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дозволяє виокремити типові помилки, яких припускається законодавець під час використання понять «збитки» та «школа»: 1) одночасне вживання в одному й тому самому законодавчому положенні обох термінів як синонімів; 2) визначення шкоди через збитки; 3) застосування необґрунтовано значної

варіації різновидів шкоди і збитків з позначенням їх в окремих випадках за допомогою оцінних конструкцій.

Попри те, що в законі про кримінальну відповідальність розмежовуються поняття «шкода» і «збиток», подекуди їх застосування слід визнати необґрунтованим через ототожнення цих кримінально-правових категорій, паралельне їх вживання та різнобічне тлумачення. З огляду на зазначене, з метою оптимізації процесу добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, доцільно відмовитися від терміна «збитки».

З метою уніфікації термінології вважаємо за доцільне для позначення різновидів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, використовувати поняття майнової, фізичної та моральної шкоди. Крім того, в КК України термін «матеріальна шкода» слід замінити на «майнова шкода».

3. На підставі аналізу значення термінів «відшкодування» та «усунення» в контексті таких категорій, як «збитки» та «шкода», встановлено необґрунтованість їх вживання в законодавчій конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди». Термін «відшкодування» може бути застосований як стосовно шкоди, так і щодо збитків. Водночас термін «усунення» не може стосуватися всіх видів фізичної та моральної шкоди, адже вони не завжди зникають чи припиняють своє існування. Його доцільніше застосовувати щодо збитків, оскільки їх можна ліквідувати.

Визнано недоцільним вживання терміна «усунення заподіяної шкоди», оскільки це лише один зі способів її відшкодування, у виокремленні якого як самостійного елементу відповідних конструкцій заохочувальних кримінально-правових норм немає потреби (цей спосіб не настільки часто зустрічається в судовій практиці та стосується переважно пошкодженого майна).

Розкрито переваги й недоліки термінів «відшкодування», «усунення», «компенсація», «загладжування», які можуть бути застосовані для позначення відповідної позитивної посткримінальної поведінки. На підставі проведеного аналізу найбільш оптимальним терміном визнано «відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яким запропоновано вважати дії, спрямовані на ліквідацію наслідків злочину чи кримінального проступку, відновлення попереднього стану речей або приведення їх до придатних для користування характеристик, передачу потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди або інші подібні дії.

Розроблено класифікацію добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що враховує такі критерії: 1) обсяг відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 2) вік суб'єкта кримінального правопорушення, який заподіяв шкоду; 3) суб'єкт, який здійснює відповідні позитивні посткримінальні дії; 4) вид збитку, що підлягає відшкодуванню, або шкоди, яка підлягає усуненню; 5) кількість осіб, які відшкодовують збиток чи усувають шкоду; 6) форма та спосіб добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 7) кримінально-правові наслідки відповідних позитивних посткримінальних дій; 8) їхня спрямованість; 9) вид кримінального правопорушення.

Зазначена класифікація має значення передусім для повного та об'єктивного застосування відповідних кримінально-правових норм, оскільки дозволяє розкрити всі їхні потенційні можливості як для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, так і потерпілого від кримінального правопорушення, а також надає можливість застосувати індивідуальний підхід, зокрема врахувати різновиди шкоди, які підлягають відшкодуванню, інтереси потерпілого, можливості особи, яка завдала шкоду (спричинила збитки), тощо.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОБРОВІЛЬНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ

2.1. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України

Дослідження кримінально-правової характеристики добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди передбачає з'ясування сучасного розуміння категорії «кримінально-правова характеристика». Як слушно зауважують учені, у межах кримінально-правової характеристики можна розглядати фактично будь-яку кримінально-правову категорію, а не лише злочин [63, с. 155; 66, с. 65]. З огляду на це, можна говорити і про кримінально-правову характеристику добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Причому, якщо кримінально-правова характеристика злочину може мати досить чіткий, хоча й дискусійний, набір елементів², то параметри характеристики інших об'єктів у кожному конкретному випадку індивідуальні. На наш погляд, для здійснення кримінально-правової характеристики добровільного відшкодування завданого збитку або

² В. Борисов та О. Пашенко вважають, що кримінально-правова характеристика складається з таких елементів: 1) соціальна обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільна небезпечність певного виду злочинів, як їх матеріальний субстрат; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільне небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, що знаходяться поза межами складу певного виду злочинів, але притаманні їх вчиненню; 6) особа злочинця [11, с. 181-182]. Натомість А. А. Вознюк стверджує, що кримінально-правова характеристика злочину, в першу чергу, повинна включати елементи, необхідні для правильної кваліфікації злочину, зокрема: 1) склад злочину; 2) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки; 3) покарання; 4) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності або обставини, що виключають злочинність діяння [63, с. 157].

усунення заподіяної шкоди необхідно передусім розкрити ознаку добровільності вчинення відповідних позитивних посткримінальних дій, звернути увагу на суб'єктів, які можуть їх здійснювати, розкрити кримінально-правові межі й наслідки такої поведінки. Надалі варто розглянути особливості добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання, умови звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування.

Під час застосування кримінально-правових норм про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди виникають проблемні питання, пов'язані з різним тлумаченням і застосуванням кримінально-правової ознаки добровільності: нині чітко не визначено, які кримінально-правові норми слід віднести до добровільного, а які до примусового відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; немає однозначної відповіді й на питання про те, чия може бути ініціатива таких позитивних посткримінальних дій, якими мотивами особа може керуватися тощо [15, с. 117].

Ознака добровільності має значення для застосування не лише кримінально-правових норм, а й норм інших галузей права, що регулюють особливості відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди. Передусім це кримінальні процесуальні норми, що визначають порядок добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 127 КПК України). Попри те, що про добровільність там не йдеться, однак ця ознака логічно впливає з буквального тлумачення змісту відповідної норми. Її виокремлюють і в кримінальній процесуальній літературі [60, с. 11]. Така термінологічна неузгодженість також ускладнює процес застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Адже, наприклад, незрозуміло, чи відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 127 КПК України), може стосуватися, окрім випадків добровільного

відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди, ще й обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки, що може бути встановлений для неповнолітнього відповідно до ст. 105 КК України.

Крім того, на відміну від КПК України, у КК України вживається не термін «відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», а терміни «відшкодування завданих збитків» та «усунення заподіяної шкоди».

На наш погляд, цю термінологічну неузгодженість слід виправити. Причому варто зважати на те, що норми матеріального права (які закріплені у КК України) повинні визначати підстави добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а норми процесуального права (які закріплені в КПК України) – порядок таких дій.

Попри різні терміни, очевидно, що в обох нормативно-правових актах ідеться про одне й те саме або принаймні ч. 1 ст. 127 КПК України охоплює випадки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, регламентовані КК України. Одна з відмінностей лише полягає в тому, що в кримінальному законодавстві наголошено на добровільності такої позитивної посткримінальної поведінки [15, с. 118].

З'ясування ознаки добровільності має важливе значення для тлумачення та подальшого застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

У тлумачному словнику термін «добровільний» має декілька значень: 1) який здійснюється, діє з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу; протилежний примусовому; 2) який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості [25, с. 307]. На підставі семантичного аналізу цього терміна можна дійти висновку, що добровільність як кримінально-правова ознака відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України може означати вчинення певних дій з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу.

У теорії кримінального права добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди розуміють по-різному. Більшість

учених вважають, що такі позитивні посткримінальні дії повинні здійснюватися з ініціативи особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і спричинила відповідну шкоду. Передусім це дослідники добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання [103, с. 300; 126, с. 169; 127, с. 133; 129, с. 176]. Аналогічної позиції обстоюють також учені в наукових публікаціях щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку дійовим каяттям [7, с. 389; 102, с. 307–308; 107, с. 180–181; 129, с. 141].

Однак така ініціатива не обов'язково передбачає безпосередню участь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у таких діях, оскільки вона не завжди об'єктивно здатна це зробити особисто (наприклад, у зв'язку із застосуванням до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, перебуванням її на лікуванні або ж через відсутність у неї необхідних коштів чи майна). Адже, як слушно зауважує О. О. Дудоров, якщо відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) здійснюється від імені такої особи, але без її особистої участі або принаймні без ініціативи та сприяння з її боку, це свідчить про відсутність усіх належних складових дійового каяття того, хто вчинив злочин [129, с. 141]. Таким чином, учений не наполягає на обов'язковості такої ініціативи і в якості її альтернативи допускає принаймні сприяння добровільності відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України.

Водночас І. А. Вартилицька зазначає про здійснення добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (у контексті обставини, що пом'якшує покарання) за власним бажанням [131, с. 165–166]. У такій ситуації очевидно, що ініціатива щодо вчинення таких дій не обов'язково може виходити лише від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Тому цілком закономірно, що чимало вчених допускає ініціативу у відшкодуванні завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди з боку інших осіб.

Активну роль у забезпеченні добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можуть відіграти родичі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, чи потерпілого, а також інші особи.

У цьому контексті М. Є. Григор'єва зауважує, що добровільними є не лише дії, які витікають з власних спонукань особи, а й ті, що викликані певним впливом на її свідомість (переконання або навіювання з боку найближчого оточення). Така дія не буде психічним примусом, оскільки вона зберігає здатність в особі зробити вибір своєї поведінки. Таким чином, добровільними можна визнавати й такі дії особи, які їй підказали знайомі, родичі, співробітники правоохоронних органів тощо [75, с. 47].

Характеризуючи дієве каяття, Р. А. Сабітов слушно зазначає, що для визнання відшкодування шкоди добровільним не має значення, здійснене воно з ініціативи особи, яка вчинила злочин, або ж під впливом інших осіб, наприклад, працівників правоохоронних органів, які роз'яснили їй правове значення такої поведінки. Їх вплив не обмежує свободи волі та дій суб'єкта, а допомагає пізнати необхідність суспільно корисної поведінки [160, с. 12].

Має рацію і О. М. Миколенко, який зазначає: «Іноді ініціатива відшкодування шкоди може виникнути в суб'єкта під впливом інших осіб (наприклад, близьких) та за їхній рахунок. Однак і за цих умов відшкодування повинно бути результатом вільного волевиявлення суб'єкта, а не наслідком виниклих нездоланих або майже непереборних перешкод» [119, с. 167].

Слід підтримати також позицію А. М. Яценка стосовно того, що ініціаторами примирення можуть бути як безпосередньо учасники конфлікту (потерпілий та обвинувачений), так й інші особи, зокрема їхні близькі чи знайомі, працівники правоохоронних органів, суд тощо [264, с. 8].

Варто погодитися з В. І. Тютюгіним, який відмічає той факт, що за добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України) ініціатива може виходити і від інших осіб, наприклад, родичів, потерпілого [107, с. 255–256]. У цьому контексті

заслуговує на увагу й думка Я. Клименка, який зауважує, що рішення про відшкодування шкоди суб'єкт приймає за своєю доброю волею. У цьому аспекті постає питання: чи може йтися про добровільне відшкодування, якщо ініціатива з роз'яснення суті вказаного відшкодування виходить від органів чи посадових осіб, які провадять процес? Схвальну відповідь на це питання Я. Клименко аргументує тим, що підозрюваний чи обвинувачений вправі знати переваги добровільного відшкодування шкоди [93, с. 83].

Більш широко тлумачать добровільність дослідники інших заохочувальних кримінально-правових норм. Наприклад, добровільною заявою про створення злочинної організації або участь у ній як умовою спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 2 ст. 255 КК України, В. О. Навроцький та В. П. Тихий визнають учинення зазначених дій з власної волі з будь-яких мотивів [103, с. 300; 128, с. 746–747; 178, с. 36]. Натомість А. А. Вознюк, характеризуючи цю ознаку, окрім власної волі та будь-яких мотивів, підкреслює можливість їх учинення як з власної ініціативи, так і з ініціативи інших осіб [69, с. 155].

Для вирішення питання стосовно того, чи допускається ініціатива з боку інших суб'єктів, окрім особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, слід звернутися до тлумачення змісту терміна ініціатива.

У тлумачному словнику ініціатива має такі значення: 1) перший крок у якій-небудь справі; почин; пропозиція або почин, спрямовані на досягнення чого-небудь; активна провідна роль у будь-яких діях, заповзятливість; 2) здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість.

Ініціативний – той, який виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь; заповзятливий, активний; який перший починає будь-яку справу, робить почин. Ініціатор – особа, група осіб чи організація, яким належить почин у якій-небудь справі; зачинатель, починатель [25, с. 497].

Аналізуючи зміст цих термінів, знову доходимо висновку, що ініціатива в добровільному відшкодуванні завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди не обов'язково повинна належати особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, оскільки перший крок можуть зробити органи досудового розслідування шляхом повідомлення підозрюваного, обвинуваченого про його права, передбачені КПК України, а також надання відповідних роз'яснень. З цього приводу М. І. Соф'їн слушно зауважує, що якщо після вчинення кримінального правопорушення шкоду не відшкодовано за власною ініціативою підозрюваного (обвинуваченого), то відповідно до ч. 8 ст. 42 та ст. 345 КПК України слідчий, прокурор, суддя (суд) після вручення підозрюваному пам'ятки про його процесуальні права та обов'язки повинні роз'яснити, що під час призначення покарання добровільне відшкодування завданого збитку або усунення завданої шкоди є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України), позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) та має інші позитивні кримінально-правові наслідки для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [171, с. 61–62].

Таким чином, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не обов'язково повинно вчинятися з ініціативи особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Головне, щоб вони були вчинені з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу стосовно потерпілого, так й особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Тому в тих випадках, коли відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди здійснюється за ініціативою інших осіб та поза бажанням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або під впливом примусу на потерпілого чи винного, ці дії не можна розглядати як добровільні. На цьому акцентує Т. І. Іванюк, характеризуючи обставини, що пом'якшують покарання [88, с. 87].

Розглядаючи мотиви цих позитивних посткримінальних дій, О. М. Миколенко зауважує, що вони можуть мати різноманітний характер

(каяття, жалість до потерпілого, страх перед можливою відповідальністю, усвідомлення аморальності своєї поведінки та ін.). Самостійного юридичного значення вони зазвичай не мають [119, с. 167]. Схожу позицію обстоюють Н. В. Шепелєва і В. А. Клименко, стверджуючи, що мотиви, якими може керуватися винний (жалість до потерпілого, страх перед покаранням, розрахунок на пом'якшення покарання, небажання спричиняти і надалі страждання своїм близьким тощо), не слід брати до уваги під час визнання вказаних дій обставинами, що пом'якшують покарання [103, с. 300]. Аналогічним є переконання Л. Л. Круглікова, на думку якого законодавець передбачає діяльність щодо недопущення або зменшення шкоди, не беручи до уваги мотиви, якими може керуватися винний. Причому мотиви можуть бути різними: каяття, жалість до потерпілого, страх перед загрозою покарання [110, с. 7].

Таким чином, більшість учених називають будь-які мотиви вчинення зазначених вище позитивних посткримінальних дій.

Однак Р. А. Сабітов зазначає, що мотивами дієвого каяття є жаль про скоєне, почуття провини, бажання виправитися, спокутувати провину перед суспільством. Проте не можуть бути мотивами дієвого каяття боягузтво, легкодухість, страх перед відповідальністю [160, с. 12]. На наш погляд, для потерпілого немає значення, чи особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, добровільно відшкодовує збиток, чи усуває заподіяну шкоду з огляду на страх перед відповідальністю або через боягузтво. Відтак, вважаємо за доцільне не погодитись з позицією Р. А. Сабітова щодо відсутності добровільності досліджуваних позитивних посткримінальних дій у разі наявності вказаних мотивів, адже в законодавстві не передбачено таких обмежень.

Варті уваги випадки, коли наявне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, однак виключається ознака його добровільності. Передусім ідеться про ситуації примусового вчинення таких дій.

Зазвичай відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди поділяють на добровільне та примусове. З цього приводу А. М. Бойко зауважує, що відшкодування заподіяної злочином шкоди за кримінальним законодавством різних країн розглядають у двох аспектах: як добровільне та як обов'язкове (примусове) [10, с. 14]. Водночас М. І. Хавронюк зазначає, що в кримінальному законодавстві відшкодування заподіяної злочином шкоди розглядають у двох аспектах – як добровільне і як примусове. З цього випливають і різні правові наслідки такого відшкодування [254, с. 211].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України визнають: 1) обставиною, що пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); 2) однією з умов загальних і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України); 3) однією з умов призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (п. 2 ч. 1 ст. 66 і ст. 69 КК України); 4) обставиною, яка позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), тощо.

Натомість до примусової кримінально-правової реституції М. І. Хавронюк відносить положення ст. 105 КК України, відповідно до якої суд може застосувати до неповнолітнього, що досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, такий примусовий захід виховного характеру, як покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки [254, с. 211].

У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн відшкодування шкоди (збитків) відносять навіть до покарань. Наприклад, А. В. Савченко покладення обов'язку відшкодувати спричинену шкоду (реституцію) вважає додатковим покаранням за федеральним кримінальним законодавством США [161, с. 229]. В оригінальній формі це покарання закріплено в КК Литви – як внесок до Фонду жертв злочинів. Відповідно до

ст. 71 КК Литви, суд може стягувати плату в розмірі від 5 до 125 прожиткових мінімумів до Фонду жертв злочинів [281].

На доцільності віднесення відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди до покарань наголошували й інші вчені. Так, С. В. Краснопеєв обґрунтовував доцільність зарахування відшкодування спричиненої злочином шкоди до додаткових видів покарань [100, с. 9–10], а К. Сесар стверджував, що реституція завжди була невід’ємною частиною покарання [167, с. 162].

У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн відшкодування спричиненої шкоди визнають складовою певних видів покарань. Наприклад, у КК РФ у межах норм, що регулюють конфіскацію майна, закріплено положення щодо відшкодування спричиненої шкоди. Відповідно до положень ст. 104.3 КК РФ (Відшкодування завданих збитків), під час вирішення питання про конфіскацію майна передусім слід вирішити питання про відшкодування шкоди, заподіяної законному власнику [187].

Цікавим є той факт, що визнати реституцію окремим видом кримінального покарання пропонували під час розроблення КК України 2001 року [157]. Водночас Л. М. Демидова обстоює дещо іншу точку зору. На її думку, кримінально-правова реституція не може бути видом покарання за своєю соціальною та правовою природою, адже має компенсаційну генезу (джерело походження) та призначення, а також виконує попереджальну (превентивну) та виховну функції. Ураховуючи таке призначення, доцільно передбачити її серед норм розділу XIV «Примусові заходи медичного та примусового лікування»³, уточнивши відповідним чином його назву – «Інші примусові заходи» [82, с. 530].

Водночас у кримінальному законодавстві певних країн відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди відносять до інших заходів. Так, відповідно до положень КК Польщі, покладення обов’язку щодо

³ Нині зазначений розділ КК України має назву «Інші заходи кримінально-правового характеру».

відшкодування шкоди належить до компенсаційних заходів [90, с. 37], а згідно з КК В'єтнаму, такі заходи належать до судових [270].

Про відсутність добровільності відшкодування шкоди можна говорити в тих випадках, коли в кримінально-правових нормах встановлюється обов'язок здійснення таких дій. Для прикладу зазначений обов'язок передбачено в КК Аргентини. Так, відповідно до ст. 30 КК цієї держави обов'язок відшкодування шкоди чи збитків є пріоритетним для засудженого, порівняно з компенсацією судових витрат, конфіскацією предмета злочину, отриманих унаслідок його вчинення доходів і сплатою штрафу [269]. У Новій Зеландії використовують термін «репарація», сутність якої зводиться до відшкодування обвинуваченим шкоди, заподіяної потерпілому. Репарацію сприймають як примусовий захід обвинувального вироку [166, с. 648].

Безперечно, слід погодитися з тим, що за наявності будь-якого примусу про добровільність не може йтися. Учені цілком закономірно наводять різні можливі ситуації, у яких виключається ознака добровільності через наявність елементів примусу.

П. Л. Фріс слушно зауважує, що примирення має бути добровільним волевиявленням потерпілого і не бути наслідком застосування до нього примусу [251, с. 380–381].

Ю. В. Баулін логічно вказує на те, що добровільне відшкодування збитків або усунення шкоди відсутнє в разі, якщо здійснюється з певними умовами, наприклад, подання письмової заяви потерпілим про прощення особи, яка вчинила злочин, про його відмову від будь-яких претензій до цієї особи в майбутньому тощо [7, с. 389; 102, с. 307–308; 107, с. 180–181].

Має рацію також І. А. Вартилицька, яка зазначає, що відшкодування заподіяної злочинним діянням шкоди в порядку задоволення цивільного позову за рішенням суду або шляхом вилучення майна й інших предметів, здобутих злочинним шляхом, не є добровільним відшкодуванням заподіяного збитку як обставини, яка пом'якшує покарання [131, с. 166].

Варта уваги також позиція О. М. Миколенко, на думку якої не слід вважати обставинами, що пом'якшують покарання, такі дії винного, як відшкодування заподіяної шкоди за умов встановлення яких-небудь умов потерпілому (письмова вимога про припинення справи, розписка про відсутність у потерпілого претензій до винного тощо). Крім того, доцільно наголосити на такому суб'єктивному моменті, як примусове вилучення майна, яке злочинець заховав. Іноді винний, відшкодовуючи збитки або усуваючи шкоду, має на меті приховати вчинений ним злочин [119, с. 167–168].

Слушною слід визнати також позицію М. Є. Григор'євої, яка вважає, що відшкодування збитків має виражатися в активних діях власне суб'єкта або за його свідомої та активної участі, якщо відшкодування матеріальних збитків здійснюється за сприяння родичів, друзів тощо за рахунок коштів, отриманих від них як позика. Отже, відшкодування збитків в умовах дійового каяття особи, яка вчинила злочин, виключається в разі його пасивної поведінки (наприклад, майно, здобуте злочинним шляхом, було вилучене під час проведення обшуку, виїмки або збитки від злочину ліквідовані за іншими обставинами, що не залежать від волі винної особи) [75, с. 165].

Доцільно враховувати і той факт, що вчені, характеризуючи форми відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, виокремлюють такі види примусового відшкодування (компенсації) шкоди: цивільний позов (ч. 2 ст. 27, ст. 128, 129 КПК України); звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 1 ст. 177, ч. ч. 4, 11 ст. 182 КПК України); відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127, ст. 130, ч. 2, 3 ст. 572 КПК України); кримінально-правова реституція (п. 5 ч. 9, 10 ст. 100, ч. 4 ст. 374 КПК України) [60, с. 11–12].

Примус не слід застосовувати щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. На наш погляд, не буде добровільного відшкодування

завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, якщо особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, змусили це зробити, наприклад, безпосередньо потерпілий чи його родичі. Причому примусом у цьому разі слід вважати не поради чи схиляння, а виключно дії злочинного характеру, які, наприклад, можуть становити склад злочину, передбаченого ст. 189 «Вимагання» чи ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань» КК України.

До речі, добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди повинна бути наявна у діях як особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, так і потерпілого. Ж. В. Мандриченко з цього приводу слушно зауважує, що основною умовою примирення є добровільність як з боку винного, так і з боку потерпілого [116, с. 114]. Таку позицію підтримує також О. В. Перепадя, зазначаючи, що стосовно вольового аспекту примирення вихідною ознакою є добровільність як принципово усвідомлена здатність особи, яка вчинила злочин, і потерпілого самостійно прийняти рішення та вчинити дії, метою яких є відновлення безконфліктного стану, зокрема задоволення матеріальних і моральних інтересів потерпілого та реальне створення умов для застосування судом пом'якшених правових наслідків учинення злочину [139, с. 11].

Таким чином, добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди означає вчинення відповідних дій з власної волі, з особистої ініціативи чи з ініціативи інших осіб, з будь-яких мотивів та без застосування примусу щодо потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Аналізуючи заохочувальні кримінально-правові норми, що регламентують відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, можна виокремити такі ознаки добровільності вказаних дій: 1) учинення їх з власної волі; 2) учинення їх з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб; 3) учинення їх без застосування примусу щодо

потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) під час їх учинення особа може керуватися різними мотивами.

Примусове відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди слід розглядати у двох аспектах: 1) як обов'язок, який покладається на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у випадках, передбачених законом; 2) як реалізацію норм про добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди із застосуванням елементів примусу (наприклад, з боку потерпілого чи третіх осіб).

2.2. Суб'єкти добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінальному праві України

У правозастосовній діяльності під час реалізації положень про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди іноді виникають проблеми, пов'язані із встановленням суб'єкта, який здійснює такі дії.

Під час інтерв'ювання суддів встановлено, що на практиці виникають ситуації, коли такі позитивні посткримінальні дії безпосередньо здійснює не особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а інші особи (додаток Б). Це здебільшого батьки або інші родичі обвинуваченого (підсудного) [41; 43; 44; 50].

Водночас слідчі та судді в окремих випадках здійснюють різну кримінально-правову оцінку таких ситуацій (додаток Б). Неоднакове тлумачення заохочувальних норм обумовлює неоднозначне їх застосування в кримінальному провадженні: в одних випадках добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, здійснене не суб'єктом кримінального правопорушення, визнають умовою відповідного кримінально-правового заохочення, а в інших – ні.

Нині в КК України чітко не визначено, що право на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, окрім особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, мають інші суб'єкти. Немає однозначної відповіді й на питання про те, у яких випадках та за яких умов ці особи можуть надавати допомогу в здійсненні таких позитивних посткримінальних дій, і що найголовніше – бракує рекомендацій з приводу того, як ураховувати такі факти в межах застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм [16, с. 120].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не суб'єктом злочину, а членами його сім'ї, близькими особами може бути зумовлене різними причинами: небажанням потерпілого примирюватися з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, чи взагалі контактувати з нею; відсутністю у винного реальних матеріальних чи фінансових можливостей здійснити такі позитивні посткримінальні дії; небажанням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, особисто контактувати з потерпілим через сором, страх, стрес тощо; відсутністю в підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного фізичної можливості вчинити такі посткримінальні дії (він може перебувати на лікуванні або бути затриманим і перебувати під вартою) тощо. Опитані судді стверджують, що пасивна поведінка підозрюваного може бути зумовлена як небажанням здійснювати такі позитивні посткримінальні дії, так і відсутністю реальної можливості самотійного їх здійснення (додаток Б).

Крім того, наявні випадки, коли інші суб'єкти надають допомогу підозрюваному чи обвинуваченому в добровільному відшкодуванні завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди. Наприклад, у вирoku Звенигородського районного суду Черкаської області від 4 серпня 2016 року йдеться про те, що родичі обвинуваченого допомагали в організації поховання потерпілих [39].

З огляду на зазначене, важливо дослідити актуальні проблеми, що стосуються суб'єкта добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України.

Якщо буквально тлумачити кримінально-правові норми, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, то можна дійти висновку, що в законі про кримінальну відповідальність застосовано неоднакові підходи до конструювання відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

Здебільшого (передусім коли йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене ст. 45, 46, 175, 212, 212-1, 289 КК України) закон містить вказівку про те, що такі позитивні посткримінальні дії має здійснювати особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Однак чи означає це абсолютну заборону здійснення зазначених дій іншими суб'єктами, які хочуть і мають змогу допомогти підозрюваному чи обвинуваченому?

У випадку, передбаченому п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, відсутня будь-яка вказівка на те, хто здійснює добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що враховується як обставина, яка пом'якшує покарання. Тому можна припустити, що законодавець надав таку можливість як особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, так й іншим суб'єктам.

Конкретні вказівки в кримінальному законодавстві з приводу того, хто може здійснювати добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, за яких умов та обставин, відсутні. Натомість у теорії кримінального права це питання вирішують неоднозначно.

Одна група вчених підтримує думку про те, що такі позитивні посткримінальні дії може вчинити лише особа, яка скоїла кримінальне правопорушення. У межах аналізу дієвого каяття зазначену позицію аргументував, наприклад, Р. А. Сабітов. Учений переконує, що відшкодування шкоди має бути здійснене власними зусиллями або своїми

засобами, інакше воно буде позбавлене кримінально-правового значення. Водночас, розмірковуючи з цього питання далі, науковець допускає можливість учинення таких дій і за допомогою інших осіб [160, с. 16].

Прихильником такої позиції є також М. Є. Григор'єва, яка з цього приводу зауважує, що відшкодування збитків передбачає особисту участь особи, яка вчинила злочин, у відновленні того блага, яке було порушено. Особиста участь особи означає, що визначена їй необхідна за законом суспільно корисна діяльність, що визначає дійове каяття, повинна мати місце лише з боку особи, яка вчинила злочин. Якщо ж винна особа доручає виконання необхідних дій сторонній особі, а сама не діє або сприяє їй лише побіжно, за можливості активнішої діяльності, то вона не відповідає ознакам суб'єкта дійового каяття [75, с. 163–164].

О. В. Перепада наполягає на тому, що особа, яка вчинила злочин, саме власноручно вчинену дію сприйме як захід відповідальності за вчинене, який виявлятиметься в нестатку або обмеженні майнового й морального характеру. Виняток може становити лише відшкодування шкоди неповнолітньою особою, що вчинила злочин, за якого враховуватимуть дії, учинені законними представниками або опікунами неповнолітнього [138, с. 148].

На переконання О. О. Житного, закон вимагає відшкодування збитків саме від суб'єкта, що вчинив суспільно небезпечне діяння. Попри те, що текст ст. 45 КК України не містить прямої вказівки на суб'єкта заподіяння шкоди («...усунула заподіяну шкоду»), з огляду на принцип особистої відповідальності, тут ідеться передусім про шкоду, яка знаходиться в безпосередньому причиновому зв'язку із суспільно небезпечним діянням суб'єкта злочину). Тому відшкодування збитків, усунення шкоди мають бути результатом особистих зусиль особи, яка їх заподіяла [85, с. 152].

Певні способи добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можуть передбачати лише особисту участь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Наприклад, вибачитися перед

потерпілим чи повернути йому викрадене майно може лише особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, хоча в поверненні викраденого може бути використана допомога інших осіб. З приводу таких ситуацій Ю. В. Баулін слушно зауважує, що в межах звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України відшкодування збитків чи усунення шкоди не можуть зробити інші особи, аніж винний, у тих випадках, коли усунення шкоди пов'язане з його особистістю (наприклад, публічне вибачення перед потерпілим за завдану шкоду) [7, с. 393].

Дійсно, відшкодовувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду передусім має особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Це зумовлено певними обставинами, а саме: 1) цей суб'єкт завдає потерпілому збиток або заподіює певну шкоду; 2) відносно нього буде застосовано кримінально-правове заохочення; 3) такі позитивні посткримінальні дії певною мірою свідчать про виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або принаймні про її рух у цьому напрямі; 4) певні способи добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди передбачають особисту участь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [16, с. 120].

Друга група вчених тлумачить положення про суб'єкта добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди більш розлого, поширюючи його як на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, так й інших суб'єктів⁴.

На думку О. О. Дудорова, не перешкоджає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та обставина, що фактично відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди здійснив не той, хто вчинив злочин (не має значення – власними силами або за допомогою своїх коштів), а інші особи, скажімо, його близькі родичі [129, с. 141].

⁴ Таку позицію закріплено в КК окремих зарубіжних країн. Наприклад, у п. 14 ч. 1 § 34 КК Австрії зазначено, що відшкодування шкоди може здійснити злочинець або третя особа.

Аналізуючи підстави вказаного виду звільнення від кримінальної відповідальності, Ю. В. Баулін зазначає, що відшкодування збитків або усунення шкоди може здійснити не лише винний, а й інші особи (наприклад, батьки неповнолітнього, родичі, близькі та ін.) [7, с. 389; 107, с. 180–181].

Аналогічне тлумачення знаходимо також в абзаці 6 п. 3 Постанови ПВС України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року № 12, згідно з якою повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може здійснити винний або інші особи, зокрема батьки чи близькі родичі [154].

В. І. Тютюгін, розкриваючи добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в контексті п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, стверджує, що воно може бути здійснене винним або іншими особами [107, с. 255–256].

Я. Клименко вважає, що згідно з чинним кримінальним законодавством добровільно відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, безперечно, можуть підозрюваний, обвинувачений, підсудний, оскільки вони як суб'єкти охоронних правовідносин, породжених злочином, у межах добровільного відшкодування шкоди набувають певні правові інтереси. До зазначених суб'єктів належать також цивільний відповідач, хоча він і не є передбачуваним суб'єктом охоронних кримінально-правових відносин. Крім того, названим особам можуть надати допомогу в добровільному відшкодуванні шкоди їхні родичі, друзі, спонсори тощо [93, с. 83]. Так, в ухвалі колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва від 12 квітня 2012 року зазначено, що кошти на відшкодування завданих збитків на прохання засудженого потерпілій передав роботодавець, який відрахує цю суму з його заробітної плати [219].

Позиція другої групи вчених виглядає закономірною. Адже існують випадки, коли з об'єктивних причин особа, яка вчинила кримінальне

правопорушення, не може відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду взагалі чи принаймні самотійно.

О. О. Дудоров до таких ситуацій відносить неможливість особи, яка вчинила злочин, усунути негативні наслідки злочину через хворобу або брак коштів [129, с. 141], Ю. В. Баулін – відсутність власних засобів в особи, яка вчинила злочин, перебування її під арештом тощо [7, с. 389; 107, с. 180–181], М. Є. Григор'єва – хворобу або арешт особи, яка вчинила злочин [75, с. 163–164]. О. О. Житний акцентує увагу на випадках, коли до усунення винним наслідків злочину може бути залучено інших осіб як фахівців для відновлення пошкодженої споруди, ремонту автомашини, лікування потерпілого тощо [85, с. 146].

На думку Я. Клименка, запровадження положення про те, що добровільне відшкодування шкоди, заподіяної злочином, можуть здійснити інші особи, сприятиме ефективному відшкодуванню шкоди, адже в деяких випадках здійснення цього безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним може бути ускладнено (наприклад, відсутністю самотійного заробітку, обранням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо) [93, с. 83].

У цьому контексті важливо звернути увагу на вчинення кримінального правопорушення та завдання певної шкоди неповнолітнім, який може не мати коштів чи можливості самотійно здійснити добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. У такому разі допомогу в добровільному відшкодуванні завданих збитків або усуненні заподіяної шкоди неповнолітньому можуть надати батьки, що підтверджує судова практика [30; 34; 59; 196].

До речі, відповідно до положень цивільного законодавства, зазначений обов'язок безпосередньо покладено на батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1179 ЦК України, у разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає,

або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) чи піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини [257].

У зв'язку з цим слушною слід визнати позицію Я. Клименка, згідно з якою доцільність надання права добровільного відшкодування іншими особами, серед іншого, зумовлена тим, що в разі вчинення злочину неповнолітнім майнову відповідальність за його дії несуть батьки (усиновителі) або опікуни, крім випадків, коли неповнолітній має майно чи заробіток, що нині (з огляду на погіршення соціально-економічного рівня життя) трапляється досить рідко [93, с. 83].

Отже, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути здійснене іншими суб'єктами, ніж особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, у таких випадках: 1) особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, захворіла на хворобу, яка перешкоджає їй здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії; 2) у особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, немає або не вистачає коштів на відповідну компенсацію суспільно небезпечних наслідків своїх дій; 3) щодо особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вона затримана чи заарештована тощо. Ці випадки можна віднести до обставин об'єктивного характеру. Зовсім інша справа, коли особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, не бажає вчиняти такі дії і за неї їх здійснюють інші суб'єкти [16, с. 122].

На відміну від КК України, більш детально це питання врегульовано кримінальним процесуальним законодавством. Так, відповідно до ч. 1 ст. 127 КПК України, підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. У кримінальному процесуальному законодавстві чітко визначено перелік суб'єктів, яким надається право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, серед яких, крім підозрюваного та

обвинуваченого, – за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа. Це кримінальне процесуальне положення видається логічним і цілком обґрунтованим, адже в разі відшкодування такої шкоди будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою необхідна згода підозрюваного, обвинуваченого.

Очевидно, що має бути узгодженість між нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства, що регулюють добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

У контексті добровільного відшкодування шкоди, заподіяної злочином, Я. Клименко аргументує доцільність передбачити в чинному законодавстві право родичів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи інших осіб відшкодувати їй на прохання підозрюваного, обвинуваченого [93, с. 83].

Однак якщо добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди окрім особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснюється іншими суб'єктами, необхідне дотримання певних вимог до такої поведінки.

М. Є. Григор'єва з цього приводу зауважує, що винна особа повинна виявити активність та ініціативу в міру своїх можливостей [75, с. 163–164].

А. А. Стрижевська, І. К. Туркевич, В. І. Тютюгін переконують, що інші особи повинні діяти за дорученням винного [107, с. 255–256; 126, с. 169]. Аналогічну позицію обстоює Я. Клименко, який, крім доручення, виокремлює також прохання останнього [93, с. 83].

Ю. В. Баулін наголошує на важливості того, щоб ініціатива щодо такого відшкодування виходила саме від особи, яка вчинила злочин та яка об'єктивно не мала змоги зробити це особисто [7, с. 389; 107, с. 180–181].

На думку О. О. Дудорова, важливо лише, щоб ініціативу виявила саме особа, відносно якої вирішується питання про звільнення за ст. 45 КК України. Водночас якщо відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) здійснюється від імені такої особи, але без її особистої участі або принаймні без ініціативи та сприяння з її боку, це свідчить про

відсутність усіх належних складових дійового каяття того, хто вчинив злочин [129, с. 141].

А. М. Бойко наводить аргументи стосовно того, що здійснення винним відшкодування заподіяної злочином шкоди за допомогою третіх осіб як обставина, що пом'якшує відповідальність, є цілком допустимою за певних умов: 1) така поведінка (залучення до відшкодування третіх осіб) є добровільною; 2) здійснення відшкодування відбувалося за участю винної особи [10, с. 11].

Р. А. Сабітов стверджує, що реалізувати відшкодування шкоди можна й за допомогою інших осіб, наприклад, за сприяння родичів, друзів або знайомих, але за свідомої та активної участі в ньому безпосередньо обвинуваченого (підозрюваного) [160, с. 16].

Таким чином, відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можуть здійснювати інші суб'єкти, окрім особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за умов: 1) відсутності об'єктивної можливості в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії; 2) вияву з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, активності, ініціативності, особистої участі або принаймні сприяння; 3) наявності доручення чи прохання з боку винного [16, с. 122].

Такі умови слід ураховувати в комплексі з іншими обставинами справи. Для прикладу варто навести положення ухвали Одеського апеляційного суду від 21 січня 2020 року, у якій добровільне відшкодування моральної шкоди батьком підсудного не враховано як обставину, що пом'якшує покарання. Апеляційний суд вважає, що обвинувачений та його захисник в апеляційних скаргах необґрунтовано посиляються на те, що під час призначення покарання суд першої інстанції не врахував щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та відшкодування матеріальної шкоди, оскільки відповідно до матеріалів провадження суд правильно оцінив каяття підсудного як таке, що не може бути визнане щирим, оскільки власною

поведінкою під час судових засідань останній виказував протилежну поведінку, зокрема небажанням вибачатись перед потерпілим за вчинення відносно нього злочину. Доводи захисника та обвинуваченого з приводу відшкодування обвинуваченим матеріальної шкоди також не є такими, що можуть бути взяті до уваги, оскільки повернення потерпілому викраденого майна не залежало від волі обвинуваченого, оскільки викрадений мобільний телефон був відшуканий в урні неподалік від місця вчиненого злочину, а моральна шкода була відшкодована батьком обвинуваченого [228].

Отже, попри те, що в окремих кримінально-правових нормах право на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди надається лише особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, у теорії кримінального права ці законодавчі положення зазвичай тлумачать розширено. Так, право на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має: 1) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення; 2) будь-яка інша фізична чи юридична особа. Однак у разі забезпечення відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди іншими особами на це мають бути певні об'єктивні причини. Крім того, обов'язковим є дотримання певних умов. Під час визначення меж чи розміру кримінально-правового заохочення слід ураховувати, з яких обставин відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди здійснив інший суб'єкт, а не особа, яка вчинила кримінальне правопорушення [16, с. 122].

Суб'єктом добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є не будь-яка особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України, а виключно суб'єкт кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

З цього визначення можна виокремити три обов'язкові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення: 1) його належність до фізичних осіб; 2) його осудність; 3) досягнення ним віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Таким чином, якщо суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України, учинене неосудною особою, то вона не є суб'єктом добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. З одного боку, це є логічним, оскільки особа, яка не усвідомлює суспільну небезпеку власних дій чи не спроможна керувати ними не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, а отже, до неї і не застосовуються заохочувальні кримінально-правові норми, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. У КК України також відсутні норми, які зобов'язували б це зробити й інших осіб, окрім особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в статті неосудності.

З іншого боку, постає питання стосовно того, як бути з інтересами потерпілого та чи повинен хтось відшкодовувати йому шкоду. Досягти відповідних компенсаційних дій можливо в порядку цивільного судочинства. За загальним правилом, відповідно до ч. 1 ст. 1186 ЦК України, шкода, завдана фізичною особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення власних дій та (або) не могла керувати ними, не відшкодовується. Водночас з цього правила є винятки. По-перше, з урахуванням матеріального становища потерпілого та особи, яка завдала шкоди, суд може постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди частково або в повному обсязі (ч. 1 ст. 1186 ЦК України). По-друге, якщо фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану, у якому вона не усвідомлювала значення власних дій та (або) не могла керувати ними в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо, шкода, завдана нею, відшкодовується на загальних підставах (ч. 2 ст. 1186 ЦК України). По-третє, якщо шкоду було завдано особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними у зв'язку з психічним розладом або

недоумством, суд може постановити рішення про відшкодування цієї шкоди її чоловіком (дружиною), батьками, повнолітніми дітьми, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді (ч. 2 ст. 1186 ЦК України) [257].

Зазначене дає змогу стверджувати, що положень ЦК України достатньо для врегулювання питання щодо відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в тих випадках, коли суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України, учинене неосудною особою.

2.3. Кримінально-правові межі та наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди

У кримінально-правовій характеристиці добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди чільне місце належить встановленню кримінально-правових меж здійснення цих позитивних посткримінальних дій. Тому доцільно розглянути питання про початковий і кінцевий момент їх учинення, а також обсяг та розмір.

Від моменту добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди залежить можливість застосування певного виду кримінально-правового заохочення. Це актуалізує питання часових меж учинення зазначених позитивних посткримінальних дій, тобто можливого моменту їх початку та закінчення.

Момент, з якого особа може здійснити добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, має значення передусім для вибору кримінально-правової норми, яка має бути застосована.

Цілком очевидно, що зазначені позитивні посткримінальні дії можуть бути вчинені лише після вчинення кримінального правопорушення. Оскільки кримінальні правопорушення бувають як закінчені, так і незакінчені

(готування та замах), варте уваги питання початкового моменту добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в різних видах кримінальних правопорушень.

Зазначене питання безпосередньо пов'язане з такою універсальною кримінально-правовою категорією, як час учинення кримінального правопорушення. Ідеться про період, протягом якого суб'єкт учиняє злочин. Час учинення злочину означений низкою моментів – коротких проміжків часу, етапів його існування (розвитку): початком, продовженням, припиненням і закінченням [71, с. 260–261].

У закінчених кримінальних правопорушеннях за загальним правилом початковим моментом, з якого можна вчиняти добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, визнають момент, що наявний відразу після вчинення суспільно небезпечного діяння або настання відповідних наслідків, тобто після його закінчення. Моментом закінчення злочину є момент доведення його до кінця, завершення діяння. Це момент, з якого в діянні містяться всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України [65, с. 63–65]. Однак для вчинення досліджуваних позитивних посткримінальних дій не обов'язково чекати на настання суспільно небезпечних наслідків у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути наявне й до їх настання.

У контексті незакінчених кримінальних правопорушень передусім постає питання стосовно того, чи можливе добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після готування до кримінального правопорушення чи замаху на нього. На наш погляд, на стадії готування такі позитивні посткримінальні дії є маловірогідними, хоча й не виключаються. Так, наприклад, особа, вчинивши готування до крадіжки з проникненням до житла, попередньо пошкодила певне майно, однак надалі зізналася у вчиненому та відшкодувала завдану шкоду.

Про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може йтися після завершення замаху на кримінальне правопорушення. Наприклад, особа, намагаючись убити людину, поранила її, а в подальшому відшкодувала витрати на лікування та компенсувала моральну шкоду [24, с. 112–117].

З огляду на те, що такі позитивні посткримінальні дії можуть бути вчинені після готування до кримінального правопорушення чи замаху на нього, за певних обставин вони можуть свідчити про добровільну відмову від доведення кримінального правопорушення до кінця. Як слушно зауважує С. Д. Шапченко, повернення потерпілому майна після відкритого його вилучення за певних обставин може бути визнано добровільною відмовою від учинення грабежу [127, с. 34].

Щодо часових меж добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди загалом і закінчених кримінальних правопорушень зокрема вчені висловлюють різні погляди.

Так, характеризуючи дієве каяття, Р. А. Сабітов зазначає, що відшкодування шкоди може бути лише після того, як злочином спричинено шкоду певним суспільним відносинам і настали суспільно небезпечні наслідки [160, с. 15]. Дійсно, відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можливе лише після того, як такий збиток чи шкоду завдано. У зв'язку з цим має рацію і М. Є. Григор'єва, зазначаючи, що, як і відшкодування збитків, усунення заподіяної шкоди наявне після вчинення злочину [75, с. 173].

В. К. Гришук, В. А. Клименко, С. Д. Шапченко та Н. В. Шепелєва наголошують на тому, що вказані дії визнають обставинами, які пом'якшують покарання, за умови, що їх здійснено до винесення обвинувального вироку судом [103, с. 300; 127, с. 133; 129, с. 176]. Ця позиція, безперечно, варта уваги, однак вона є неповною, адже не містить вказівки на початковий момент досліджуваних позитивних посткримінальних дій.

Більш прийнятною є позиція Ю. В. Бауліна, на думку якого зазначена обставина, що пом'якшує покарання, може мати місце після вчинення злочину, але до постановлення вироку [102, с. 357].

Аналогічні позиції висловлюють й інші вчені, логічно здійснюючи прив'язку до кримінального провадження. Наприклад, І. А. Вартилицька, характеризуючи добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставину, яка пом'якшує покарання, в одному випадку вказує на те, що воно може бути наявне після вчинення злочину [131, с. 165], а в іншому – зазначає, що відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може відбуватись як до початку кримінального провадження, так і на будь-якій стадії розслідування злочину (досудового та судового слідства), але обов'язково до постановлення судом вироку. Це обов'язкова умова врахування такої обставини як пом'якшувальної [61, с. 18; 131, с. 166]. Натомість В. І. Тютюгін стверджує, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК) може бути здійснене до чи після відкриття кримінального провадження, але до ухвалення обвинувального вироку [107, с. 255–256].

Проаналізувавши зазначені погляди, можна дійти висновку про одностайність науковців у тому, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання, може бути враховане до винесення обвинувального вироку [24, с. 112–117].

Щодо кінцевого моменту добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, то він має диференційоване значення. Чим раніше буде вчинено такі дії, тим краще. Водночас для застосування різних видів кримінально-правового заохочення встановлені й різні кінцеві моменти вчинення таких позитивних посткримінальних дій. Так, момент добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності залежить від різновиду такого кримінально-правового заохочення.

П. Л. Степанов зазначає, що як обставина, яка звільняє від кримінальної відповідальності, відшкодування збитку має відбутися до закінчення досудового слідства та не пізніше надсилання матеріалів справи до суду [174, с. 76]. Наведену позицію, безперечно, слід визнати слушною, проте вона потребує конкретизації та узгодження з положеннями чинного кримінального процесуального законодавства.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у випадках звільнення від кримінальної відповідальності пов'язане з дотриманням інших умов застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Так, для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, окрім відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, особа повинна також щиро покаятись та активно сприяти розкриттю кримінального правопорушення, а для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – примиритися з потерпілим. Зазвичай це відбувається на етапі досудового розслідування. Хоча не виключається можливість учинення цих дій і на стадії судового розгляду (відповідно до ч. 4 ст. 286 КПК України, якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання).

Досить чітко часові межі добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди окреслено в положеннях КПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 286 КПК України, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обов'язі надсилає його до суду. Тобто в разі звільнення від кримінальної

відповідальності добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди повинно відбуватися до направлення прокурором у суд клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Із цього загального правила є певні винятки. Зокрема, вони можуть бути пов'язані з цивільним позовом. Дискусійним є питання про те, чи можливе добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди після пред'явлення цивільного позову та вжиття заходів його забезпечення. М. І. Соф'їн слушно зауважує, що з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слідчий має право вживати заходів забезпечення кримінального провадження та проводити слідчі (розшукові) дії і негласні слідчі (розшукові) дії. Причому вчений пропонує навіть закріпити за слідчим обов'язок вживати заходів щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [171, с. 98, 106].

Натомість інші дослідники стверджують, що наявність цивільного позову цінна тим, що дозволяє визначити, чи буде відшкодування шкоди добровільним (тобто ознакою дійового каяття) в разі, коли провадження за цивільним позовом уже розпочато, тобто винесено постанову про визнання цивільним позивачем, встановлено особу, яка вчинила злочин, накладено арешт на майно або, наприклад, вилучається викрадене. Якщо можливе добровільне відшкодування, то на якому етапі реалізації цивільного позову воно може бути визнане елементом дійового каяття? Адже позов може бути заявлений одразу після порушення кримінальної справи (нині – після початку кримінального провадження), а винний на цей час ще не встиг відшкодувати завдану шкоду. Добровільне відшкодування може відбутися до моменту накладання арешту на майно й до моменту примусового вилучення. Добровільність відсутня лише в разі, коли відшкодування збитку проводять шляхом примусових заходів, застосованих судово-слідчими органами поза волею та свідомістю винного [176, с. 76; 259, с. 115].

Окремі вчені переконують, що не варто обмежувати добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Так, характеризуючи примирення винного з потерпілим, О. В. Перепадя стверджує, що обмеження задоволення цього інтересу встановленими часовими межами є необґрунтованим у контексті такої мети примирення в кримінальному праві, як захист майнових і моральних інтересів потерпілого. Юридичну межу встановлюють не лише в інтересах потерпілого або для особи, яка вчинила злочин, а й для задоволення об'єктивних умов діяльності суду, який повинен мати підстави для прийняття певного рішення. Теоретично юридично значуще примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим можливе на різних стадіях у часових проміжках між моментом закінчення вчинення злочину і до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку. Не маючи визначених часових нормативів, застосовувач норми про примирення зробить висновок про максимальний часовий проміжок, який логічно обмежується саме моментом закінчення вчинення злочину та видаленням суду до нарадчої кімнати для винесення вироку [138, с. 125–126].

На думку М. Є. Григор'євої, закон не обмежує в часі відшкодування збитку й усунення шкоди. Проте ефективність здійснення цих дій до певної міри залежатиме від швидкості дій винного, оскільки після певного періоду винна особа навіть якщо й бажає добровільно відновити порушене право, часто фактично не може виконати свій намір (викрадене майно споживається або відчужується, гроші витрачаються) [75, с. 173].

Фактично сьогодні законодавець прямо не обмежує кінцевий момент добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, однак такий момент може бути обмежений нормами інших кримінальних і кримінальних процесуальних інститутів. Відтак, під час визначення кінцевого моменту добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди слід ураховувати різні обставини та приймати рішення лише на основі комплексного аналізу обставин справи.

О. О. Дудоров слушно зауважує, що момент відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) має бути конкретно відображений і закріплений у матеріалах кримінальної справи, передусім для того, щоб унеможливити в майбутньому появу необґрунтованих вимог з боку потерпілого про необхідність виплатити йому додаткові кошти [129, с. 142].

В окремих спеціальних видах звільнення від кримінальної відповідальності встановлено безпосередню вказівку на кінцевий момент відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

П. В. Хряпінський має рацію стосовно того, що суттєве значення для застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів має своєчасність зазначеної позитивної поведінки особи, яка зобов'язана сплачувати податки. Визначення часу позитивної поведінки у сфері оподаткування, з огляду на профілактичну спрямованість ч. 4 ст. 212 КК України, має бути простим і зрозумілим для пересічних платників податків [256, с. 293].

У певних випадках (ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212–1 КК України) такі позитивні посткримінальні дії повинні відбуватися до притягнення до кримінальної відповідальності⁵.

У теорії кримінального права притягненням до кримінальної відповідальності зазвичай вважають факт пред'явлення особі обвинувачення в учиненні конкретного злочину [128, с. 16; 170, с. 259]. Саме ця позиція відображена в рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року [158]. Однак з набранням чинності КПК України 2012 року вона не відповідає положенням кримінального процесуального законодавства. У зв'язку з цим більш виваженим вважаємо твердження А. А. Вознюка й О. О. Дудорова, які, характеризуючи стадії кримінальної відповідальності, зазначають, що притягнення до кримінальної відповідальності відбувається з моменту повідомлення особі про підозру в учиненні злочину, у зв'язку з чим

⁵ Під час інтерв'ювання окремі судді висловили позицію про те, що це не заохочує підозрюваних, обвинувачених до відповідної позитивної посткримінальної поведінки (додаток Б).

особа набуває кримінального процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного [70, с. 169].

Дійсно, відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України, притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення.

Водночас А. А. Вознюк та О. О. Дудоров зауважують, що процедура повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення у тому вигляді, у якому вона закріплена в ст. 276–278 КПК України 2012 року, здатна унеможливити застосування заохочувальних приписів чинного КК України, у яких вжито словосполучення «до притягнення до кримінальної відповідальності», або принаймні поставити долю цих приписів у повну залежність від розсуду правозастосувача [70, с. 166].

Для звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 4 ст. 289 КК України) момент повернення транспортного засобу власнику та повного відшкодування шкоди не встановлений. Однак слід урахувати той факт, що саме добровільне повернення можливе лише до його примусового повернення правоохоронними органами.

Таким чином, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання, або як умова звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише до постановлення вироку, якщо інше не передбачене законом. Проте це не означає, що воно не має кримінально-правового значення після постановлення вироку.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, здійснене до постановлення вироку, може бути враховане у визнанні поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, бездоганною під час звільнення від покарання у зв'язку з утратою особою суспільної небезпечності.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після постановлення вироку можна віднести наприклад, до обставин, що характеризують особу винного або інших обставин справи, які враховують під вирішення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України).

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане для визнання того факту, що засуджений сумлінною поведінкою довів своє виправлення, що є однією з умов умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України).

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після постановлення вироку може свідчити, на наш погляд, про те, що засуджений став на шлях виправлення, а тому до нього за наявності інших підстав може бути застосовано заміну невідбутої частини покарання на більш м'яке (ст. 82 КК України).

Однак лише часовим періодом, під час якого можливим є добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, межі таких дій не вичерпуються. Важливим є також їх обсяг і розмір. Адже на практиці існують труднощі щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у випадках, коли під час досудового розслідування чи судового розгляду не встановлено точні розміри завданого збитку та моральної шкоди (додаток Б).

Обсяг відшкодування шкоди визначають як гарантовану законом або договором суму відшкодування, еквівалентну завданій шкоді. Натомість розміром шкоди вважають кількісний показник утраченого заробітку, додатково понесених витрат і компенсації моральної шкоди [159, с. 12].

На практиці виникає чимало труднощів, які пов'язані із встановленням розміру збитків чи шкоди, яка підлягає відшкодуванню, оскільки в кримінальному законодавстві відсутні правила визначення таких розмірів. Із цього приводу вчені висловлюють певні міркування.

Розмір збитків, які підлягають відшкодуванню, або шкоди, яка підлягає усуненню, можна визначати на підставі положень цивільного законодавства. На цьому наголошують певні дослідники, зауважуючи, що «під час відшкодування шкоди розмір коштів погоджується як правило, у межах, встановлених цивільним правом» [139, с. 11–12]; «розмір матеріальної шкоди в кримінальному праві може збігатися з тим, який визначено цивільним правом...» [116, с. 121]. Цьому є раціональне пояснення, обумовлене тим, що в кримінальному провадженні положення цивільного та цивільно-процесуального законодавства застосовуються під час пред'явлення цивільного позову.

Однак це не означає, що в кримінальному провадженні особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може відшкодувати або усунути шкоду чи збитки в більших розмірах, ніж це передбачено нормами цивільного законодавства. Варто погодитися з О. В. Перепадею стосовно того, що розмір шкоди не має обмежуватися чи обґрунтовуватися виключно цивільно-правовими межами. Можливі такі випадки, коли особа, яка вчинила злочин, пропонує до відшкодування більші суми, аніж ті, що могли б бути реально відшкодовані потерпілому шляхом подання ним цивільного позову. Кримінально-правове відшкодування шкоди відрізняється від деліктного зобов'язання відшкодувати шкоду як мінімум обсягом і розміром [138, с. 141].

Таким чином, у кримінальному провадженні розмір та обсяг добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути більшим, ніж це передбачено цивільним законодавством. Така ситуація, на наш погляд, можлива в разі не лише висунення потерпілим завищених вимог щодо розміру й обсягу добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а й згоди на це особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. З цього приводу Т. П. Підюкова зауважує, що якщо вимоги потерпілої особи не рівнозначні спричиненим їй

витратам, то їх можуть не брати до уваги під час прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності [143, с. 47].

Таким чином, визначаючи розмір завданих збитків або заподіяної шкоди, слід обов'язково враховувати думку потерпілого та можливості й позицію особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Однак це не означає, що якщо потерпілому відшкодовані збитки чи усунута шкода, а він заперечує це, то відсутні підстави для врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

В окремих випадках суд позбавлений можливості звільнити особу від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45, 46 КК України, попри те, що підозрюваний, обвинувачений під час досудового розслідування чи судового розгляду здійснив виплати потерпілому в розмірах, які відповідають розмірам збитків, підтверджених доказами, однак потерпілий висуває завищені вимоги щодо необхідності відшкодування значно більшого розміру збитків чи моральної шкоди, які не підтверджені доказами (додаток Б). Крім того, іноді потерпілі не погоджуються на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оскільки не бажають пробачати вчинення кримінального правопорушення або вважають, що в такий спосіб злочинець здійснює підкуп, у зв'язку з чим в подальшому зможе уникнути кримінальної відповідальності й покарання за скоєне (додаток Б). З огляду на зазначене, постає питання: як враховувати позитивні посткримінальні дії особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за таких обставин?

Під час визначення розміру й обсягу добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди слід також враховувати майнове становище особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на підставі чого диференціювати відповідні розміри та обсяги. У цьому контексті має рацію Л. Зеднер стосовно того, що потужне заперечення проти більшого використання наказів про компенсацію полягає в тому, що вони ігнорують той факт, що багато правопорушників перебувають у складних

фінансових обставинах. Покладання фінансових тягарів на збіднілих правопорушників може бути просто контпродуктивним [293, с. 249]. Дійсно, у певних випадках фінансова неспроможність забезпечення відшкодування шкоди в певних розмірах може спонукати винних до вчинення інших злочинів.

Отже, закономірним є те, що за певних умов розмір та обсяг добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути не лише більшим, ніж реально завдані збитки чи заподіяна шкода, а й меншим. Т. П. Підкова слушно наголошує на можливій частковій відмові потерпілого від матеріальних і моральних вимог до винної особи [143, с. 47–48].

Опитані судді зауважують, що трапляються випадки, коли потерпілі змінюють свої вимоги щодо розмірів добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди і в подальшому просять скасувати рішення суду (додаток Б). Наприклад, в ухвалі колегії суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Полтавського апеляційного суду від 8 квітня 2019 року зазначено, що потерпіла в суді апеляційної інстанції підтвердила, що в суді першої інстанції вона претензій до обвинуваченої, яка відшкодувала шкоду, завдану злочином, не мала й одночасно подала до суду письмову заяву щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням. Крім того, вона просить скасувати рішення, адже, на її думку, є потреба в проведенні повторної операції [220]. Така позиція потерпілої є необґрунтованою, а тому справедливо, що суд апеляційну скаргу потерпілої залишив без задоволення.

Розмір та обсяг добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визначає потерпілий за погодженням з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. О. В. Перепада з цього приводу стверджує, що характер і розмір матеріальної, моральної або фізичної шкоди, яка підлягає відшкодуванню, з огляду на часову послідовність прийняття рішень, визначає особа, яка вчинила злочин, та визнає потерпілий [139, с. 11–

12]. Натомість Т. П. Підюкова, характеризуючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, наголошує на тому, що відшкодування за спричинену шкоду має бути достатнім з точки зору потерпілого, а не особи, яка вчинила злочин [143, с. 47–48].

Від чого ж залежить розмір та обсяг добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди? Очевидно, що має рацію М. Є. Григор'єва стосовно того, що розмір компенсації моральної шкоди залежатиме від характеру завданих потерпілому етичних і фізичних страждань, ступеня провини особи, яка вчинила злочин, шкоди, з урахуванням індивідуальних особливостей особи, якій було причинено шкоду [75, с. 170–173].

Для формування оптимальної позиції щодо визначення розміру шкоди чи збитків, які підлягають усуненню чи відшкодуванню, варто враховувати зарубіжний досвід.

У КК Чехії закріплено норми, що стосуються визначення розміру шкоди, завданої злочином. Відповідно до ст. 137 цього Кодексу, розмір шкоди визначають на підставі ціни речі, що була предметом посягання, на момент учинення злочину в тому місці, де було вчинено злочин. Якщо суму збитку не може бути встановлено, її визначають з огляду на витрати для придбання такої самої чи подібної речі або відновлення її до попереднього стану [288].

Згідно зі ст. 126 КК Словаччини, під час визначення розміру шкоди слід враховувати той факт, що він ґрунтується на ціні, за якою річ, яка була об'єктом злочину, зазвичай продають у момент і в місці злочину. Якщо суму збитку не може бути встановлено, то відшкодовують витрати, понесені на придбання такої самої або аналогічної речі. Крім того, за неможливості визначити розмір шкоди її визначають на підставі висновку експерта [289].

Відповідно до ст. 31 КК Аргентини, обов'язок відшкодувати шкоду поширюється на всіх співучасників злочину [269]. Це положення, на наш погляд, можна врахувати для визначення розміру добровільного

відшкодування завданих збитків або заподіяної шкоди в разі завдання такої шкоди чи збитків декількома співучасниками.

Необхідність відшкодування шкоди у двократному розмірі закріплено в ст. 76.1 КК РФ «Звільнення від кримінальної відповідальності у справах про злочини у сфері економічної діяльності» [187].

На підставі здійсненого аналізу можна дійти висновку, що проблема розміру й обсягу відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є багатогранною та потребує окремого (можливо, навіть міждисциплінарного) дослідження.

У контексті обсягу й розміру добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди варто звернути увагу на два види такого відшкодування чи усунення – повне та часткове. Про повне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди йдеться в ст. 45, 289 КК України. В інших випадках відсутня вказівка на обсяг учинення таких позитивних посткримінальних дій, а отже, можна припустити, що допустимим є часткове відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

У теорії кримінального права з повнотою відповідних позитивних посткримінальних дій виникає чимало проблем, пов'язаних з тлумаченням змісту цієї умови звільнення від кримінальної відповідальності, можливістю повного відшкодування завданого збитку або усунення окремих видів заподіяної шкоди, доцільністю вказівки на повноту лише в окремих видах звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до абзацу 6 п. 3 Постанови ПВС України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року № 12, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди,

загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу [154]. Таке розуміння повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди підтримують й окремі вчені [68, с. 145].

Однак у цьому визначенні незрозумілою є відмінність між повним і частковим відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди. Попри те, що ПВС України акцентує увагу на таких важливих моментах, як обґрунтованість претензій потерпілого та різновидах шкоди – матеріальній та моральній, ці положення не дозволяють сформулювати вичерпне уявлення про повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Більш детальне тлумачення вказаних категорій сформулював Ю. В. Баулін, диференціювавши повне відшкодування завданих збитків і повне усунення заподіяної шкоди. На думку вченого, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди означає задоволення в повному обсязі розумних претензій потерпілого, що ґрунтуються на матеріалах справи. Відшкодуванню підлягає заподіяна потерпілому моральна та фізична шкода, а також матеріальні збитки, що виникли в потерпілого у зв'язку з посяганням на нього. Повне відшкодування заподіяних збитків може полягати у відновленні початкового стану предмета посягання (наприклад, ремонт речі), виправленні пошкодженого майна, поверненні викрадених речей, заміні їх іншими або приблизно рівноцінними за вартістю, сплаті відповідної суми коштів або компенсації в іншій формі. Повне усунення заподіяної шкоди передбачає інші засоби загладжування шкоди, наприклад, прилюдне вибачення за завдані образи, виклик швидкої допомоги після поранення тощо [7, с. 389; 102, с. 307; 107, с. 180–181].

Слід погодитися з ученими, які вважають, що повне відшкодування збитків передбачає відшкодування як реального збитку, так й упущеної вигоди [103, с. 253; 109, с. 15; 189, с. 584], оскільки ця вимога ґрунтується передусім на положеннях ст. 22 ЦК України.

Дискусійним серед учених залишається питання про те, які види шкоди охоплюються повним відшкодуванням чи усуненням.

ПВС України звертає увагу лише на матеріальну та моральну шкоду [154]. Однак більш виваженою видається позиція вчених, які вважають, що повне відшкодування шкоди охоплює різні її види. Ю. В. Баулін стверджує, що це моральна та фізична шкода, а також матеріальні збитки [7, с. 389; 102, с. 307; 107, с. 180–181]. Натомість О. І. Назарук вважає, що забезпечення повного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов'язане з можливістю відшкодування не лише майнової, фізичної чи моральної, а й немайнової шкоди [124, с. 12].

Безперечно, кожна позиція дослідників заслуговує на увагу, оскільки дозволяє сформулювати повне уявлення про проблему й застосовувати комплексний підхід до її розв'язання.

У теорії кримінального права розроблено певні критерії, які визначають повноту добровільного відшкодування збитків або усунення шкоди.

Має рацію О. О. Дудоров, зауважуючи, що питання стосовно того, чи повністю відшкодовані завдані збитки або усунена заподіяна шкода, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин кримінальної справи (нині – кримінального провадження), обґрунтованості вимог потерпілої особи тощо [103, с. 253; 189, с. 584].

На практиці судді застосовують різні підходи до оцінки повноти відшкодування заподіяних збитків або усунення заподіяної шкоди, які не завжди можна визнати справедливими, а також по-різному тлумачать положення відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Наприклад, приймаючи рішення про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України, в одних випадках суди звільняють особу від кримінальної відповідальності в разі часткового

відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди [192; 204; 209; 221; 236], а в інших – ні [200; 201; 202].

Для визначення повноти відшкодування заподіяних збитків або усунення заподіяної шкоди важливе (а іноді навіть пріоритетне) значення має думка потерпілого. Про повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди йтиметься в тих випадках, коли потерпілий заявляє клопотання про закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням винного з потерпілим на підставі ст. 46 КК України та просить звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності [204; 231]. Однак якщо потерпілий стверджує, що йому повністю не відшкодовано шкоду, то про повне відшкодування не може йтися. Тому правильною слід визнати позицію Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області, який відмовив у клопотанні обвинуваченого ОСОБА_3 про звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України у зв'язку з дійовим каяттям через те, що завдана потерпілій моральна шкода відшкодована обвинуваченим лише частково. Потерпіла відповідно до закону збирається звернутися з цивільним позовом до обвинуваченого про стягнення моральної шкоди. Вона категорично не згодна з тією сумою, яку їй сплатив обвинувачений, та обурена поведінкою обвинуваченого, який пропонує їй грошові кошти без щирого розкаяння, а задля своєї вигоди, а саме звільнення від кримінальної відповідальності. За таких обставин не можна вважати, що потерпілій повністю відшкодовані завдані збитки або усунута заподіяна шкода [214].

Повне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди зазвичай виключає претензії з боку потерпілого, який у судовому засіданні може висловити власну позицію щодо покарання винного, що також може впливати на пом'якшення покарання. Наприклад, у вироку Луцького міськрайонного суду Волинської області від 20 лютого 2018 року під час обрання покарання суд ураховував, що збитки потерпілому повністю відшкодовано та останній просить не позбавляти волі обвинуваченого.

Ураховуючи думку потерпілого, суд дійшов висновку, що виправлення та перевиховання ОСОБА_1 можливе без ізоляції від суспільства, і призначив покарання в межах санкції ч. 2 ст. 286 КК України у виді позбавлення волі на три роки із застосуванням ст. 75 КК України та з додатковим покаранням у виді позбавлення права керувати транспортними засобами [45].

Слід зауважити, що іноді потерпілі можуть зловживати правом на відшкодування збитків або усунення шкоди. За цих умов оцінка повноти здійснення таких позитивних посткримінальних дій має здійснюватися комплексно, з урахуванням як позиції потерпілої особи, так і обставин кримінального провадження в кожному окремому випадку.

На думку М. Є. Григор'євої, якщо потерпілий наполягає на усуненні інших наслідків (наприклад, відшкодуванні моральної шкоди в разі спричинення майнового збитку), а винна особа, яка відшкодовувала йому майнові збитки, з цим не згодна (наприклад, з розміром грошової компенсації відшкодування моральної шкоди), то ця обставина може і не впливати негативним чином на рішення про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Потерпілому в такій ситуації повинно бути рекомендовано звернення до суду в порядку цивільного судочинства [75, с. 174]. Однак, з іншого боку, чому потерпілий повинен ще добиватися відшкодування моральної шкоди окремо в суді? Адже йому завдано шкоду, у нього у зв'язку з цим виникають певні труднощі й держава повинна сприяти йому у відновленні його прав шляхом конструювання необхідних механізмів, зокрема створення відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

Повне відшкодування завданого збитку очевидно має означати його відшкодування в повному обсязі. Якщо говорити про повне відшкодування, то розмір має бути принаймні еквівалентним, а то й більшим, ніж розмір заподіяної шкоди.

Під час відшкодування завданого збитку відшкодовують не всю шкоду, а лише завдану матеріальну. Натомість під час повного усунення заподіяної

шкоди може бути відшкодована й моральна шкода. Таким чином, у процесуальних документах слід обов'язково конкретизувати, які види шкоди та якою мірою відшкодовано або має бути відшкодовано.

На наш погляд, якщо особа за результатами добровільного відшкодування шкоди звільняється від кримінальної відповідальності, то таке відшкодування повинно стосуватися всіх видів шкоди, зокрема моральної. Якщо ж вона відшкодовує лише майновий збиток і відмовляється від відшкодування моральної шкоди, то зазначений факт слід ураховувати не як умову звільнення, а лише як обставину, що пом'якшує покарання.

Позиція потерпілого має важливе значення передусім у тих випадках, коли відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в повному обсязі здійснити неможливо. Як слушно зауважує О. О. Житний, повне відшкодування збитків або усунення шкоди може вважатися виконаною умовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям лише за умови відповідності таким критеріям: заподіяна шкода або завдані збитки можуть бути встановлені за характером і розміром, підлягають усуненню або відшкодуванню, можуть бути усунуті (відшкодовані) діяльністю окремої фізичної особи, в обмежений проміжок часу [85, с. 174].

Аналізуючи ці критерії, варто звернути увагу на те, що не будь-яка шкода, завдана кримінальним правопорушенням, може бути відшкодована повністю. У таких випадках слід говорити про часткове відшкодування шкоди. З огляду на це, як зауважує О. О. Житний, в окремих випадках ані відновлення, ані відшкодування заподіяного наслідку є принципово неможливим, що, відповідно, унеможлиблює виконання розглядуваних умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [85, с. 148].

Має рацію також О. М. Миколенко, переконуючи, що вказана пом'якшувальна обставина (відшкодування заподіяних збитків або усунення заподіяної шкоди) може бути пов'язана з учиненням не будь-якого злочину.

Так, наприклад, не можна відшкодувати або усунути наслідки вчиненого вбивства, зґвалтування, тілесних ушкоджень тощо [119, с. 41–42]. Дійсно, окремі види заподіяних збитків чи спричиненої шкоди усунути чи відшкодувати неможливо. Однак це не виключає того факту, що в цих злочинах можливе часткове відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Так, в ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 лютого 2018 року зазначено, що ОСОБА_1 відкрито заволодів чужим майном, а також зґвалтував потерпілу ОСОБА_2 та здійснив з нею насильницьке задоволення статевої пристрасті. ОСОБА_1 засуджено за ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 152 КК України до покарання у виді позбавлення волі на строк 8 років 6 місяців. Під час призначення покарання суд визнав обставиною, яка пом'якшує ОСОБА_1 покарання, – відшкодування потерпілій завданої шкоди. У судовому засіданні в суді апеляційної інстанції потерпіла пояснювала, що претензій матеріального характеру в контексті матеріального відшкодування до ОСОБА_1 вона не має, на противагу іншим претензіям, які залишаться на все життя. Крім того, вона наголосила, що суд першої інстанції належним чином урахував усі обставини справи та викладене нею й призначив ОСОБА_1 покарання відповідно до закону, яке є справедливим і достатнім [217].

Обґрунтованим вважаємо також рішення колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва від 12 квітня 2012 року щодо врахування під час призначення покарання добровільного відшкодування завданих збитків як обставину, яка його пом'якшує, попри смерть потерпілої ОСОБА_3, оскільки завдану злочином матеріальну та моральну шкоду відшкодовано потерпілій ОСОБА_4 [219].

На думку О. О. Житного, у разі заподіяння моральної шкоди взагалі не може йтися про часткове відшкодування, оскільки така точка зору передбачає можливість встановлення повного відшкодування, а отже, її прихильники суперечать собі. Компенсація за моральну шкоду не може бути повною чи частковою. Вона може бути лише такою, з розміром якої

погоджується потерпілий і суд [85, с. 148]. Дослідник зазначає, що в разі вчинення злочинів із формальним складом виконання умов звільнення від кримінальної відповідальності у вигляді повного відшкодування збитків чи усунення шкоди, очевидно, виключається у зв'язку з неможливістю в багатьох випадках визначити характер наслідків [85, с. 135].

Розглядаючи зарубіжний досвід щодо цього питання, варто зазначити що лише в Італії безпосередньо в конструкції добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вказується про виконання таких дій виключно в повному обсязі [266]. КК Азербайджану, Данії, Ісландії, Хорватії передбачають альтернативу, яка охоплює як повне, так і часткове відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [179; 276; 285; 287]. У КК Швейцарії йдеться про відшкодування злочинцем спричиненої шкоди чи збитку в такій мірі, у якій можна було від нього цього очікувати [286]. В інших країнах обсяг відповідних позитивних посткримінальних дій так чітко не визначно (додаток Д).

З огляду на зазначене, доцільно виключити зі ст. 45, 289 КК України вказівку на повноту відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Така позиція не лише відповідає досвіду більшості зарубіжних країн, сприяє уніфікації в КК України положень про добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відповідає інтересам як потерпілого, так і особи, яка його вчинила, а й дозволяє уникнути низки проблем під час застосування відповідних заохочувальних норм на практиці.

Відшкодування потерпілому завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має вагоме значення для компенсації його фізичних і моральних страждань, відновлення фізичного та матеріального стану, усунення інших негативних наслідків від кримінального правопорушення.

Крім потерпілого, наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди стосуються також особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а в подальшому здійснила відповідні

позитивні посткримінальні дії. Стосовно цього суб'єкта, очевидно, слід говорити не про будь-які наслідки, а лише про кримінально-правові, до того ж позитивні.

Саме наявність кримінально-правових норм, що передбачають різні позитивні наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, спонукає винного до таких позитивних посткримінальних дій.

Причому в правозастосовній діяльності вказані заохочувальні норми не завжди застосовують у повному обсязі з різних об'єктивних і суб'єктивних причин, серед яких, зокрема, недостатня поінформованість винного у відповідних заходах кримінально-правового заохочення, які можуть бути застосовані в разі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

На це звертають увагу вчені, зазначаючи, що на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, впливає роз'яснення підозрюваному чи обвинуваченому наслідків добровільного відшкодування шкоди у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення покарання, призначення узгодженого покарання (у разі укладення угоди про примирення чи визнання винуватості). 50 % слідчих вважають, що такі роз'яснення суттєво сприяють забезпеченню відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, 44,1 % – незначним чином [171, с. 82].

Отже, слід розкрити можливі кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

1. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути підставою, що виключає кримінальну відповідальність. Вона може мати місце, наприклад, у разі добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця.

2. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, є однією з умов звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України).

3. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, є однією з умов пом'якшення покарання або призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Це, передусім, одна з обставин, що пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України). Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, є однією з умов призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Адже за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання (зокрема добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди) та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за вказане кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 69 КК України) [106].

Крім того, за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК України, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також за умови визнання обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу (ч. 1 ст. 69-1 КК України) [106].

4. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане під час звільнення від покарання та його відбування, зокрема:

а) у визнанні поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, бездоганною під час звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74 КК України);

б) як обставина, що характеризує особу винного або інші обставини справи, які враховують під вирішення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України);

в) визнання того факту, що засуджений сумлінною поведінкою довів своє виправлення, що є однією з умов умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України);

г) визнання того факту, що засуджений став на шлях виправлення, а тому до нього за наявності інших підстав може бути застосовано заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) тощо [21, с. 358–360].

5. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є однією з умов призначення узгодженого покарання у випадках укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, а також угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Відповідно до ч. 1 ст. 471 КПК України, в угоді про примирення фіксують розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування. Натомість у ч. 1 ст. 472 КПК України зазначено, що в угоді про визнання винуватості вказують умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків унаслідок учинення ним кримінального правопорушення [108].

Хибним слід визнати твердження про те, що окремі із зазначених видів кримінально-правового заохочення відносять не до кримінально-правових, а до кримінально-процесуальних наслідків відшкодування шкоди,

завданої кримінальним правопорушенням [172, с. 152–155], адже пом'якшення покарання та звільнення від кримінальної відповідальності є виключно кримінально-правовим наслідком. Їхні підстави закріплено в законі про кримінальну відповідальність, а не в КПК України.

З огляду на наявність кримінально-процесуальних норм, що враховують добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, у певних випадках до однієї і тієї самої ситуації можна застосовувати як кримінально-правові, так і кримінальні процесуальні норми. Наприклад, в ухвалі Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 23 квітня 2019 року зазначено, що до суду надійшла угода про примирення, у якій, зокрема, вказано про повне відшкодування потерпілій завданих збитків. Однак у підготовчому засіданні представник потерпілої попросив у затвердженні цієї угоди на той час відмовити, оскільки в потерпілої та підозрюваного відсутнє волевиявлення на укладення цієї угоди. Причому він вказав, що завдані збитки потерпілій відшкодовані повністю та вона подала письмову заяву про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 286 КК України, на підставі ст. 46 КК України у зв'язку з примиренням винного з потерпілою. Суд відмовив у затвердженні угоди та перейшов до розгляду заяви потерпілої [233].

Очевидним є те, що будь-які кримінально-правові наслідки позитивної посткримінальної поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а не лише добровільного відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, повинні бути закріплені в кримінально-правових, а не кримінальних процесуальних нормах. У зв'язку з цим кримінально-правові наслідки й умови укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, а також угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості слід передбачити в законі про кримінальну відповідальність.

Висновки до розділу 2

1. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди означає вчинення відповідних дій з власної волі, з особистої ініціативи чи з ініціативи інших осіб, з будь-яких мотивів та без застосування примусу щодо потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Ознаками добровільності відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є: 1) учинення їх з власної волі; 2) учинення їх з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб; 3) учинення їх без застосування примусу щодо потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) під час їх учинення особа може керуватися різними мотивами.

Примусове відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди слід розглядати у двох аспектах: 1) як обов'язок, який покладається на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у випадках, передбачених законом; 2) як реалізацію норм про добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди із застосуванням елементів примусу (наприклад, з боку потерпілого чи третіх осіб).

Добровільним відшкодуванням завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не вважають дії, здійснені: 1) з певними умовами, наприклад, поданням письмової заяви потерпілим про прощення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, про його відмову від будь-яких претензій до цієї особи в майбутньому тощо; 2) в порядку задоволення цивільного позову за рішенням суду або шляхом вилучення майна та інших предметів, здобутих кримінально-протиправним шляхом; 3) унаслідок звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень; 4) унаслідок здійснення кримінально-правової реституції тощо.

2. Право на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має не лише суб'єкт кримінального правопорушення, а й за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа.

Відшкодовувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду передусім має особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Це зумовлено певними обставинами, а саме: 1) цей суб'єкт завдає потерпілому збиток або заподіює певну шкоду; 2) відносно нього буде застосовано кримінально-правове заохочення; 3) такі позитивні посткримінальні дії певною мірою свідчать про виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або принаймні про її рух у цьому напрямі; 4) певні способи добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди передбачають особисту участь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

У разі забезпечення відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди іншими особами на це мають бути певні об'єктивні причини. Крім того, обов'язковим є дотримання певних умов. Відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути здійснене іншими суб'єктами, ніж особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, у таких випадках: 1) особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, захворіла на хворобу, яка перешкоджає їй здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії; 2) у особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, немає або не вистачає коштів на відповідну компенсацію суспільно небезпечних наслідків своїх дій; 3) щодо особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вона затримана чи заарештована тощо. Ці випадки можна віднести до обставин об'єктивного характеру. Зовсім інша справа, коли особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, не бажає вчиняти такі дії і за неї їх здійснюють інші суб'єкти. Тому відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можуть здійснювати інші суб'єкти, окрім особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за умов: 1) відсутності об'єктивної можливості в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії; 2) вияву з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, активності, ініціативності,

особистої участі або принаймні сприяння; 3) наявності доручення чи прохання з боку винного.

3. Про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може йтися після вчинення як закінченого, так і незакінченого кримінального правопорушення (початковий момент).

У закінчених кримінальних правопорушеннях за загальним правилом початковим моментом, з якого можна здійснювати добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, визнають момент, що наявний відразу після вчинення суспільно небезпечного діяння або настання відповідних наслідків, тобто після його закінчення. Водночас у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом такі позитивні посткримінальні дії можуть бути вчинені як до, так і після настання суспільно небезпечних наслідків. У незакінчених кримінальних правопорушеннях добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може мати місце після завершення готування до кримінального правопорушення чи замаху на нього.

Кінцевий момент таких позитивних посткримінальних дій обумовлює вибір заходів кримінального-правового заохочення. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що відбувається до моменту вчинення закінченого кримінального правопорушення, може бути враховане під час добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Якщо ж воно наявне після вчинення закінченого кримінального правопорушення або завершення готування до кримінального правопорушення чи замаху на нього, але до постановлення обвинувального вироку, його можна враховувати як обставину, що пом'якшує покарання, та за загальним правилом як умову звільнення від кримінальної відповідальності, якщо інше не передбачено законом. Часові межі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в певних видах звільнення від кримінальної відповідальності мають певні особливості. Так, у спеціальних видах

звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1 КК України, такі позитивні посткримінальні дії повинні відбуватися до притягнення до кримінальної відповідальності – до повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення. Попри те, що ця позиція суперечить рішенням Конституційного Суду України в справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 року, вона відповідає п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України. Вважаємо, що пріоритетними слід визнавати положення КПК України 2012 року, оскільки зазначене вище рішення Конституційного Суду України було прийняте з метою тлумачення законодавчих положень, що діяли 1999 року, і на той час було відсутнє легальне визначення поняття «притягнення до кримінальної відповідальності».

Якщо добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди наявне після постановлення обвинувального вироку, то воно може бути враховане під час звільнення від покарання та його відбування.

Межі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визначають також обсягом і розміром таких дій. Цей розмір може визначатися виходячи з положень цивільного законодавства. Водночас у кримінальному провадженні розміри такого відшкодування можуть бути як меншими, так і більшими за межі, визначені цивільним законодавством. Під час визначення розміру завданих збитків або заподіяної шкоди слід обов'язково враховувати думку потерпілого та позицію особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, її можливості, зокрема майнове становище.

У контексті обсягу й розміру добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди варто звернути увагу на два види такого відшкодування чи усунення – повне та часткове. Повне відшкодування завданого збитку очевидно має означати його відшкодування в повному обсязі. Якщо говорити про повне відшкодування, то розмір має

бути принаймні еквівалентним, а то й більшим, ніж розмір заподіяної шкоди. Під час відшкодування завданого збитку відшкодовують не всю шкоду, а лише завдану матеріальну. Натомість під час повного усунення заподіяної шкоди може бути відшкодована й моральна шкода. Таким чином, у процесуальних документах слід обов'язково конкретизувати, які види шкоди та якою мірою відшкодовано або має бути відшкодовано.

Зі ст. 45, 289 КК України слід виключити вказівку на повноту відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Така позиція не лише відповідає досвіду більшості зарубіжних країн, сприяє уніфікації в КК України положень про добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відповідає інтересам як потерпілого, так й особи, яка його вчинила, а й дозволяє уникнути низки проблем під час застосування відповідних заохочувальних норм на практиці.

Кримінально-правовими наслідками добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передусім, є: виключення кримінальної відповідальності (ст. 17, 31 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України); пом'якшення покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69 КК України); призначення покарання, строк або розмір якого не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 69-1); звільнення від покарання та його відбування (ст. ч. 4 ст. 74, 75, 81, 82, 85, 87 КК України) тощо.

РОЗДІЛ 3

ДОБРОВІЛЬНЕ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ В СИСТЕМІ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

3.1. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання, у кримінальному праві України

Серед обставин, що пом'якшують покарання, чільне місце належить добровільному відшкодуванню завданого збитку або усуненню заподіяної шкоди. Така позитивна посткримінальна поведінка особи, спрямована на усунення негативних наслідків кримінального правопорушення, як слушно зауважує Т. І. Іванюк, створює підстави для толерантного ставлення до цієї особи з боку суду і, відповідно, для пом'якшення покарання [88, с. 88].

У правозастосуванні зазначена обставина є не досить поширеною (за підрахунками П. В. Хряпінського, лише в 7,3 % вироків) [256, с. 264].

Попри те, що добровільне відшкодування завданого збитку й усунення заподіяної шкоди передбачені в п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, учені вважають, що тут ідеться про дві самостійні обставини: 1) добровільне відшкодування завданого збитку; 2) добровільне усунення заподіяної шкоди. І. К. Туркевич та А. А. Стрижевська стверджують, що ці обставини дещо схожі за своїм кримінально-правовим змістом. Водночас вони мають і відмінності, що дозволяє розглядати їх як самостійні пом'якшувальні обставини [126, с. 169]. Т. І. Іванюк стверджує, що зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України випливає, що в ньому закріплено дві самостійні обставини, які пом'якшують покарання, що мають єдину правову природу [88, с. 81]. Така позиція вчених видається

цілком логічною з огляду на вживання в п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України сполучника «або».

Аналогічну обставину, яка пом'якшує покарання, передбачено в кримінальному законодавстві інших країн (додаток Д). У структурі цієї обставини в зарубіжних КК виокремлюють як повне, так і часткове відшкодування спричиненої шкоди. Наявне і поєднання такого відшкодування з примиренням з потерпілим, щирим каяттям, сприянням розслідуванню кримінального правопорушення, наданням медичної та іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, усуненням шкідливих наслідків учинення кримінального правопорушення, добровільною відмовою від завдання більшої шкоди. Однак у доповненні п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України іншими обставинами, що пом'якшують покарання, окрім добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, немає особливої потреби. Адже інші обставини не так часто трапляються в судовій практиці. Крім того, суд завжди зможе їх урахувати з огляду на таку можливість, передбачену ч. 2 ст. 66 КК України.

Цікавим є той факт, що в новому кримінальному законодавстві В'єтнаму відповідні обставини, що пом'якшують кримінальну відповідальність, стосуються і юридичних осіб. Відповідно до ст. 84 КК В'єтнаму, до таких пом'якшувальних обставин належать: попередження чи зменшення злочинцем шкоди, спричиненої злочином (п. «а» ч. 1 ст. 84), а також добровільне виправлення або відшкодування ним шкоди чи усунення наслідків (п. «б» ч. 1 ст. 84) [270]. Така позиція варта уваги.

Нині в КК України закріплено лише загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Згідно зі ст. 96-10 КК України, під час застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру суд ураховує ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер і розмір

неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, ужиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення. На наш погляд, перелік таких обставин слід розширити вказівкою на добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Цей факт можна врахувати під час вибору заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до юридичних осіб, особливо під час визначення розміру штрафу, оскільки в ст. 96-7 КК України штраф визначено в певних межах (наприклад, за кримінальний проступок – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

На підставі зазначеного вище пропонуємо доповнити ст. 96-10 КК України після слів «запобігання кримінального правопорушення» фразою «та добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».

У теорії кримінального права висловлено декілька позицій щодо вдосконалення цієї обставини, що пом'якшує покарання, а також пов'язаних з нею обставин.

О. В. Перепадя пропонує ст. 66 КК України доповнити частиною 2 (частини 2, 3 відповідно вважати частинами 3, 4) такого змісту: «2. Під час призначення покарання особі, яка вчинила злочин середньої тяжкості повторно, тяжкий або особливо тяжкий злочин, суд визнає як обставину, яка пом'якшує покарання, досягнення між цією особою та потерпілим примирення з дотриманням умов, зазначених у статті 46 цього Кодексу» [139].

За таких обставин примирення буде охоплювати відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, тобто обставину, передбачену п. 2 ч. 2 ст. 66 КК України. Отже, вказана обставина буде оцінена не самостійно, а в комплексі з примиренням. Однак що це дає? З огляду на запропоновану дослідницею редакцію, – фактично нічого. У зв'язку з цим такі пропозиції видаються недоцільними.

На думку Т. І. Іванюк, у разі заподіяння моральної шкоди має йтися не про її відшкодування чи усунення, а лише про компенсацію за неї. Ураховуючи це, дослідниця пропонує обставину, передбачену п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, викласти в такій редакції: «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (компенсація моральної шкоди)» [88, с. 9]. Безперечно, компенсація моральної шкоди має охоплюватися вказаною обставиною, однак недоцільно виокремлювати «компенсацію моральної шкоди» в досліджуваній конструкції. З метою уніфікації застосованої термінології термін «компенсація» варто замінити на «відшкодування». Натомість моральну шкоду нелогічно виокремлювати, оскільки вона є лише одним з різновидів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

На необхідності виокремлення в межах досліджуваної обставини компенсації моральної шкоди наголошує О. М. Миколенко, яка радить п. 2 ст. 66 КК України викласти в такій редакції: «2) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, добровільне відшкодування заподіяних збитків, компенсація моральної шкоди чи усунення заподіяної шкоди» [119, с. 173–174]. Таким чином, крім пропозицій щодо моральної шкоди, ідея вченого полягає в об'єднанні в межах п. 2 ст. 66 КК України такої обставини, як надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину. Однак нині цю обставину, що пом'якшує покарання, уже закріплено в КК України як самостійну обставину. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року ч. 1 ст. 66 КК України доповнено п. 2-1 такого змісту: «2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину» [150]. З огляду на це, пропозицію вченого частково вже враховано. В об'єднанні ж цих обставин в одному пункті ч. 1 ст. 66 КК України немає потреби.

Окремі дослідники в галузі теорії кримінального права висловлювали пропозицію доповнити перелік обставин, які пом'якшують покарання, передбачений ч. 1 ст. 66 КК України, новим п. 10 – «активне сприяння викриттю організованої групи або злочинної організації, розкриттю вчиненого такою групою, організацією чи її учасником злочину, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню завданих збитків, усуненню заподіяної шкоди чи в іншій формі сприяння боротьбі з організованою злочинністю» [151]. Однак варто погодитися з А. А. Вознюком, що попри те, що ця пропозиція має позитивне спрямування, її не можна вважати раціональною, адже в межах одного пункту пропонується об'єднати принаймні три різні за змістом обставини: 1) «активне сприяння викриттю організованої групи або злочинної організації, розкриттю вчиненого такою групою, організацією чи її учасником злочину, притягненню винних до відповідальності»; 2) «відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди»; 3) «сприяння боротьбі з організованою злочинністю в іншій формі». Крім того, запропоновані обставини певною мірою дублюють уже наявні, передбачені п. 1 і 2 ч. 1 ст. 66 КК України («активне сприяння розкриттю злочину» та «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди»), а тому створюють штучну конкуренцію [67, с. 714], яка лише ускладнить застосування положень закону про кримінальну відповідальність.

У п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України не конкретизовано, яким повинно бути відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди – повним чи частковим⁶. На цю проблему звернули увагу також судді під час проведення інтерв'ювання (додаток Б).

⁶ У кримінальному законодавстві більшості вивчених зарубіжних країн також не конкретизовано, яким повинно бути відшкодування – повним чи частковим. Лише в КК Азербайджану виокремлено повне добровільне відшкодування або усунення шкоди, заподіяної в результаті злочину (59.1.13.) та часткове відшкодування шкоди, заподіяної в результаті злочину, або виконання інших дій, що призвели до зменшення шкоди (59.1.14) [179]. Натомість у КК Італії наголошено на повному відшкодуванні чи компенсації шкоди [266].

У зв'язку з цим постає питання: чи слід ураховувати положення цього пункту, якщо таке відшкодування чи усунення було неповним? Чи, можливо, часткове відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди варто враховувати як інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України?

З огляду на буквальне тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, можна дійти висновку, що відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути як повним, так і частковим. Однак часткове відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в одних випадках суди визнають обставиною, що пом'якшує покарання [27; 40; 57], а в інших – ні [28; 52].

У теорії кримінального права висловлено позицію, відповідно до якої добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання, передбачена п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, може бути лише повним. Водночас якщо воно часткове, то зазначені позитивні посткримінальні дії можуть бути враховані як обставина, що характеризує особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). В. К. Грищук з цього приводу зазначає, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має бути повним. Якщо воно є частковим, суд може врахувати це як обставину, що характеризує особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65) [129, с. 176]. С. Д. Шапченко наголошує, що якщо винний на момент винесення обвинувального вироку не зміг повністю відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду, а зробив це частково, суд може врахувати ці обставини як такі, що позитивно характеризують його особу, або спеціально визнати їх такими, що пом'якшують покарання, на підставі ч. 2 ст. 66 КК України [127, с. 134].

Таким чином, якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не повною мірою (тобто частково) добровільно відшкодувала завданий збиток або усунула заподіяну шкоду, то можливі два альтернативні варіанти врахування цих позитивних посткримінальних дій: 1) вказану обставину враховують як таку, що пом'якшує покарання; 2) зазначену обставину

враховують як таку, що характеризує особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у межах п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України. На наш погляд, більш раціональною видається позиція, відповідно до якої цю обставину слід враховувати як таку, що пом'якшує покарання. Причому необов'язково в межах ч. 2 ст. 66 КК України, адже в п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України нічого не зазначено про повноту здійснення вказаних позитивних посткримінальних дій. У будь-якому разі не можна одночасно неповне відшкодування враховувати як обставину, що пом'якшує покарання та характеризує особу винного [18, с. 109–110].

Цікавим є той факт, що з метою підвищення ефективності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди окремі вчені пропонують навіть невчинення таких позитивних посткримінальних дій визнавати обставиною, що обтяжує покарання. Так, А. А. Вознюк та Є. С. Назимко пропонують доповнити ч. 1 ст. 67 КК України п. 14 такого змісту: «невідшкодування завданого збитку або неусунення заподіяної шкоди» [64, с. 119]. Ця позиція певною мірою є обґрунтованою, оскільки сприятиме додатковому підсиленню мотивації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до відповідних позитивних посткримінальних дій, а також збільшує шанси потерпілого на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Це сприятиме виконанню завдань КК України.

Науці кримінального права, окрім добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відомі такі обставини, що пом'якшують покарання, як відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 40 КК України 1960 року, обставинами, що пом'якшують відповідальність, визнавали «відвернення винним шкідливих наслідків учиненого злочину або добровільне відшкодування завданої втрати чи усунення заподіяної шкоди» [105]. Нині таку обставину в КК України не закріплено. Попри це, вона може бути врахована під час призначення покарання, оскільки наведений у ч. 1 ст. 66

КК перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним. Крім того, у п. 5 постанови ПВС України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 судам рекомендовано під час призначення покарання визнавати пом'якшуючими й інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України, зокрема відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди [155].

Т. І. Іванюк пропонує доповнити перелік обставин, які пом'якшують покарання, такою обставиною: «відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину». На її думку, відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину може бути зумовлене різними мотивами, а не лише щирим каяттям особи. До вчинення відповідних дій винного також може спонукати страх перед покаранням, жаль до потерпілого, переконання з боку інших осіб тощо. Однак, яким би мотивом не керувався винний, це не зменшує кримінально-правового значення вказаної обставини. Власне поведінка винного безпосередньо після вчинення злочину спрямована на відвернення його шкідливих наслідків, незалежно від мотивації такої поведінки, є суспільно корисною, а тому створює підстави для поблажливого ставлення з боку суду до винної особи. А це, відповідно, створює підстави для визнання відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину обставиною, яка пом'якшує покарання. Зі 160 опитаних суддів 82 % респондентів вважають, що виключення цієї обставини з переліку обставин, які пом'якшують покарання, було недоцільним [88, с. 9]. Відвернення винним шкідливих наслідків учиненого кримінального правопорушення поряд з добровільним відшкодування заподіяних збитків або усуненням заподіяної шкоди визнають обставиною, що пом'якшує покарання, у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн (наприклад, у п. «е» ч. 1 ст. 76 КК Молдови) [185]. Водночас, попри це, немає особливої потреби в доповненні переліку наявних обставин новою обставиною – «відвернення винним шкідливих наслідків учиненого кримінального правопорушення».

Під час призначення покарання судді досить часто стикаються з проблемами щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. Вони обумовлені передусім недосконалим конструюванням системи таких обставин, а також відсутністю детальних правил їх урахування під час призначення покарання⁷.

У теорії кримінального права існують різні погляди на особливості врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди та інших обставин, що пом'якшують покарання. О. М. Миколенко зазначає, що відшкодування й усунення заподіяної шкоди, впливаючи більшою або меншою мірою на призначуване покарання, може призвести до зниження покарання в межах санкції статті або до призначення покарання нижче нижньої межі, яка зазначена в законі [119, с. 168]. Однак у цьому твердженні не враховано всіх можливостей впливу добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди на пом'якшення міри покарання під час його призначення. Дослідниця не наводить особливості врахування досліджуваних обставин у різних видах санкцій, зокрема альтернативних і кумулятивних. Тому більш ґрунтовною видається позиція В. В. Полтавець, з урахуванням якої досліджувана обставина, що пом'якшує покарання, має значення для: 1) призначення менш суворого виду основного покарання, якщо в санкції статті, за якою засуджують винного, передбачено декілька альтернативних основних покарань; 2) призначення основного чи додаткового покарання, ближчого до мінімальної межі, установлені кримінальним законом за вчинення цього злочину; 3) непризначення винному додаткового покарання, якщо воно передбачене як факультативне в санкції статті, за якою його засуджують; 4) призначення основного покарання, нижчого від найнижчої межі,

⁷ Під час інтерв'ювання окремі судді наголосили на відсутності в КК України формальних правил врахування факту добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди або ж не вчинення таких дій під час призначення покарання (додаток Б).

установленої в санкції статті, за якою засуджують винного, з урахуванням інших передбачених законом обставин і за наявності декількох обставин, які пом'якшують покарання, 5) переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за вчинений злочин, за наявності декількох обставин, які пом'якшують покарання; 6) застосування до винного звільнення від відбування покарання з урахуванням інших передбачених законом обставин [144, с. 139–140]. Однак навіть такий широкий спектр законодавчих можливостей урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання, не дає чіткої та однозначної відповіді на питання про те, як саме слід урахувати ту чи іншу обставину, що пом'якшує покарання, під час призначення останнього. З огляду на зазначене, має рацію А. А. Вознюк, зауважуючи, що в законі про кримінальну відповідальність відсутні більш детальні правила врахування зазначених обставин під час визначення конкретного строку або розміру покарання. На думку вченого, запровадження таких правил є перспективним напрямом удосконалення системи покарань [67, с. 709, 712].

Труднощі в судовій практиці виникають під час урахування досліджуваних обставин у межах санкції статті Особливої частини КК України, оскільки нині в законодавстві відсутні чіткі правила такого врахування. Якщо особа вчинила певне кримінальне правопорушення і добровільно відшкодувала завданий збиток або усунула заподіяну шкоду, незрозуміло, яким чином призначати покарання в межах такої санкції: виключно в максимально можливій мінімальній межі чи в межах між максимально можливою мінімальною межею санкції статті та серединою між максимальною та мінімальною межею міри покарання, закріпленої в санкції статті.

Пропозиції з приводу розв'язання цієї проблеми неодноразово висловлювали вчені, зокрема Т. І. Іванюк [88, с. 52], О. О. Кваша і Р. Ш. Бабанли [91, с. 27–28], Т. В. Сахарук [163, с. 171], Л. М. Федорак [249,

с. 15–16], О. В. Татарінова [176], Ю. Ю. Лемішко [112, с. 17–18], Д. А. Шевченко [261, с. 1073], Є. Ю. Самойленко [162], А. М. Яценко [264, с. 13]. Безперечно, кожне із зазначених правил варте уваги в контексті розроблення єдиної системи таких правил. Передусім слід деталізувати правила врахування обставин, що пом'якшують покарання, у комплексі з обставинами, що обтяжують покарання. Однак навіть після цього потрібні певні критерії, які визначатимуть міру врахування тієї чи іншої обставини, що пом'якшує покарання в кожному індивідуальному випадку.

З огляду на це, варто акцентувати на особливостях урахування саме добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання.

На наш погляд, під час урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання, слід звернути увагу на такі обставини: 1) які види шкоди відшкодовано (наприклад, лише матеріальну чи всі); 2) повноту відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (якою мірою відшкодовано завданий збиток або усунено заподіяну шкоду – повністю чи частково); 3) позицію потерпілого щодо відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (його претензії задоволені чи ні та якою мірою); 4) можливості особи щодо відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (її майновий стан, наявність можливостей повністю відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду); 5) інші обставини (наприклад, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, відшкодовувала шкоду самостійно чи з допомогою інших осіб, спосіб відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди тощо) [22, с. 27–28].

3.2. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності в кримінальному праві України

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визнають умовою звільнення від кримінальної відповідальності за наявності інших умов, передбачених відповідними заохочувальними нормами, наприклад, щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, примирення з потерпілим тощо. Тому в разі недотримання інших умов заохочувальної кримінально-правової норми добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди враховують лише як обставину, що пом'якшує покарання [19, с. 23].

Під час застосування цієї умови звільнення від кримінальної відповідальності правозастосовними органами постає низка проблемних питань, пов'язаних із: 1) віднесенням надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення до добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з огляду на розмежування цих обставин в ч. 1 ст. 66 КК України; 2) визнанням добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди обов'язковою чи факультативною умовою звільнення від кримінальної відповідальності; 3) допустимістю звільнення від кримінальної відповідальності, коли особа об'єктивно позбавлена можливості відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду або ж обіцяє здійснити такі дії в майбутньому; 4) визначенням повноти добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди тощо [19, с. 23]. Розглянемо більш детально кожен з них.

Під час учинення кримінальних правопорушень, безпосереднім основним чи додатковим об'єктом яких є здоров'я особи, добровільне усунення заподіяної шкоди може полягати в наданні медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального

правопорушення. У зв'язку з цим постає питання: чи можуть такі позитивні посткримінальні дії визнаватись умовою звільнення від кримінальної відповідальності, адже, відповідно до п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення визнають окремою самотійною обставиною, що пом'якшує покарання, поряд з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди? На нашу думку, попри те, що надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину є самотійною обставиною, яка пом'якшує покарання, у контексті умови звільнення від кримінальної відповідальності вона може охоплюватися добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди.

У разі відсутності реальної шкоди чи збитків як наслідків кримінальних правопорушень, зокрема в незакінчених кримінальних правопорушеннях і кримінальних правопорушеннях із формальним складом, постає питання про обов'язковість цієї умови звільнення від кримінальної відповідальності. Аналіз юридичних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України, засвідчує, що цю умову звільнення від кримінальної відповідальності законодавець визнає виключно як обов'язкову, а отже, про її факультативність не може йтися [19, с. 24]. Таку позицію обстоюють також окремі вчені [7, с. 579–580].

Судова палата в кримінальних справах Верховного Суду України 2004 року на підставі аналізу практики застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ, встановила, що деякі місцеві суди спрощено підходили до застосування кримінально-правової норми, передбаченої ст. 45 КК України, і закривали справи, тоді як заподіяну шкоду відшкодовано не було [188]. У подальшому ПВС України допустив можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, коли вона не здійснила повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної

шкоди, але лише в разі вчинення злочину чи замаху на нього, унаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки [154].

У судовій практиці випадки ігнорування цієї умови звільнення від кримінальної відповідальності є непоодинокими (додатки В, Г). Наприклад, в ухвалі Чернівецького районного суду Вінницької області від 14 листопада 2019 року йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України. Попри те, що відбулося зіткнення транспортних засобів (унаслідок чого обидва автомобілі потребують ремонту), а також потерпілому спричинено ушкодження середньої тяжкості, не лише не було добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а й безпосередньо в судовому рішенні зазначено, що матеріальної шкоди внаслідок учинення кримінального правопорушення не було завдано [245].

Схожий випадок наведено в іншому судовому рішенні. У межах звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України на підставі ст. 45 КК України, у зв'язку з дійовим каяттям, у судовому рішенні зазначено, що шкоди злочином не завдано, хоча потерпілій спричинено тілесне ушкодження середньої тяжкості [232].

Ще в одному випадку особа вчинила розтрату майна, яке їй було ввірено і на яке накладено арешт (демонтаж і вивезення пружин, пальця – поршня з гайками з екскаватора R Хюндай 360LC-7), та розпорядилася вказаним майном на власний розсуд. У судовому засіданні обвинувачена просила звільнити її від кримінальної відповідальності, зокрема з огляду на те, що матеріальну шкоду не завдано, запчастини з екскаватора Хюндай R 360LC-7 (а саме: гідростатика, стартер, компресор, турбонадув) знаходяться на відповідальному зберіганні в складському приміщенні. Суд звільнив особу від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 388 КК України, на підставі ст. 45 КК України у зв'язку з дійовим каяттям [215]. Аналізуючи це судове рішення, варто зауважити, що в цьому

разі розтрата стосується одних деталей екскаватора, а обвинувачена звертає увагу на те, що інші запчастини цього транспортного засобу знаходяться на відповідальному зберіганні в складському приміщенні. Водночас нічого не сказано про те, як відшкодовано шкоду, завдану розтратою, а тому можна припустити, що її не було відшкодовано.

З огляду на такі випадки із судової практики, закономірно, що деякі вчені допускають можливість застосування окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності за відсутності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, попри те, що ця умова кримінально-правового заохочення є обов'язковою. На думку С. С. Яценка, для застосування ст. 45 потрібно виконання всіх передбачених у ній умов звільнення від кримінальної відповідальності, які особа могла виконати. Виняток може стосуватись випадків відсутності необхідності виконання певної умови (скажімо, відшкодування збитків за їх відсутності під час учинення злочину) [127, с. 91]. О. А. Губська дійшла такого висновку: якщо примирення сторін є беззаперечною (обов'язковою) підставою закриття кримінальних справ, то «загладжування шкоди» має характер факультативної умови, оскільки потерпілий вправі, по-перше, вибачити борг, а по-друге, відмовитися від здійснення належного йому права вимагати відшкодування чи компенсації матеріальної або моральної шкоди [76, с. 82]. П. Л. Фріс також наголошує, що примирення можна досягнути й без відшкодування заподіяної шкоди [251, с. 380–381].

З такою судовою практикою та позицією окремих учених можна не погодитись. На наш погляд, дотримання цієї умови має бути необхідною складовою звільнення від кримінальної відповідальності, хоча й виконуватися вона може в будь-який спосіб. Наприклад, у разі відсутності явної реальної шкоди можливе відшкодування моральної шкоди, зокрема шляхом вибачення перед потерпілим.

Певні труднощі під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності виникають у випадках, коли особа об'єктивно

позбавлена можливості відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду або ж має можливість вчинити такі позитивні посткримінальні дії в майбутньому, після звільнення від кримінальної відповідальності. Постає питання стосовно того, як бути в такому випадку.

Щодо розв'язання цієї проблеми в теорії кримінального права існує два погляди: одні вчені заперечують звільнення від кримінальної відповідальності за таких обставин, а інші, – навпаки, підтримують.

Прихильниця першої позиції Т. П. Підюкова вважає, що в разі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям не можна обмежитись обіцянкою або письмовим зобов'язанням винної особи щодо відшкодування матеріальної або іншої шкоди. Однак, характеризуючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, вона наголошує на тому, що можливе забезпечення достатніх гарантій відшкодування збитків в обумовлений термін [143, с. 47–48]. О. О. Дудоров також наголошує, що ст. 45 КК України не може бути застосована в тих випадках, коли обвинувачений (підсудний) лише обіцяє (усно або письмово) у майбутньому відшкодувати завдані ним збитки або усунути заподіяну шкоду [103, с. 253; 189, с. 584].

Зазначені вчені, безперечно, мають рацію, оскільки їх твердження ґрунтуються на положеннях закону про кримінальну відповідальність. Водночас така позиція не враховує випадки, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, бажає відшкодувати завдану нею шкоду, однак не має змоги зробити це до моменту звільнення від кримінальної відповідальності. За певних обставин вона могла б зробити це в майбутньому. Адже, як слушно наголошує Ю. В. Баулін, таке задоволення матеріальних претензій потерпілого може відбуватися частками протягом періоду часу, визначеного сторонами [7, с. 393]. З огляду на це, позбавляти її можливості кримінально-правового заохочення в обмін на позитивну посткримінальну поведінку в таких випадках недоцільно. Навпаки, слід створити такі механізми, щоб особа мала можливість завершити позитивну

посткримінальну поведінку і після звільнення від кримінальної відповідальності.

Критикуючи позицію прихильників першої позиції, М. Є. Григор'єва зазначає, що розстрочка, або поетапне погашення збитків, є допустимим лише за обопільної згоди сторін, наприклад, у разі примирення з потерпілим, коли сторони досягають угоди та виробляють певну політику відшкодування завданих збитків [75, с. 167]. Водночас П. В. Хряпінський стверджує, що в таких випадках сторони укладають мирову угоду, де визначають порядок відшкодування збитків [256, с. 235–236]. Розвиваючи це положення, А. А. Вознюк зауважує, що в цій ситуації домовленість сторін повинна бути відображена в матеріалах кримінального провадження, щоб унеможливити в майбутньому відмову особи, яка підлягає звільненню, від виконання своїх зобов'язань або ж висунення потерпілим додаткових вимог (наприклад, про виплату додаткових коштів) [69, с. 203]. Має рацію і А. М. Ященко, який вважає, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням повинно допускатися і в разі, коли завдані збитки або заподіяна шкода ще реально не відшкодовані чи усунені, але сторони кримінально-правового конфлікту уклали угоду, у якій передбачили порядок цього відшкодування або усунення. Учений пропонує навіть у ст. 46 КК України досліджувану умову викласти в такій редакції: «...відшкодувавши завдані нею збитки або усунувши заподіяну шкоду, чи погодивши порядок відшкодування збитків або усунення шкоди...» [264, с. 14–15].

Слід передбачити можливість добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в певних випадках після фактичного моменту звільнення особи від кримінальної відповідальності. Для цього в умові звільнення від кримінальної відповідальності, що міститься в ч. 1 ст. 45 та ч. 1 ст. 46 КК України, слід передбачити не лише відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а й погодження порядку її відшкодування.

Водночас слід урахувати, що трапляються випадки, коли особа після звільнення від кримінальної відповідальності не відшкодувала завданий збиток або не усунула заподіяну шкоду чи відмовляється від продовження таких позитивних посткримінальних дій. М. Є. Григор'єва має рацію в тому, що оскільки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є безперечним, то жодних примусових заходів застосувати до такої особи буде неможливо і вона виявиться безкарною [75, с. 167]. А. М. Яценко слушно зауважує, що в таких випадках потерпілий може захистити свої права в порядку цивільного судочинства [264, с. 12–13]. Звісно, така законодавча можливість існує, однак наскільки це справедливо і правомірно? Адже не виконується умова кримінально-правового заохочення, а отже, для звільнення від кримінальної відповідальності немає підстав. Однак якщо особу вже звільнено, то як бути з огляду на відсутність зворотного механізму?

На наш погляд, для таких випадків слід сконструювати спеціальну норму. Причому вона може існувати в декількох варіантах: 1) містити підстави притягнення до кримінальної відповідальності за раніше вчинене кримінальне правопорушення через відмову від добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди⁸; 2) передбачати самостійну підставу притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання умов звільнення від кримінальної відповідальності. Аналогом такої норми може бути та, що встановлює кримінальну відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України).

Кожна із зазначених моделей кримінально-правових норм має свої переваги й недоліки. Недоліки першого варіанта полягають в тому, що після

⁸ Схожі механізми існують і в КК зарубіжних країн. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 38 КК Литви, якщо особа, звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не виконала умови відшкодування, встановлені судом щодо компенсаційної угоди, суд може скасувати рішення про звільнення від кримінальної відповідальності і прийняти рішення про притягнення її до кримінальної відповідальності за всі вчинені злочини.

звільнення від кримінальної відповідальності проходить певний час, втрачається час на збір доказів, а деякі докази взагалі можуть зникнути, їх можна знищити. Тому довести вину особи в учиненні кримінального правопорушення буде значно складніше. Недоліки другого варіанта полягають у тому, що звільнення від кримінальної відповідальності стосується різних кримінальних правопорушень, водночас норма про умисне невиконання умов звільнення від кримінальної відповідальності буде єдиною і не може передбачати такий широкий спектр варіації санкцій, як відповідні заборонні кримінально-правові норми, за які особу може бути звільнення від кримінальної відповідальності [20, с. 42–43]. З іншого боку, звільнення від кримінальної відповідальності стосується переважно кримінальних проступків і нетяжких злочинів, значно рідше – тяжких, а тому другий варіант видається кращим.

Наступна проблема пов'язана з обсягом відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Про повне відшкодування завданих збитків ідеться ще в межах звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 4 ст. 289 КК України). В інших видах звільнення від кримінальної відповідальності вказівка на повноту таких позитивних посткримінальних дій відсутня. Відтак, якщо відповідно до положень закону вимагається повне відшкодування, а особа здійснила лише часткове, то звільнення від кримінальної відповідальності не допускається.

У судовій практиці виникають труднощі в прийнятті рішень у випадках, коли винний частково відшкодував завдані збитки або усунув заподіяну шкоду потерпілому, який клопоче про закриття провадження щодо такої особи у зв'язку з їх примиренням. Проблеми мають місце і у зв'язку з тим, що в одних випадках (наприклад, у ст. 45 КК України) вимагається виключно повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, а в других (наприклад, у ст. 46, 66 КК України) про повноту нічого не зазначено. Це призводить до правової невизначеності. У певних випадках

особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснює часткове відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, оскільки не має можливості здійснити повне. За таких обставин суд змушений відмовляти у звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, хоча така поведінка підозрюваного, обвинуваченого свідчить про його каяття (додаток Б). Проте в значній частині випадках суди навіть не згадують про повноту відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (додатки В, Г).

Вказівка на повноту обмежує межі застосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України (оскільки не будь-яку шкоду чи збитки в певних випадках можна усунути чи відшкодувати) та автоматично, з огляду на правила системного тлумачення, означає, що в інших випадках відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути й частковим.

Закономірним є твердження про необов'язковість звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України за наявності повного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Так, на думку В. В. Полтавець, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України не повинно виключатись у разі, коли винний об'єктивно позбавлений можливості виконати всі вимоги, які містяться в цій нормі. Так, якщо злочинне посягання не спричинило чітко виражених суспільно небезпечних наслідків, особа не в змозі здійснити такі дії, як повне відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди [104, с. 754–755].

Крім того, деякі вчені, наприклад О. О. Житний, пропонують у ст. 45 КК України в контексті моральної шкоди позбутися вказівки про повноту, оскільки її розмір, з огляду на нематеріальність, встановити неможливо [85, с. 175].

Щодо перспектив розвитку цієї умови звільнення від кримінальної відповідальності можна окреслити три шляхи: 1) залишення цієї умови лише

в ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України; 2) поширення її на всі види звільнення від кримінальної відповідальності; 3) виключення її зі ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України [23, с. 190–194].

Найбільш логічним варіантом розв'язання проблеми видається виключення зі ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України вказівки на повноту відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. По-перше, у такий спосіб відбудеться певна уніфікація не лише умов звільнення від кримінальної відповідальності, а й умов застосування інших видів кримінально-правового заохочення. По-друге, це дозволить приймати рішення про застосування заохочувальних кримінально-правових норм з урахуванням обставин справи, зокрема позиції потерпілого та можливостей винного, а не лише в разі повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. По-третє, це усуває обмеження щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності в тих випадках, коли збитки чи шкоду неможливо повністю усунути чи відшкодувати.

Безперечно, особа повинна здійснити всі можливі заходи щодо відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Однак пріоритетне значення слід надавати не власне факту повноти таких дій як певному результату, а можливостям особи, яка здійснює такі позитивні посткримінальні дії, та позиції потерпілого щодо задоволення його претензій. Адже основне призначення будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності, однією з умов якого є відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, – не лише задоволення інтересів потерпілого, а й надання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, можливості виправитися без притягнення її до кримінальної відповідальності.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визнають умовою лише окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема передбачених ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212,

ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України⁹. Однак існують й інші види звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, передбачені ч. 5 ст. 110-2, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263 КК України), серед умов яких відсутнє добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. У зв'язку з цим слід з'ясувати, наскільки обґрунтованою є така позиція законодавця. Цікавим видається твердження А. А. Музики та Є. В. Лащука стосовно того, що відшкодування потерпілому від злочину завданої шкоди слід зробити обов'язковою умовою всіх видів звільнення від кримінальної відповідальності (крім звільнення у зв'язку зі зміною обстановки та впливом строків давності) [123, с. 87].

У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є умовою й інших видів звільнення від кримінальної відповідальності. Наприклад, на відміну від КК України, однією з умов звільнення від кримінальної відповідальності з передачею на поруки в ст. 40 КК Литви визнано принаймні часткове відшкодування чи усунення шкоди особою, яка вчинила злочин [281]. Відшкодування спричиненої злочином майнової шкоди є умовою звільнення від кримінальної відповідальності з накладенням адміністративного стягнення на підставі ст. 78 «а» КК Болгарії [125]. Відшкодування спричиненої злочином шкоди є умовою звільнення від кримінальної відповідальності з притягненням до відповідальності за правопорушення на підставі ст. 55 КК Молдови [185]. Натомість у ст. 99 КК

⁹ Основою класифікації заохочувальних норм Особливої частини КК України має стати соціальна спрямованість норм на реалізацію прагматичних завдань у протидії та запобіганню певним злочинам. З цих позицій класифікація спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності має такий вигляд: 1) норми, спрямовані на припинення злочину, самовикриття і викриття інших осіб винних у його вчиненні, активне сприяння розкриттю злочину (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 5 ст. 235-4; ч. 5 ст. 235-5; ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 309, ч. 5 ст. 321, ч. 6 ст. 369 КК); 2) норми, спрямовані на виключення з обігу предметів, засобів, речовин, що становлять підвищену суспільну небезпеку (ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321 КК); 3) норми, спрямовані на повернення майна, здобутого злочинним шляхом, або на відшкодування завданих збитків (ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК).

Киргизії зазначено, що відшкодування матеріального збитку і компенсація моральної шкоди застосовуються судом незалежно від звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання на підставах, передбачених цим Кодексом [181].

Водночас за відсутності в КК України в певних нормах окремої умови стосовно добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди вона може бути виконана в межах інших умов відповідних видів кримінально-правового заохочення. Невипадково А. А. Вознюк стверджує, що активне сприяння розкриттю злочину може полягати у відшкодуванні заподіяного збитку [69, с. 173]. Натомість Т. П. Підюкова зауважує, що про щире каяття свідчить також і відшкодування заподіяної шкоди [143, с. 47–48]. Л. М. Володіна зазначає, що в слідчій практиці зміною обстановки вважають, зокрема, відшкодування шкоди [72].

Попри це, у теорії кримінального права обґрунтовано пропозиції розширити межі застосування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

У проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі» від 18 вересня 2012 року № 11230 запропоновано КК України доповнити статтею 46¹ такого змісту:

«Стаття 46¹. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі

1. Особа, яка вчинила злочин, яким спричинено лише матеріальну шкоду державі, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до винесення обвинувального вироку відшкодувала завдані збитки та усунула заподіяну шкоду.

2. Особу не може бути звільнено від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, якщо вона вчинила злочин у складі організованої групи чи злочинної організації» [156].

У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн закріплено аналогічні норми. Так, відповідно до ч. 1 ст. 88-1 КК Республіки Білорусь, особа, яка вчинила злочин, що призвів до заподіяння шкоди державній власності або майну юридичної особи, частка в статутному фонді якого належить державі, або істотної шкоди державним чи громадським інтересам і не пов'язана з посяганням на життя або здоров'я людини, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, встановленому законодавчим актом, якщо вона добровільно відшкодувала завдані нею збитки (шкоду), сплатила дохід, отриманий злочинним шляхом, а також виконала інші умови звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені законодавчим актом [183].

У пояснювальній записці розробники проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі» зазначають, що особливо ефективним слід визнати механізм спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, закріплений у ст. 212 та 212-1 КК України. Так, унаслідок його застосування, за даними Адміністрації Державної податкової служби України, відшкодування матеріальних збитків бюджету збільшилося в 5–10 разів. Водночас у ситуаціях розслідування інших злочинів, учинення яких спричиняє матеріальну шкоду інтересам держави (наприклад, діяння, передбачене ст. 191 КК України), матеріальні збитки практично не відшкодовуються, основною причиною чого є відсутність відповідного стимулюючого механізму, встановленого законодавством [145].

Вивчення вказаного законопроєкту та зіставлення його з положеннями кримінального законодавства дозволило вченим висловити певні зауваження та пропозиції. З аналізу законопроєкту незрозуміло, що слід вважати «злочином, яким спричинено лише матеріальну шкоду державі». Чи можна до таких суспільно небезпечних діянь відносити привласнення, розтрату державного майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим

становищем; заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; умисне знищення або пошкодження службового житла службової особи тощо? Очевидно, що правопорушник матиме підстави вважати, що в разі приховування злочину він безкарно збагатиться на суму, наприклад, несплачених податків, а в разі виявлення – практично завжди зможе уникнути кримінальної відповідальності та її наслідків у вигляді покарання та судимості, відшкодувавши виключно матеріальну шкоду державі [64, с. 115–117]. Показовим у цьому контексті є досвід Ізраїлю. Відповідно до положень ст. 63 Закону про кримінальне право Ізраїлю, штраф, який призначають засудженому, учетверо перевищує вартість заподіяної шкоди або одержаної вигоди від учиненого злочину [274].

Фактично вказаний законопроект стимулюватиме до вчинення злочинів, яким спричинено лише матеріальну шкоду державі. У будь-якому випадку особа, яка вчинила злочин, нічого не втрачає: якщо суспільно небезпечне діяння виявлено – вона відшкодовує завдані збитки й усуває заподіяну шкоду, інакше заподіяна державі матеріальна шкода стає незаконним прибутком правопорушника. Недоцільним є і звільнення від кримінальної відповідальності в разі спричинення лише матеріальної шкоди державі за вчинення злочину будь-якого ступеня тяжкості [64, с. 115–117].

Схожий вид звільнення від кримінальної відповідальності закріплений у КК Республіки Білорусь. Відповідно до ч. 1 ст. 88-1 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільним відшкодуванням завданих збитків (шкоди), сплатою доходу, отриманого злочинним шляхом» КК Республіки Білорусь, особа, яка вчинила злочин, що призвів до заподіяння шкоди державній власності або майну юридичної особи, частка в статутному фонді якого належить державі, або істотної шкоди державним чи громадським інтересам і не пов'язана з посяганням на життя або здоров'я

людини, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, встановленому законодавчим актом, якщо вона добровільно відшкодувала завдані нею збитки (шкоду), сплатила дохід, отриманий злочинним шляхом, а також виконала інші умови звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені законодавчим актом [183]. Водночас, як бачимо, окрім відшкодування завданих збитків (шкоди), сплати доходу, отриманого злочинним шляхом, необхідним є також виконання інших умов звільнення від кримінальної відповідальності, що робить зазначену норму значно логічнішою порівняно з пропозиціями авторів законопроекту від 18 вересня 2012 року № 11230 [156].

Конструювання єдиної заохочувальної норми про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди видається недостатньо обґрунтованим, оскільки лише цих позитивних посткримінальних дій недостатньо для такого кримінально-правового заохочення, як звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, зазначена норма не може поширюватися на різні кримінальні правопорушення і враховувати їхні особливості. Тому слід зосередити увагу на вдосконаленні чинних підстав відповідного кримінально-правового заохочення.

3.3. Урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбуття в кримінальному праві України

Попри те, що кримінально-правові норми, які визначають підстави добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, стосуються різних інститутів як Загальної, так і Особливої частини кримінального права, вони не повною мірою охоплюють усі можливі випадки такої позитивної посткримінальної поведінки. Ці правові

інструменти не завжди можуть ефективно використовуватися для покращення становища й заохочення до виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а в подальшому здійснила відповідні позитивні посткримінальні дії. Тому закономірно, що в теорії кримінального права неодноразово лунали пропозиції щодо розроблення підстав урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не лише як обставини, що пом'якшує покарання, чи умови звільнення від кримінальної відповідальності, а й як умови інших видів кримінально-правового заохочення, передусім звільнення від покарання та його відбування [7, с. 776; 64, с. 115–117; 74; 92, с. 135–136; 94, с. 151; 121, с. 399–400].

Аналіз підстав звільнення від покарання та його відбування дозволяє стверджувати, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане в низці випадків застосування норм цього інституту.

1. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має значення для звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74 КК України), оскільки такі позитивні посткримінальні дії можуть свідчити про наявність чи відсутність бездоганної поведінки, що є однією з умов цього виду звільнення від покарання. Р. І. Брящей слушно називає відшкодування шкоди, завданої злочином, одним з доказів бездоганної поведінки [13, с. 305]. Натомість О. П. Горох добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди відносить до ознак бездоганної поведінки особи як винного в учиненому злочині [74, с. 130]¹⁰. Тому суди безпідставно визнають факт відшкодування винуватим шкоди, завданої злочином (повністю чи частково), однією з обставин, що свідчить про втрату особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК) [73, с. 19].

¹⁰ Варто зауважити, що існують твердження про те, що відшкодування завданих злочином збитків належить до щирого каяття, а не бездоганної поведінки.

Однак у такому виді звільнення від покарання відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не є обов'язковим. Тому логічно, що окремі вчені пропонують розв'язати цю проблему шляхом надання вказаній умові статусу самостійного елемента підстави звільнення. Наприклад, Р. І. Брящей обґрунтовує необхідність доповнити ст. 74 КК України новою частиною такого змісту: «Особа, яка вчинила злочин невеликої чи середньої тяжкості, звільняється за вироком суду від покарання, якщо на час розгляду провадження буде встановлено, що вона втратила суспільну небезпечність і відшкодувала завдані збитки чи примирилася з потерпілим» [13, с. 305].

2. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане у висновку суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (ст. 75–79 КК України – звільнення від відбування покарання з випробуванням). Водночас постає питання стосовно того, чи обов'язковим є таке врахування.

На підставі вивчення судової практики застосування норм про звільнення від покарання та його відбування О. П. Горох доходить висновку, що суди безпідставно визнають факт відшкодування винуватим шкоди, завданої злочином (повністю чи частково), однією з обставин, що свідчить про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (ст. 75, 79 КК України) [73, с. 19].

Попри це, у теорії кримінального права неодноразово порушували питання щодо визнання відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди однією з умов такого звільнення [64, с. 115–117; 74, с. 108–109; 123, с. 87] або ж обов'язком, який покладатиме суд на особу, що звільняється від відбування покарання з випробуванням [74, с. 108–109; 92, с. 135–136; 94, с. 151; 95, с. 45–47; 258, с. 136]. Окремі дослідники навіть пропонують авторські редакції відповідних положень. О. О. Книженко обґрунтувала необхідність доповнення ч. 1 ст. 76 КК України п. 6 такого змісту: «у визначений судом строк відшкодувати завдану шкоду» [94, с. 176].

О. П. Горох вважає за необхідне зазначений обов'язок закріпити в ч. 2 (нині це ч. 3) ст. 76 КК України, виклавши його в такій редакції: «7) відшкодовувати шкоду, спричинену злочином, у розмірі, визначеному рішенням суду» [74, с. 588].

Є. О. Письменський пропонує доповнити ч. 1 ст. 76 КК України обов'язком «відшкодувати завдані злочином збитки, усунути заподіяну шкоду або примиритися з потерпілим» [141, с. 265]. У подальшому вчений має рацію в тому, що встановлення зазначених обов'язків з метою покладання їх у кожному випадку наявності формальних підстав для того не є прийнятним. Особа, на яку покладаються обов'язки під час звільнення від відбування покарання з випробуванням, потребує застосування диференційованого підходу. Адже цілком можливо, що в окремих випадках повне примирення з потерпілим, усунення шкоди тощо є реально здійсненим, а отже, відповідний обов'язок буде ефективним і корисним; в інших ситуаціях особа, наприклад, не буде мати змоги (за наявності бажання, що набагато важливіше) залагодити спричинену шкоду, тож покладання обов'язку її усунути буде неправильним і спонукатиме до вчинення нового злочину або настання інших негативних наслідків. Відповідно, Є. О. Письменський пропонує доповнити ст. 76 положенням про те, що зазначений обов'язок покладається лише в разі, якщо буде доведено, що з урахуванням особливостей учиненого злочину та інших обставин справи він може бути реально виконаним [141, с. 265–266].

Водночас є і противники такої пропозиції. Так, О. О. Наумов зауважує, що пропозиція передбачити відшкодування завданої внаслідок злочину шкоди як обов'язку особи під час звільнення її від відбування покарання з випробуванням викликає низку суттєвих зауважень і потребує системного аналізу норм кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, які наразі унеможливають реалізацію цієї пропозиції в тому вигляді, як пропонують учені. Така пропозиція потребує внесення комплексних змін до зазначених вище норм задля налагодження механізму

реалізації припису про можливість примусового відшкодування завданої внаслідок злочину шкоди [133, с. 139]. Аргументи вченого, зокрема, зводяться до наявності в КПК України можливості заявлення цивільного позову, його задоволення суддею та подальшого примусового виконання відповідного рішення державною виконавчою службою на підставі виконавчого листа, що видається судом, який розглядав справу [133, с. 137–140]. Звісно, ці доводи є вагомими. Крім того, у законодавстві України є механізм примусового стягнення з винного відповідних коштів на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Однак очевидно, що йдеться про два паралельні та самостійні механізми відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У контексті зазначеного обов'язку чи умови звільнення ідеться про певною мірою добровільне здійснення відповідних дій, хоча й під загрозою покарання. Водночас стягнення, яке здійснює виконавча служба, має виключно примусовий характер. На практиці трапляються випадки застосування обох механізмів в одному кримінальному провадженні. Наприклад, у вироку Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 20 березня 2020 року зазначено, що під час звільнення від відбування покарання з випробуванням було відшкодовано лише одну частину шкоди, завданої потерпілому. Щодо другої частини суд прийняв рішення про її стягнення в примусовому порядку [46].

Порядок, який пропонують учені (О. П. Горох, О. О. Книженко, Є. О. Письменський), є більш оптимальним, адже потребує значно менше зусиль держави для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, він певною мірою свідчить про добровільний характер, адже особа може відмовитися від відшкодування шкоди й подальше застосування норм про звільнення від покарання з випробуванням стане неможливим. З огляду на зазначене, такі пропозиції варті уваги, адже стимулюватимуть особу до добровільного та швидкого відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також

створять додаткові важелі впливу в тих випадках, коли після звільнення від відбування покарання вона відмовляється виконати свої зобов'язання щодо відшкодування збитків чи усунення заподіяної шкоди.

У судовій практиці непоодинокими є випадки, коли суд, зважаючи на клопотання сторін у справі, заявлених під приводом необхідності надати можливість обвинуваченому добровільно відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду, звільняє останнього від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, проте той свої обіцянки залишає невиконаними. Ці обставини, згідно з чинним законодавством, не враховують під час звільнення засудженого від відбування призначеного покарання, оскільки серед обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 76 КК України, відсутній обов'язок відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду (додаток Б).

У зв'язку з цим важливим є звернення до зарубіжного досвіду конструювання відповідних положень в аналогічних кримінально-правових нормах.

Для такого відшкодування в інших країнах зазвичай встановлено певні часові межі. Так, у ст. 72 КК Узбекистану передбачено, що в разі умовного засудження суд, за наявності для цього підстав, може зобов'язати засудженого в певний строк загладити заподіяну шкоду [190]. Усунення шкоди, заподіяної злочином, протягом визначеного часу визнають одним з обов'язків умовного звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 58-1 КК Латвії [279]. У ч. 6 ст. 90 КК Молдови закріплено положення про те, що судова інстанція, застосовуючи умовне засудження, може зобов'язати засудженого надавати матеріальну допомогу родині потерпілого та відшкодувати в установленій судовою інстанцією термін завдані збитки [185]. У ч. 5 ст. 78 КК Білорусі закріплено правило, відповідно до якого під час засудження з умовним незастосуванням покарання суд може

покласти на засудженого обов'язок усунути в певний термін заподіяну злочином шкоду (збитки) [183].

Наслідком відшкодування завданої злочином шкоди в зарубіжному кримінальному законодавстві здебільшого визнають скасування умовного засудження та погашення судимості. Так, у ч. 8 ст. 90 КК Молдови зазначено, що якщо протягом не менше ніж половини терміну пробації або, залежно від обставин, випробувального терміну умовно засуджений вирізнявся зразковою поведінкою, повністю відшкодував збитки, судова інстанція за пропозицією органу, який здійснює контроль за поведінкою умовно засудженого, може винести ухвалу про скасування умовного засудження та погашення судимості [185]. Відповідно до ч. 1 ст. 74 КК РФ, якщо до закінчення випробувального терміну умовно засуджений своєю поведінкою довів виправлення, відшкодував шкоду (повністю або частково), заподіяну злочином, у розмірі, визначеному рішенням суду, суд може прийняти рішення про скасування умовного засудження та зняття із засудженого судимості. Причому умовне засудження може бути скасоване після закінчення не менш як половини встановленого випробувального терміну [187].

Наслідком невідшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у зарубіжному кримінальному законодавстві є реальне відбування призначеного покарання. Так, відповідно до ч. 3 ст. 57 КК Словенії, під час призначення умовного покарання суд може встановити, що якщо засуджений не повертає протягом зазначеного періоду доходи від злочину, не відшкодовує збитки, заподіяні злочином, то він буде підлягати призначеному покаранню [275]. У ч. 9 ст. 90 КК Молдови зазначено, що якщо до закінчення терміну пробації або, залежно від обставин, випробувального терміну умовно засуджений злісно не виконав обов'язок щодо відшкодування заподіяного збитку, судова інстанція може винести ухвалу про скасування умовного засудження та направлення його для відбування покарання, призначеного рішенням судової інстанції [185].

У ч. 7 ст. 78 КК Білорусі закріплено положення про те, що якщо засуджений з умовним незастосуванням покарання, попри офіційне попередження, не виконує покладені на нього обов'язки, то суд може скасувати умовне незастосування покарання та направити засудженого для відбування призначеного покарання [183]. Згідно з ч. 2 ст. 74 КК РФ, якщо умовно засуджений ухилився від відшкодування шкоди (повністю або частково), заподіяної злочином, у розмірі, визначеному рішенням суду, суд може продовжити випробувальний термін, але не більше ніж на один рік [187]. У ч. 2.1 ст. 74 КК РФ визначено, що якщо умовно засуджений протягом продовженого випробувального терміну у зв'язку з його ухиленням від відшкодування шкоди, заподіяної злочином, у розмірі, визначеному рішенням суду, систематично ухиляється від відшкодування зазначеної шкоди, суд може винести рішення про скасування умовного засудження та виконання покарання, призначеного вироком суду [187].

Таким чином, результати вивчення пропозицій учених, а також зарубіжного досвіду засвідчують потребу в доповненні кримінально-правових норм, що стосуються звільнення від покарання з випробуванням, обов'язком відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку.

3. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане під час визначення наявності чи відсутності сумлінної поведінки (ст. 81 КК України – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання). Варто погодитися з О. В. Дашенко стосовно того, що спроби загладити негативні наслідки злочину з боку особи, яка його вчинила, особливо в разі, коли ініціатива виходить від самої особи, повинні обов'язково враховуватись у характеристиці особи, яка претендує на дострокове звільнення від відбування покарання. Вони відображають прагнення людини стати на шлях чесного життя, свідчать про зменшення ступеня суспільної небезпечності особи винного та можливості його виправлення менш інтенсивними способами, аніж повна реалізація

кримінальної відповідальності, засобами. Тому є обґрунтованою практика, згідно з якою під час вирішення питання про можливість умовно-дострокового звільнення (зокрема засуджених неповнолітніх) суди звертають увагу на наявність заборгованості засуджених за виконавчими листами [80, с. 141–142]. Слушною є позиція О.П. Горох стосовно того, що суди небезпідставно визнають факт відшкодування винуватим шкоди, завданої злочином (повністю чи частково), як одну з обставин, що свідчить про сумлінну поведінку засудженого (ст. 81 КК України) [73, с. 19]. Натомість факт невідшкодування шкоди належить до найбільш поширених причин відмови в застосуванні умовно-дострокового звільнення [263, с. 322]. Хоча формально серед умов умовно-дострокового звільнення від відбування покарання відсутнє добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. А тому таке відшкодування не є обов'язковим.

З цього приводу Є. О. Письменський зауважує, що під час ухвалення рішення про умовно-дострокове звільнення суду навряд чи варто обмежуватися лише даними про поведінку та ставлення до праці (обов'язкові критерії доведення виправлення), а в сукупності з цими даними окрему увагу варто звертати на суспільну небезпечність особи, яка звільняється. Про втрату чи суттєве зниження суспільної небезпечності такої особи, зокрема, може свідчити прагнення відшкодувати завдані злочином збитки (додатковий критерій доведення виправлення) [141, с. 327].

Однак окремі вчені пропонують надати добровільному відшкодуванню завданого збитку або усуненню заподіяної шкоди статусу окремої умови. А. А. Вознюк та Є. С. Назимко вважають доцільним однією з обов'язкових умов умовно-дострокового звільнення від відбування покарання визнати відшкодування завданої шкоди та відшкодування матеріальних збитків [64, с. 115–117]. А. М. Яценко пропонує ч. 2 ст. 81 КК України викласти в такій редакції: «2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано, якщо судом буде визнано, що з урахуванням сумлінної поведінки засуджений не потребує відбування частини призначеного

покарання, що залишилась. У межах застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суд ураховує також досягнення засудженим примирення з потерпілим шляхом відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, чи погодження порядку відшкодування збитків або усунення шкоди» [264, с. 15–16]. З урахуванням специфіки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх осіб, на думку А. М. Яценка, зазначені зміни слід відобразити в ч. 2 ст. 107 КК України, виклавши її таким чином: «2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано, якщо судом буде визнано, що з урахуванням сумлінної поведінки і ставлення до навчання засуджений не потребує відбування частини призначеного покарання, що залишилась. Під час застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суд ураховує також досягнення засудженим примирення з потерпілим шляхом відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, чи погодження порядку відшкодування збитків або усунення шкоди» [264, с. 15–16].

Пропозиції вчених є небезпідставними. У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн існують аналогічні положення. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 72 КК Казахстану, особа, яка відбуває обмеження волі або позбавлення волі, після фактичного відбуття термінів, зазначених у ч. 3, 4, 5 цієї статті, підлягає звільненню умовно-достроково в разі повного відшкодування нею шкоди, заподіяної злочином, і відсутності в неї злісних порушень встановленого порядку відбування покарання [184]. Однією з умов умовно-дострокового звільнення від покарання на підставі ст. 91 КК Молдови є повне відшкодування шкоди, завданої злочином [185]. У ч. 1 ст. 79 КК РФ закріплено положення про те, що особа, яка відбуває тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, примусові роботи або позбавлення волі, підлягає умовно-достроковому звільненню, якщо судом буде визнано, що для свого виправлення вона не потребує повного відбування призначеного судом покарання, а також відшкодувала шкоду

(повністю або частково), заподіяну злочином, у розмірі, визначеному рішенням суду [187]. Водночас у ч. 4.1 ст. 79 КК РФ зазначено, що під час розгляду клопотання засудженого про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання суд ураховує поведінку засудженого, його ставлення до навчання і праці протягом усього періоду відбування покарання, у тому числі наявні заохочення та стягнення, ставлення засудженого до скоєного діяння і те, що засуджений частково або повністю відшкодував заподіяну шкоду або іншим чином загладив шкоду, заподіяну в результаті злочину, а також висновок адміністрації виправної установи про доцільність його умовно-дострокового звільнення [187]. У ч. 2 ст. 61 КК Латвії наголошено, що, беручи до уваги особистість і поведінку засудженого під час відбування покарання, умовне дострокове звільнення від покарання може бути визначено, якщо засуджений добровільно відшкодовує збиток, заподіяний кримінальним злочином, відповідно до своїх можливостей [279]. Відповідно до ч. 2 ст. 88 КК Киргизії, умовно-дострокове звільнення застосовується до засудженого за сукупності умов, серед яких зокрема необхідність відшкодувати не менше половини шкоди, заподіяної злочином [181].

4. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане під час визначення того, чи засуджений став на шлях виправлення (ст. 82 КК України – заміна невідбутої частини покарання більш м'яким). Як слушно зауважує О. П. Горох, вивчення судової практики застосування норм про звільнення від покарання та його відбування свідчить про те, що суди небезпідставно визнають факт відшкодування винуватим шкоди, завданої злочином (повністю чи частково), як одну з обставин, що свідчить про сумлінну поведінку засудженого (ст. 82 КК України) [73, с. 19]. Наприклад, в ухвалі колегії суддів судової палати в кримінальних справах Харківського апеляційного суду від 14 січня 2020 року зазначено, що під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції засуджений відшкодував потерпілому завдану матеріальну шкоду, пов'язану з витратами на лікування, та продовжує відшкодовувати

йому моральну шкоду, перебуваючи в місцях позбавлення волі, що підтверджується наданими ним суду апеляційної інстанції відомостями копій квитанцій та розписки від потерпілого. У зв'язку з цим суд прийняв обґрунтоване рішення про застосування до засудженого положень ст. 82 КК України [242].

Водночас лунають пропозиції надати добровільному відшкодуванню завданого збитку або усуненню заподіяної шкоди статусу самостійної умови заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Так, А. А. Вознюк та Є. С. Назимко зауважують, що доцільно однією з умов заміни невідбутої частини покарання більш м'яким визнати відшкодування завданої шкоди, відшкодування матеріальних збитків [64, с. 115–117].

Відповідні норми існують і в кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн. Наприклад, у ч. 1 ст. 80 КК РФ закріплено правило про те, що особі, яка відбуває тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, примусові роботи або позбавлення волі та відшкодувала шкоду (повністю або частково), заподіяну злочином, суд з урахуванням її поведінки протягом усього періоду відбування покарання може замінити невідбуту частину покарання, що залишилася, більш м'яким видом покарання. Відповідно до ч. 4 ст. 80 КК РФ, під час розгляду клопотання засудженого або подання адміністрації установи або органу, що виконує покарання, про заміну йому невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання суд ураховує поведінку засудженого, його ставлення до навчання та праці протягом усього періоду відбування покарання, ставлення засудженого до вчиненого діяння і те, що засуджений частково або повністю відшкодував заподіяну шкоду або іншим чином загладив шкоду, заподіяну внаслідок злочину [187].

5. Попри те, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди безпосередньо не стосується окремих умов звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України), окремі вчені, наприклад

О. П. Горох, вказують, що суди небезпідставно визнають факт відшкодування винуватим шкоди, завданої злочином (повністю чи частково) як одну з обставин, що свідчить про сумлінну поведінку засудженого в ст. 83 КК України [73, с. 19].

6. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути враховане під час звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85–87 КК України). Згідно з п. 9 Положення про порядок здійснення помилування від 21 квітня 2015 року, під час розгляду клопотання про помилування враховують стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди [153]. Натомість відповідні положення про необхідність урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з-поміж умов застосування Закону України «Про застосування амністії в Україні» відсутні [152].

Водночас учені неодноразово висловлювали пропозиції щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час застосування амністії.

О. П. Горох обстоює позицію про те, що відшкодування шкоди (повністю чи частково), завданої злочином, має бути умовою застосування амністії та помилування [73, с. 21].

Існує переконання, що стан відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної злочином шкоди обов'язково повинен ураховуватися під час прийняття рішення про помилування стосовно будь-якої особи. Проте питання про доречність встановлення відповідної заборони (помилування не може бути застосоване до осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну шкоду в повному обсязі) залишається відкритим [89, с. 88].

Майже всі респонденти вважають, що немає потреби в урахуванні думки потерпілих від злочинів і зазначенні її під час підготовки матеріалів за клопотаннями про помилування. Тому доречно змінити формулювання

вимоги про відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як фактору, який ураховують під час розгляду клопотання. Учені пропонують ураховувати можливості такого відшкодування, щоб уникнути ситуацій, коли від засудженого, попри те, що він не був забезпечений роботою під час відбування покарання і є малозабезпеченим, вимагають відшкодувати збиток чи усунути заподіяну потерпілому шкоду [88, с. 131].

На підставі результатів вивчення судової практики Л. М. Демидова констатує, що під час застосування акта амністії судам належить приділяти окрему увагу питанням відшкодування винним майнової шкоди потерпілому [81, с. 25].

С. М. Школа пропонує закріпити в КК України норми про незастосування амністії до винуватих у вчиненні злочину, які не відшкодували завдані цим злочином збитки громадянам, юридичним особам або державі [262, с. 17].

Варто звернутися також до ретроспективного аналізу положень Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року. У ст. 5 цього Закону зазначалося, що амністія не звільняє від обов'язку відшкодувати заподіяну злочином шкоду, покладеного на винну особу вироком чи рішенням суду [152].

Однак Законом України «Про внесення змін до Закону України “Про застосування амністії в Україні” та інших законодавчих актів України» від 2 червня 2011 року ч. 1 ст. 4 доповнено п. «є», який передбачав заборону застосування амністії до осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду [149]. А. А. Музика та Є. В. Лашук, аналізуючи це положення, слушно зауважували, що судова практика в цьому питанні, відповідно до Закону від 2 червня 2011 року, позбавляється диференційованого підходу. Учені вважали, що Закон «Про застосування амністії в Україні» як базовий нормативно-правовий акт у сфері амністування потребує відповідних коректив (очевидно, не може бути

умовою застосування амністії відшкодування завданої шкоди у випадках засудження особи, наприклад, за ст. 116, 118 КК України) [123, с. 87].

У подальшому Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» від 6 травня 2014 року п. «є» ч. 1 ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» було виключено [148].

Має рацію О. П. Горох стосовно того, що в сучасних економічних умовах, а також з урахуванням обмеженої можливості заробітку в місцях обмеження чи позбавлення волі, ставити перед особами, на яких поширюється амністія, вимоги повного відшкодування шкоди, завданої злочином, є несправедливим. Водночас не враховувати інтереси потерпілого щодо відшкодування йому шкоди, завданої злочином, під час застосування амністії та деяких інших видів звільнення від покарання та його відбування є також несправедливим, проте вже стосовно потерпілого [73, с. 20].

Варта уваги також позиція М. І. Хавронюка, який зазначає, що серед десятків тисяч людей, стосовно яких щороку застосовують амністію, чималий відсоток становлять особи, які не мають матеріальної можливості відшкодувати завдані злочином збитки. Спробу поставити амністію в залежність від майнового стану того, хто вчинив злочин, учений розцінює як порушення ст. 24 Конституції України [255, с. 397].

За результатами аналізу підстав звільнення від покарання та його відбування, судової практики застосування цих заохочувальних кримінально-правових норм, а також ураховуючи позиції вчених і зарубіжний досвід, умовно можна виділити два варіанти розв'язання проблеми врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в різних видах звільнення від покарання та його відбування:

1) урахування зазначеної позитивної посткримінальної поведінки під час тлумачення відповідних умов звільнення;

2) безпосереднє введення умови добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди до підстав звільнення від покарання та його відбування.

У зв'язку з цим постає питання: чи має таке відшкодування та усунення бути складовою інших умов, які нині закріплені в підставах звільнення від покарання та його відбування, чи такі позитивні посткримінальні дії слід визнавати самостійною відокремленою умовою застосування зазначених видів кримінально-правового заохочення?

Перший варіант дає змогу суду на власний розсуд ураховувати факт добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання чи його відбування. Однак він не зобов'язує суд ураховувати цю умову під час застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм у кожному конкретному випадку. Отже, під час звільнення від покарання та його відбування не завжди буде наявна компенсація шкоди потерпілому за можливості вчинення таких дій.

У разі обрання другого варіанта розв'язання проблеми буде звужено межі зазначених видів кримінально-правового заохочення, оскільки особа може мати бажання здійснити добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, однак не мати змоги вчинити такі дії (наприклад, перебуваючи в місцях позбавлення волі). Водночас держава не створює для цього відповідних механізмів. У цьому контексті О. П. Горох слушно зауважує, що ця обставина не може сама по собі свідчити про несумлінну поведінку засудженого [74, с. 105].

Щодо розв'язання цієї проблеми існують дві діаметрально протилежні позиції. Представник першої – І. І. Митрофанов пропонує доповнити ст. 74 КК України положенням, яке б забороняло застосовувати норми про звільнення від покарання та його відбування, передбачені цим Кодексом, до осіб, які не відшкодували завданих збитків або не усунули заподіяної шкоди (за винятком осіб, зазначених у ч. 1 ст. 84 КК України) [121, с. 399–400]. З

такою позицією варто не погодитися, оскільки вона не лише не враховує інтереси та можливості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й не повною мірою відповідає інтересам потерпілого. Тому більш логічною видається позиція О. П. Гороха, який вважає, що у зв'язку з обмеженими можливостями заробітку в місцях відбування покарання суд має оцінювати саме ставлення засудженого до відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди. Тому умовою звільнення від покарання слід визнавати й часткове відшкодування збитків або часткове усунення заподіяної шкоди. Крім того, ця умова має поширюватися не на всі види звільнення від покарання (як пропонує І. І. Митрофанов), а лише на такі види, як звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75, 79 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), амністія (ст. 86 КК) та помилування (ст. 87 КК). Таким чином, засуджений має свідомо й добровільно, без будь-якого державного примусу дотримуватися забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди як принципу звільнення від покарання [74, с. 108].

Є. О. Письменський з цього приводу також слушно зауважує, що держава, звільняючи особу від покарання чи його відбування, вирішує не єдине завдання – відновлення порушених злочином прав. Під час реалізації запропонованих змін неможливість відшкодування шкоди може стати суттєвою перепорою в ситуаціях явної доцільності та навіть корисності застосування ліберальних заходів кримінально-правового впливу. Крім того, у деяких ситуаціях може мати більш вагоме значення факт учинення певних дій, спрямованих на відшкодування завданих злочином збитків, аніж, наприклад, «бездумна» компенсація шкоди за рахунок родичів, друзів та інших небайдужих осіб [141, с. 122–123].

З огляду на зазначене, якщо й передбачати добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як умову застосування відповідних видів звільнення від покарання та його відбування, то принаймні

слід застосовувати певний диференційований підхід, зокрема визначити, чи повинні такі позитивні посткримінальні дії бути обов'язковими, чи варто говорити про їх факультативний характер. Також необхідно визначити, чи допустимим є часткове відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Це важливо для того, щоб не склалася ситуація, коли той, хто має гроші, буде мати шанс на звільнення від покарання та його відбування, а той, хто їх немає, буде позбавлений такого шансу. У другій категорії засуджених будуть також втрачені стимули до зразкової поведінки та, відповідно, виправлення.

Таким чином, більш доречним видається варіант урахування цих позитивних посткримінальних дій не як обов'язкової, а як факультативної умови відповідних видів звільнення від покарання та його відбування. Судам слід обов'язково враховувати, відбулося добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди чи ні. Якщо особа добровільно не вчинила такі позитивні посткримінальні дії, слід з'ясувати причини цього та наявні в неї можливості. Якщо вона мала таку можливість, однак не скористалася нею, це слід ураховувати, щоб не звільняти її від покарання та його відбування.

У зв'язку з цим варто підтримати позицію суддів, які зазвичай не застосовують вказані норми, якщо винуватий не вживає заходів щодо відшкодування шкоди потерпілому (принаймні частково). Це, так би мовити, не формалізовані законом умови звільнення від покарання та його відбування [73, с. 19].

Попри те, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди безпосередньо не визнають самостійною умовою жодного виду звільнення від покарання та його відбування, зазначений вид позитивної посткримінальної поведінки можуть ураховувати під час визначення бездоганної поведінки (для звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності), у висновку суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (для звільнення від

відбування покарання з випробуванням), у межах визначення сумлінної поведінки (для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання), встановлення того, чи засуджений став на шлях виправлення (для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким), а також під час звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання на підставі акта про помилування.

Водночас для підвищення ефективності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди пропонуємо створити єдину універсальну для всіх видів звільнення від покарання та його відбування (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) умову – «добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яка буде мати факультативний характер для тих випадків, коли в особи немає реальної можливості повною мірою здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії.

Для цього пропонуємо ст. 74 КК України доповнити ч. 6 такого змісту: «Звільнення засудженого від покарання та його відбування з підстав, передбачених цим розділом, за винятком звільнення від відбування покарання з випробуванням та звільнення від покарання за хворобою (частина перша та друга статті 84 цього Кодексу), відбувається після добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, крім випадків, коли в суді буде доведено неможливість виконання цієї умови». Отже, умовою застосування будь-якого виду звільнення від покарання та його відбування, зокрема у зв'язку із закінченням строків давності, на підставі закону України про амністію або акта про помилування тощо має стати добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Водночас певні особливості добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід передбачити для звільнення від відбування покарання з випробуванням. З цією метою необхідно доповнити ч. 3 ст. 76 КК України пунктом 7 такого змісту: «7) добровільно

відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку».

У теорії кримінального права неодноразово лунали пропозиції щодо створення нових видів звільнення від покарання чи його відбування, серед умов яких буде добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

А. М. Ященко обґрунтовує необхідність створення нового виду звільнення від покарання у зв'язку з примиренням. Для цього він пропонує доповнити ст. 74 КК України новою частиною такого змісту: «Особа, яка вчинила злочин середньої тяжкості, звільняється за вироком суду від покарання, якщо вона, відшкодувавши завдані збитки або усунувши заподіяну шкоду, чи погодивши порядок відшкодування збитків або усунення шкоди, примирилася з потерпілим» [264, с. 15–16]. Цей вид звільнення вчений пропонує поширити на злочини середньої тяжкості. Для такого звільнення запропоновано дві умови: 1) відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, чи погодження порядку відшкодування збитків або усунення шкоди; 2) примирення з потерпілим. Фактично вказаний вид звільнення від покарання нагадує схожий вид звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений ст. 46 КК України.

О. В. Перепада пропонує звільняти від покарання особу, яка вчинила злочин невеликої тяжкості повторно або злочин середньої тяжкості вперше, якщо досягнуто примирення (відновлення безконфліктного стану) між нею та потерпілим, безпосередньо якому злочином заподіяно шкоду, за умови відшкодування такої шкоди, а також учинення на користь потерпілого інших дій. Запропонована дослідницею норма містить також положення про те, що правовий наслідок примирення суд застосовує в разі, якщо особа, яка вчинила злочин, сплатила в державний бюджет суму в розмірі до 20 % збитків, що відшкодовуються [139].

А. А. Вознюк та Є. С. Назимко також обґрунтовують доцільність звільнення від покарання чи його відбуванням у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі [64, с. 115–117].

Схожі норми наявні також у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн. Наприклад, відповідно до ст. 50 КК Хорватії, суд може звільнити особу від покарання, зокрема, за таких обставин: коли винний намагався усунути або зменшити наслідки кримінального злочину з необережності та відшкодувати заподіяну ним шкоду; коли винний у вчиненні кримінального правопорушення, за яке призначено лише штраф або позбавлення волі до одного року, примирився з потерпілим і відшкодував шкоду [276]. У ст. 53-1 КК Швейцарії встановлено підстави для звільнення від покарання у зв'язку з відшкодуванням шкоди, якщо злочинець здійснив відшкодування шкоди, збитків чи травми, або здійснив розумні дії, щоб виправити те, що він учинив [286]. Схожі норми закріплено в ст. 55 КК Сербії [280].

Зазначені позиції вчених, а також зарубіжний досвід, безперечно, мають важливе значення для розв'язання проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Однак постає питання стосовно того, чи дійсно існує потреба в таких нормах. Кожній зарубіжній країні притаманна своя система підстав звільнення від покарання та його відбування, яка розрахована на різні випадки позитивної посткримінальної поведінки особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зокрема пов'язані з добровільним відшкодуванням шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Існує відповідна система норм і в КК України. Кожна з таких норм пройшла тривалу апробацію на практиці та певною мірою довела свою ефективність, а також продемонструвала окремі проблемні моменти. Запропоновані вченими нові заохочувальні норми, а також відповідні зарубіжні аналоги, на відміну від норм, закріплених у КК України, здебільшого мають одну або дві умови (примирення та відшкодування шкоди). Водночас правові підстави звільнення від покарання

та його відбування, передбачені ст. 74–87 КК України, мають більш розгалужену систему умов, яка розрахована не лише на компенсацію шкоди потерпілому, що є неабияк важливим, а й на виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Як слушно зауважує О. М. Литвак, держава не може прощати (окрім випадків амністії та помилування) умисні вбивства, зґвалтування, тяжкі й середньої тяжкості тілесні ушкодження, інші посягання, зокрема майнові, лише після повного відшкодування завданої шкоди та за згодою потерпілих [113, с. 151–152].

З огляду на зазначене вище, недоцільно доповнювати розділ XII «Звільнення від покарання та його відбування» Загальної частини КК України новими видами звільнення від покарання та його відбування, обов'язковою умовою яких учені пропонують визнавати добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Висновки до розділу 3

1. Запропоновано доповнити перелік обставин, зазначених у загальних правилах застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, вказівкою на добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. З огляду на це, слід доповнити ст. 96-10 КК України після слів «запобігання кримінального правопорушення» фразою «та добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».

З трьох варіантів урахування добровільного часткового (неповного) відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (як обставини, що характеризує особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у межах п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України; як обставини, що пом'якшує покарання, у межах п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України; як обставини, яка пом'якшує покарання, у межах ч. 2 ст. 66 КК України), з огляду на правила

буквального та системного тлумачення кримінально-правових норм, найбільш раціональною визнано позицію, відповідно до якої цю обставину слід ураховувати як таку, що пом'якшує покарання, передбачену п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України.

Підтримано пропозицію доповнити ч. 1 ст. 67 КК України п. 14 такого змісту: «невідшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням». Запропоноване нововведення підсилить мотивацію особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до відповідних позитивних посткримінальних дій, а також збільшить шанси потерпілого на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Підтримано пропозицію деталізувати правила врахування обставин, що пом'якшують покарання, у комплексі з обставинами, що обтяжують покарання.

Під час урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання, запропоновано звертати увагу на такі обставини: 1) які види шкоди відшкодовано (лише матеріальну чи всі); 2) повноту відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (якою мірою відшкодовано завданий збиток або усунено заподіяну шкоду – повністю чи частково); 3) позицію потерпілого щодо відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (чи задоволено його претензії та якою мірою); 4) можливості особи щодо відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (її майновий стан, наявність можливостей повністю відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду); 5) інші обставини (наприклад, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, відшкодовувала шкоду самостійно чи з допомогою інших осіб, спосіб відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди тощо).

Доведено недоцільність доповнювати п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України іншими обставинами, що пом'якшують покарання, зокрема надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення

кримінального правопорушення (нині виділено як самотійну обставину) та відвернення винним шкідливих наслідків кримінального правопорушення (може бути врахована в межах ч. 2 ст. 66 КК України).

2. Попри те, що надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, відповідно до п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України, є самотійною обставиною, що пом'якшує покарання, у контексті умов звільнення від кримінальної відповідальності вона може охоплюватися добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди.

З огляду на те, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не завжди має змогу добровільно відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду вчасно й відразу, слід розробити такі механізми, щоб особа мала можливість завершити позитивну посткримінальну поведінку після звільнення від кримінальної відповідальності. Для випадків, коли особа після звільнення від кримінальної відповідальності не відшкодувала завданий збиток або не усунула заподіяну шкоду чи відмовляється від продовження таких позитивних посткримінальних дій, слід сконструювати нову заборонну кримінально-правову норму, що передбачала б підстави притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання умов звільнення від кримінальної відповідальності у формі добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Запропоновано виключити зі ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України вказівки на повноту відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. По-перше, у такий спосіб відбудеться певна уніфікація не лише умов звільнення від кримінальної відповідальності, а й умов застосування інших видів кримінально-правового заохочення. По-друге, це дозволить приймати рішення про застосування заохочувальних кримінально-правових норм з урахуванням обставин справи, зокрема позиції потерпілого та можливостей винного, а не лише в разі повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Конструювання окремої заохочувальної норми, єдиною умовою якої є добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, видається недостатньо обґрунтованим, оскільки лише цих позитивних посткримінальних дій недостатньо для такого кримінально-правового заохочення, як звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, вказана норма не може поширюватися на різні кримінальні правопорушення. Тому слід зосередити увагу на вдосконаленні чинних заохочувальних кримінально-правових норм.

3. За результатами аналізу підстав звільнення від покарання та його відбування, судової практики застосування цих заохочувальних кримінально-правових норм, а також ураховуючи позиції вчених і зарубіжний досвід, умовно можна виокремити два варіанти розв'язання проблеми врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в різних видах звільнення від покарання та його відбування:

1) урахування зазначеної позитивної посткримінальної поведінки під час тлумачення відповідних умов звільнення;

2) безпосереднє введення умови добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди до підстав звільнення від покарання та його відбування.

Для більшості видів звільнення від покарання та його відбування такі позитивні посткримінальні дії слід визнати не обов'язковою, а факультативною умовою застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Судам слід обов'язково враховувати, відбулося добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди чи ні. Якщо особа добровільно не вчинила такі позитивні посткримінальні дії, слід з'ясувати причини цього та наявні в неї можливості. Якщо вона мала таку можливість, однак не скористалася нею, це слід ураховувати, щоб не звільняти її від покарання та його відбування.

Попри те, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди безпосередньо не визнають самостійною умовою

жодного виду звільнення від покарання та його відбування, зазначений вид позитивної посткримінальної поведінки можуть ураховувати під час визначення бездоганної поведінки (для звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності), у висновку суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (для звільнення від відбування покарання з випробуванням), у межах визначення сумлінної поведінки (для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання), встановлення того, чи засуджений став на шлях виправлення (для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким), а також під час звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання на підставі акта про помилування.

Для підвищення ефективності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди запропоновано створити єдину універсальну для всіх видів звільнення від покарання та його відбування (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) умову – «добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яка буде мати факультативний характер для тих випадків, коли в особи немає реальної можливості повною мірою здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії. Для цього запропоновано ст. 74 КК України доповнити ч. 6 такого змісту: «Звільнення засудженого від покарання та його відбування з підстав, передбачених цим розділом, за винятком звільнення від відбування покарання з випробуванням та звільнення від покарання за хворобою (частина перша та друга статті 84 цього Кодексу), відбувається після добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, крім випадків, коли в суді буде доведено неможливість виконання цієї умови». Отже, умовою застосування будь-якого виду звільнення від покарання та його відбування, зокрема у зв'язку із закінченням строків давності, на підставі закону України про амністію або акта про помилування тощо має стати добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Водночас певні особливості добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід передбачити для звільнення від відбування покарання з випробуванням. З цією метою необхідно доповнити ч. 3 ст. 76 КК України пунктом 7 такого змісту: «7) добровільно відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку».

Обґрунтовано недоцільність доповнення розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» Загальної частини КК України новими видами звільнення від покарання та його відбування, єдиною обов'язковою умовою яких слід визнавати добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що стан доктринального опрацювання питань добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не повною мірою відповідає потребам правозастосування через фрагментарність їх вивчення, безсистемний або недостатньо аргументований характер шляхів розв'язання відповідних проблем. На окремих аспектах добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди акцентовано під час розроблення інститутів призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування.

Нагальні проблеми добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в кримінально-правовій площині полягають у таких моментах: 1) відсутності єдиної, однозначної, усталеної базової термінології, що застосовується в різних галузях законодавства (кримінальному, кримінальному процесуальному, цивільному тощо) для позначення шкоди чи збитків, завданих кримінальним правопорушенням, а також їх усунення чи відшкодування; 2) недосконалості заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 3) відсутності чітких та однозначних рекомендацій щодо застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди».

2. Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дозволяє виокремити типові помилки, яких припускається законодавець під час використання понять «збитки» та «шкода»: 1) одночасне вживання в одному й тому самому законодавчому положенні обох термінів як синонімів; 2) визначення шкоди через збитки; 3) застосування необґрунтовано значної варіації різновидів шкоди і збитків з позначенням їх в окремих випадках за допомогою оцінних конструкцій.

Розв'язання проблем неоднозначного тлумачення поняття «шкода» і «збитки» полягає в їх уніфікації та наданні їм легального визначення в один з

таких способів: 1) використання для потреб кримінального права цих термінів у значенні, наявному в цивільному та іншому законодавстві; 2) закріплення їх визначення в законі про кримінальну відповідальність.

Попри те, що в законі про кримінальну відповідальність розмежовано поняття «школа» і «збиток», подекуди їх застосування слід визнати необґрунтованим через ототожнення цих кримінально-правових категорій, паралельне їх вживання та різнобічне тлумачення. З огляду на зазначене, з метою оптимізації процесу добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, доцільно відмовитися від терміна «збитки».

З метою уніфікації термінології визнано за доцільне для позначення різновидів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, використовувати поняття майнової, фізичної та моральної шкоди. Крім того, у КК України термін «матеріальна шкода» варто замінити на «майнова шкода».

3. Розкрито переваги й недоліки термінів «відшкодування», «усунення», «компенсація», «загладжування», які можуть бути застосовані для позначення відповідної позитивної посткримінальної поведінки. На підставі проведеного аналізу найбільш оптимальним терміном визнано «відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яким запропоновано вважати дії, спрямовані на ліквідацію наслідків злочину чи кримінального проступку, відновлення попереднього стану речей або приведення їх до придатних для користування характеристик, передачу потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди або інші подібні дії.

Розроблено класифікацію добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що враховує такі критерії: 1) обсяг відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 2) вік суб'єкта кримінального правопорушення, який заподіяв шкоду; 3) суб'єкт, який здійснює відповідні позитивні посткримінальні дії; 4) вид збитку, що

підлягає відшкодуванню, або шкоди, яка підлягає усуненню; 5) кількість осіб, які відшкодовують збиток чи усувають шкоду; 6) форма та спосіб добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 7) кримінально-правові наслідки відповідних позитивних посткримінальних дій; 8) їхня спрямованість; 9) вид кримінального правопорушення. Розкрито значення цієї класифікації для правозастосування.

4. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди означає вчинення відповідних дій з власної волі, з особистої ініціативи чи з ініціативи інших осіб, з будь-яких мотивів і без застосування примусу щодо потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Виокремлено ознаки добровільності вчинення відповідних позитивних посткримінальних дій: 1) учинення їх з власної волі; 2) учинення їх з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб; 3) учинення їх без застосування примусу щодо потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) під час їх учинення особа може керуватися різними мотивами. Розроблено критерії відмежування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди від примусового вчинення таких дій.

5. Встановлено, що право на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має не лише суб'єкт кримінального правопорушення, а й за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа.

Аргументовано, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою, окрім суб'єкта кримінального правопорушення, обумовлене об'єктивними причинами (хворобою особи, яка заподіяла шкоду, браком у неї коштів на відповідну компенсацію суспільно небезпечних наслідків власних дій, її затримання чи арешт, застосування щодо неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо) та вимагає дотримання певних умов (відсутності об'єктивної можливості в особи, яка вчинила кримінальне

правопорушення, здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії; вияву з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, активності, ініціативності, особистої участі або принаймні сприяння; наявності доручення чи прохання з боку винного).

6. Сформульовано рекомендації щодо визначення меж добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, які визначаються початковим і кінцевим моментом учинення таких дій, а також їх обсягом. Розкрито взаємозв'язок зазначених меж із кримінально-правовими наслідками цих позитивних посткримінальних дій у формі виключення кримінальної відповідальності, звільнення від неї, пом'якшення покарання, призначення більш м'якого покарання, звільнення від покарання та його відбування тощо. Сформульовано рекомендації щодо визначення розміру завданих збитків або заподіяної шкоди.

7. На підставі дослідження судової практики, вивчення наукової літератури й аналізу зарубіжного досвіду сформульовано висновки та пропозиції щодо добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання:

- 1) аргументовано необхідність доповнення переліку обставин, зазначених у загальних правилах застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, вказівкою на добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 2) за результатами тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України доведено, що відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може бути як повним, так і частковим;
- 3) підтримано пропозицію доповнити ч. 1 ст. 67 КК України п. 14 такого змісту: «невідшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;
- 4) підтримано пропозицію деталізувати правила врахування обставин, які пом'якшують покарання, у комплексі з обставинами, що обтяжують покарання;
- 5) сформульовано рекомендації щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання;

б) аргументовано недоцільність об'єднання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з такими специфічними його формами, як надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення (нині виокремлено як самостійну обставину) та відвернення винним шкідливих наслідків учиненого кримінального правопорушення (може бути врахована в межах ч. 2 ст. 66 КК України).

8. Розкрито ознаки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умови звільнення від кримінальної відповідальності, надано пропозиції щодо її вдосконалення, зокрема:

- 1) встановлено, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності може включати надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;
- 2) аргументовано потребу у створенні механізму кримінально-правового забезпечення добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, після звільнення від кримінальної відповідальності в разі, якщо винний не має змоги вчинити такі позитивні посткримінальні дії вчасно, обов'язковою складовою якого має стати нова заборонна кримінально-правова норма, що передбачала б підстави притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання умов звільнення від кримінальної відповідальності у формі добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 3) обґрунтовано необхідність виключення зі ст. 45 та ч. 4 ст. 289 КК України вказівки на повноту відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди;
- 4) визнано необґрунтованим конструювання окремої заохочувальної норми, єдиною умовою якої є добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

9. Розроблено пропозиції щодо оптимізації можливостей урахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної

шкоди під час звільнення від покарання та його відбування, а саме:

- 1) запропоновано створити єдину універсальну для всіх видів звільнення від покарання та його відбування, окрім звільнення від відбування покарання з випробуванням, умову – «добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», яка буде мати факультативний характер для тих випадків, коли в особи немає реальної можливості повною мірою здійснити відповідні позитивні посткримінальні дії;
- 2) підтримано пропозицію щодо доповнення ч. 3 ст. 76 КК України новим обов'язком, який покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, – «відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку»;
- 3) обґрунтовано недоцільність доповнення розділу XII Загальної частини КК України «Звільнення від покарання та його відбування» новими видами звільнення від покарання та його відбування, єдиною обов'язковою умовою яких слід визнавати добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аликперов Х. Д. Преступность и компромисс. Баку : Элм, 1992. 196 с.
2. Бабаев М. М. Социальные последствия преступности : учеб. пособие. М. : Акад. МВД СССР, 1982. 82 с.
3. Багаутдинов Ф. Н. Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 2004. 499 с.
4. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев : Вища шк., 1980. 216 с.
5. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с.
6. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1995. 23 с.
7. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
8. Белякова А. М. Имущественная ответственность за причинение вреда. М. : Юрид. лит., 1979. 110 с.
9. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. 736 с.
10. Бойко А. М. Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної злочином шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1995. 24 с.
11. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. № 3 (42). 2005. С. 180–190.
12. Бородин С. В. Квалификация преступлений против жизни. М. : Юрид. лит., 1977. 240 с.

13. Брящей Р. І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 303–305.

14. Бурбела Ю. С. Види добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг: Геліос-Принт, 2017. С. 163–165.

15. Бурбела Ю. С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право*. № 4. 2017. С. 117–122.

16. Бурбела Ю. С. Суб'єкт добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 119–123.

17. Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)*: тези доп. VIII міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 листоп. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 58–59.

18. Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 109–110.

19. Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності за КК України. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 5. Вип. 1. С. 23–27.

20. Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки відмови від добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної

шкоди після звільнення від кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. IX Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 42–43.

21. Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 358–360.

22. Бурбела Ю. С. Особливості врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9 листоп. 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 27–28.

23. Бурбела Ю. С. Полное возмещение причиненного ущерба или устранение причиненного вреда по УК Украины. *Право и закон. Бишкек*. 2018. № 2. С. 190–194.

24. Бурбела Ю. С. Часові межі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6–2. Т. 1. С. 112–117. (Серія «Юридичні науки»).

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

26. Вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 19 берез. 2020 р. Справа № 171/1772/18. Провадження № 1-кп/171/30/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88307449>.

27. Вирок Арбузинського районного суду Миколаївської області від 30 квіт. 2014 р. Справа № 467/557/14-к. Провадження № 1-кп/467/33/14.

Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38845076>.

28. Вирок Баглійського районного суду м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області від 23 квіт. 2015 р. Справа № 207/5365/14-к. Провадження № 1-кп/207/84/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44106015>.

29. Вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 11 лют. 2020 р. Справа № 730/213/19. Провадження № 1-кп/728/16/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87492521>.

30. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 27 червня 2018 р. Справа № 274/316/17. Провадження № 1-кп/0274/272/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75053066>.

31. Вирок Василівського районного суду Запорізької області від 13 лют. 2020 р. Справа № 316/1127/17. Провадження № 1-кп/311/66/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87575714>.

32. Вирок Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 14 лют. 2020 р. Справа № 172/101/20. Провадження № 1-кп/172/37/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87585561>.

33. Вирок Веселівського районного суду Запорізької області від 16 квіт. 2019 р. Справа № 313/148/19. Провадження № 1-кп/313/81/2019. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81405098>.

34. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 22 листоп. 2019 р. Справа № 127/27401/19. Провадження № 1-кп/127/816/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85818745>.

35. Вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 2 берез. 2020 р. Справа № 129/51/20. Провадження № 1-кп/129/303/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87929661>.

36. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 13 лют. 2020 р. Справа № 576/2574/19. Провадження № 1-кп/576/78/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87567471>.

37. Вирок Дніпровського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 2 берез. 2020 р. Справа № 209/345/19. Провадження № 1-кп/209/90/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87930348>.

38. Вирок Заводського районного суду міста Запоріжжя від 13 лют. 2020 р. Справа № 332/1029/19. Провадження № 1-кп/332/39/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87575740>.

39. Вирок Звенигородського районного суду Черкаської області від 4 серп. 2016 р. Справа № 694/935/16-к. Провадження № 1-кп/694/101/16. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59493953>.

40. Вирок Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 4 верес. 2017 р. Справа № 264/6623/16-к. Провадження № 1-кп/264/158/2017. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68637999>.

41. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 15 черв. 2015 р. Справа № 404/1485/15-к. Провадження 1-кп/404/146/15. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45127485>.

42. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 13 лют. 2020 р. Справа № 159/6806/19. Провадження № 1-кп/159/108/20.

Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87555392>.

43. Вирок Козівського районного суду Тернопільської області від 14 груд. 2015 р. Справа № 600/1337/14. Провадження № 1-кп/600/6/2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54339253>.

44. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 3 лип. 2018 р. Справа № 334/2107/17. Провадження № 1-кп/334/98/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75248314>.

45. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 20 лют. 2018 р. Справа № 161/19380/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72294272>.

46. Вирок Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 20 березня 2020 р. Справа № 320/6188/19. Провадження № 1-кп/937/368/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88339516>.

47. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 січ. 2020 р. Справа № 183/40/19. Провадження № 1-кп/183/429/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86911112>.

48. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 19 берез. 2020 р. Справа № 335/6018/19. Провадження № 1-кп/335/421/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88312504>.

49. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 14 лют. 2020 р. Справа № 484/1954/19. Провадження № 1-кп/484/62/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87598990>.

50. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 28 верес. 2018 р. Справа № 425/1384/18. Провадження № 1-кп/425/285/18. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76803752>.

51. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 14 лют. 2020 р. Справа № 571/1354/19. Провадження № 1-кп/572/131/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87605565>.

52. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 14 лют. 2020 р. Справа № 759/17882/19. Провадження № 1-кп/759/398/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87608739>.

53. Вирок Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 11 лют. 2020 р. Справа № 682/3802/19. Провадження № 1-кп/682/41/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87513484>.

54. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 02 берез. 2020 р. Справа № 194/2061/19. Провадження № 1-кп/194/19/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87932219>.

55. Вирок Устинівського районного суду Кіровоградської області від 14 лют. 2020 р. Справа № 403/31/20. Провадження № 1-кп/403/26/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87599052>.

56. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 10 лют. 2020 р. Справа № 734/3199/19. Провадження № 1-кп/748/60/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87516978>.

57. Вирок Шахтарського міськрайонного суду Донецької області від 4 берез. 2013 р. Справа № 249/456/13- к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29740731>.

58. Вирок Шацького районного суду Волинської області від 22 листоп. 2019 р. 170/499/19. Провадження № 1-кп/170/97/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85808616>.

59. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 16 квіт. 2019 р. Справа № 727/1099/19. Провадження № 1-кп/727/150/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: [estr.court.gov.ua/Review/81227779](http://reyestr.court.gov.ua/Review/81227779).

60. Відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Д. О. Алексєєва-Процюк, В. В. Бурлака та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 122 с.

61. Відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : навч. посіб. / [А. А. Вознюк, Д. О. Алексєєва-Процюк, С. С. Бичкова, Бурбела Ю. С. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 136 с.

62. Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Социалистическая собственность под охраной закона. М. : Юрид. лит., 1979. 199 с.

63. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1 (86). С. 154–160.

64. Вознюк А. А., Назимко Є. С. Проблемні питання законодавчої регламентації заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються відшкодування шкоди, завданої державі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. № 1 (62). С. 112–120.

65. Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса : Фенікс. 2011. С. 63–65.
66. Вознюк А. А., Грудзур О. М. Види кримінально-правової характеристики злочину. *Митна справа*. 2014. № 1 (91). Ч. 2. Кн. 2. С. 63–67.
67. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
68. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.
69. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.
70. Вознюк А. А., Дудоров О. О. Стадії кримінальної відповідальності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 2. С. 164–172.
71. Вознюк А. А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 258–262.
72. Володина Л. М. Прекращение уголовных дел вследствие изменения обстановки и в связи с направлением для применения мер общественного воздействия в стадии предварительного расследования (ст. 6–9 УПК РСФСР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08. Л., 1976. 20 с.
73. Горох О. П. Відшкодування шкоди потерпілому як умова звільнення від покарання. *Правові проблеми відшкодування збитків у сучасних умовах* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 3 лют. 2016 р.). Київ : НаУКМА, 2016. С. 18–22.

74. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 697 с.
75. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 204 с.
76. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 209 с.
77. Гурджі Ю. О. Проблеми правового становища жертви злочину в кримінальному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 4 (14). С. 42–45;
78. Гуторова Н. Механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину: поняття, види, кримінально-правове значення. *Право України*. 2015. № 9. С. 128–135.
79. Дагель П. С. Неосторожность: Уголовно-правовые и криминологические проблемы. М. : Юрид. лит., 1977. 143 с.
80. Дашченко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 230 с.
81. Демидова Л. М. Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків : 2014. 44 с.
82. Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія. Харків : Право, 2013. 752 с.
83. Демидова Л. Н. Понятие ущерба в праве Украины. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 82. С. 145–151.
84. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

85. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 210 с.
86. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск : Изд-во Новосибир. ун-та, 1991. 241 с.
87. Землюков С. В. Преступный вред: теория, законодательство, практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1993. 20 с.
88. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 205 с.
89. Інститут помилування в Україні та світі : монографія / за ред. Є. Бараша, М. Рудницьких. Київ : Кандиба Т. П., 2018. 173 с.
90. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Київ : Ваіте, 2015. 172 с.
91. Кваша О. О., Бабанли Р. Ш. Урахування пом'якшуючих обставин під час призначення покарання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 27–28.
92. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Донецьк, 2009. 210 с.
93. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину. *Право України*. 2002. № 3. С. 82–86.
94. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 207 с.
95. Ковітіді О. Ф. Обов'язки, що покладаються на особу, умовно звільнену від покарання чи його відбування: досвід деяких країн Європейського Союзу. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 9 (61). С. 45–47.

96. Кожин И. Г. Уголовно-процессуальный механизм обеспечения возмещения вреда физическому лицу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Тюмень, 2006. 248 с.
97. Козлов А. П. Понятие преступления. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 819 с.
98. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М. : Академия МВД СССР, 1980. 248 с.
99. Красніков Д. А. Еволюція поняття «збитки» та регулювання їх відшкодувань в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2012. Вип. 22. Ч. 2. С. 131–134. (Серія «Економічні науки»).
100. Краснопеев С. В. Последствия преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кисловодск, 2003. 197 с.
101. Кривобок В. В. Діяльність прокурора по забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків : 1997. 19 с.
102. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. [4-те вид., переробл. і доповн.]. Харків : Право, 2010. 456 с.
103. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. [5-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
104. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1112 с.
105. Кримінальний кодекс України від 28 груд. 1960 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/print1443617532046195>.
106. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

107. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. [5-те вид., доповн.]. Харків : Право, 2013. У 2 т. Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.

108. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

109. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 19 с.

110. Кругликов Л. Л. Предотвращение виновным вредных последствий совершенного преступления. *Советская юстиция*. 1979. № 20. С. 7–9.

111. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М. : Госюриздат, 1958. 220 с.

112. Лемішко Ю. Ю. Обставини, які обтяжують покарання, за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 20 с.

113. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 414 с.

114. Майстер І. П. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав фізичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.

115. Малюська Д. Уряд схвалив законопроект про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-uryad-shvaliv-zakonoproekt-pro-vidshkoduvannya-shkodi-poterpilim-vid-nasilnitskih-kriminalnih-pravoporusheh>.

116. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 209 с.
117. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
118. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 19 с.
119. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 221 с.
120. Митрофанов І. І., Гайкова Т. В. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 3. С. 196–200.
121. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Кременчук : Щербатих О. В., 2010. 520 с.
122. Михлин А. С. Последствия преступления. М. : Юрид. лит., 1969. 104 с.
123. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
124. Назарук О. І. Організація діяльності прокурора щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2014. 20 с.
125. Наказателен кодекс Република България от 1 май 1968 г. ДВ. бр. 13 от 7 февруари 2017 г. URL: <https://pravatami.bg/zakoni/nakazatelen-kodeks>.
126. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

127. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : А.С.К., 2002. 969 с.

128. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [5-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.

129. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін. [9-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.

130. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

131. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

132. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

133. Наумов О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 239 с.

134. Никулин Е. С. Возмещение ущерба, причиненного правонарушением. М. : Юрид. лит., 1983. 160 с.

135. Олійник О. С. Характеристика інституційних принципів кримінального права України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. № 38. С. 156–169.

136. Панов М. І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали круглого столу* (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 6.

137. Пенитенциарный кодекс Эстонии от 6 июня 2001 г. по состоянию на 13 июня 2018 г. URL: <https://v1.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitentsiarnyy-kodeks>.

138. Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 220 с.

139. Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 18 с.

140. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищениями. Харьков : Высш. шк., 1975. 189 с.

141. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія / наук. ред. О. О. Дудоров. Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.

142. Підюкова Т. П. Цивільно-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності (за nereабілітуючими обставинами) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 19 с.

143. Підюкова Т. П. Цивільно-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 193 с.

144. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2005. 200 с.

145. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі», реєстр. № 11230 від 18 верес. 2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44431.

146. Правовий висновок ВСУ щодо застосування судами ст. 11 КК України «про малозначність діяння, яке не є злочином». Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 груд. 2015 р. URL: http://protokol.com.ua/ua/pravoviy_visnovok_vsu_shchodo_zastosuvannya_sudami_st_11_kk_ukraini_pro_maloznachnist_diyannya_yake_ne_e_zlochinom/.

147. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

148. Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні : Закон України від 6 трав. 2014 р. № 1246-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1246-18>.

149. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3465-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3465-17>.

150. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. № 270-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17>.

151. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального і Виправно-трудового кодексів України : проект Закону України № 136. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/materials/zakony/drafts/kivalov.htm>.

152. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовт. 1996 р. № 392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80>.

153. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України від 21 квіт. 2015 р. № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015>.

154. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

155. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

156. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої державі», реєстр. № 11230 від 18 верес. 2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44431.

157. Проект Кримінального кодексу України, підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності. *Іменем Закону*. 16 трав. 1997. № 20. С. 1–6.

158. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. Справа № 1-15/99. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>.

159. Рубан О. О. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю або життю фізичної особи на виробництві за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 20 с.

160. Сабитов Р. А. Квалификация поведения лица после совершения им преступления. Омск : Высш. шк. милиции МВД СССР, 1986. 120 с.

161. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства

Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

162. Самойленко Є. Ю. Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують, за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 217 с.

163. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 227 с.

164. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / за ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 205 с.

165. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.

166. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

167. Сесар К. Карательное отношение общества: реальность и миф. *Правоведение*. 1998. № 4. С. 162–171.

168. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1 : А–В / [ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. Київ : Наук. думка, 1970. 800 с.

169. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана (постатейный) / под общ. ред. А. В. Смирнова. Ашхабад, 2013. 663 с. URL: <http://www.osce.org/ru/ashgabat/117369?download=true>.

170. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : монографія. Івано-Франківськ : Надвірнян. друк., 2009. 297 с.

171. Соф'їн М. І. Процесуальна діяльність слідчого щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 317 с.

172. Соф'їн М. І. Кримінально процесуальні наслідки відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 152–155.

173. Статистична звітність Генеральної прокуратури України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo.

174. Степанов П. Л. Закриття кримінальних справ у зв'язку з дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Кіровоград, 2008. 230 с.

175. Татарин І. І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 19 с.

176. Татарінова О. В. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, та деякі проблеми врахування суддівського розсуду. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 2. С. 104–111.

177. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.

178. Тихий В. П. Коментар до статей 255, 256, 257 розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Кримінального кодексу України. *Юридичний журнал*. 2004. № 6. С. 36–38.

179. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 дек. 1999 г. по состоянию на 24 апр. 2018 г. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353.

180. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс по состоянию на 15 февр. 2017 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=173>.

181. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февр. 2017 г. № 19. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>.

182. Уголовный кодекс Республики Армения от 29 апр. 2003 г. № ЗР-528 по состоянию на 7 июня 2018 г. URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=7472.

183. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З по состоянию на 11 нояб. 2019 г. URL: https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900275&q_id=1721394.

184. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V по состоянию на 10 янв. 2018 г. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=1;-307.

185. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апр. 2002 г. № 985-XV по состоянию на 11 окт. 2016 г. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/>.

186. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 575 по состоянию на 23 янв. 2018 г. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325.

187. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ по состоянию на 23 апр. 2018 г. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

188. Узагальнення судової практики «Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ» (опрацьовано С. М. Міщенком, Л. В. Гавриловою та В. М. Ткаченком). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-04>.

189. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

190. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сент. 1994 г. № 2012-XII по состоянию на 25 апр. 2018 г. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110.

191. Ухвала Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 12 лют. 2020 р. Справа № 171/87/20. Провадження № 1-кп/171/96/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87528257>.

192. Ухвала Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 25 квіт. 2014 р. Справа № 219/1828/2014-к. Провадження № 1-кп/219/218/2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38422696>.

193. Ухвала Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 13 лют. 2020 р. Справа № 207/365/20. Провадження № 1-кп/207/193/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87555794>.

194. Ухвала Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 14 лют. 2020 р. Справа № 310/875/20. Провадження № 1-кп/310/228/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87591997>.

195. Ухвала Ватутінського міського суду Черкаської області від 14 січн. 2020 р. Справа № 710/1450/19. Провадження № 1-кп/690/17/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86965565>.

196. Ухвала Вільногірського міського суду Дніпропетровської області від 22 верес. 2017 р. Справа № 174/567/17. Провадження № 1-кп/174/79/2017. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69040488>.

197. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 24 січ. 2020 р. Справа № 153/915/19. Провадження № 11-кп/801/190/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87220629>.

198. Ухвала Володарського районного суду Київської області від 11 груд. 2019 р. Справа № 364/1290/19. Провадження № 1-кп/364/142/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86254779>.

199. Ухвала Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 25 лют. 2019 р. Справа № 154/369/19. Провадження № 1-

кп/154/75/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80181517>.

200. Ухвала Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 20 груд. 2018 р. Справа № 154/1726/16. Провадження № 1-кп/154/5/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78716861>.

201. Ухвала Володимирецького районного суду Рівненської області від 15 січ. 2020 р. Справа № 556/2350/19. Провадження № 1-кп/556/21/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86965095>.

202. Ухвала Володимирецького районного суду Рівненської області від 19 берез. 2019 р. Справа № 556/1561/18. Провадження № 1-кп/556/1/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80681643>.

203. Ухвала Гайсинського районного суду Вінницької області від 19 груд. 2019 р. Справа № 129/2547/19. Провадження № 1-кп/129/512/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86439135>.

204. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 11 верес. 2014 р. Справа № 461/10246/14-к. Провадження № 1-кп/461/336/14. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40980213>.

205. Ухвала Герцаївського районного суду Чернівецької області від 13 лют. 2020 р. Справа № 714/58/20. Провадження № 1-кп/714/31/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87571064>.

206. Ухвала Глобинського районного суду Полтавської області від 9 груд. 2020 р. Справа № 527/2701/19. Провадження № 1-кп/527/74/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86806981>.

207. Ухвала Городоцького районного суду Хмельницької області від 12 листоп. 2019 р. Справа № 672/1286/19. Провадження № 1-кп/672/136/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85610412>.

208. Ухвала Держинського міського суду Донецької області від 15 лют. 2020 р. Справа № 225/997/20. Провадження № 1-кс/225/201/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87587343>.

209. Ухвала Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 7 берез. 2019 р. Справа № 443/198/19. Провадження № 1-кп/442/171/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80321953>.

210. Ухвала Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 14 лют. 2020 р. Справа № 442/6127/19. Провадження № 1-кс/442/188/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87596849>.

211. Ухвала Дубровицького районного суду Рівненської області від 26 квіт. 2019 р. Справа № 560/458/19. Провадження № 1-кп/560/127/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81456256>.

212. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 берез. 2020 р. Справа № 212/1515/20. Провадження № 1-кп/212/531/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88306321>.

213. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 14 січ. 2020 р. Справа № 591/6868/19. Провадження № 1-кп/591/280/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86888463>.

214. Ухвала Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 15 верес. 2017 р. Справа № 264/4391/16-к. Єдиний державний

реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68893943>

215. Ухвала Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 листоп. 2019 р. Справа № 213/1193/19. Провадження № 1-кп/213/252/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85743960>.

216. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 14 лют. 2020 р. Справа № 592/2127/20. Провадження № 1-кс/592/1060/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87599582>.

217. Ухвала колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 лют. 2018 р. Справа № 461/3175/17 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72378235>.

218. Ухвала колегії суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Дніпровського апеляційного суду від 1 квіт. 2019 р. Провадження № 11-кп/803/891/19. Справа № 199/9293/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80975378>.

219. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва від 12 квіт. 2012 р. Справа № 11/2690/798/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24065474>.

220. Ухвала колегії суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Полтавського апеляційного суду від 8 квіт. 2019 р. Справа № 552/7291/18. Провадження № 11-кп/814/555/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81194981>.

221. Ухвала Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 19 серп. 2013 р. Справа № 334/5556/13-к. Провадження № 1-кп/334/219/2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33152639>.

222. Ухвала Липоводолинського районного суду Сумської області від 23 груд. 2019 р. Справа № 581/889/19. Провадження № 1-кп/581/85/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86549576>.

223. Ухвала Липоводолинського районного суду Сумської області від 28 груд. 2019 р. Справа № 581/913/19. Провадження № 1-кп/581/87/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86701989>.

224. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 19 берез. 2019 р. Справа № 161/4332/19. Провадження № 1-кп/161/597/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80529958>.

225. Ухвала Маньківського районного суду Черкаської області від 26 груд. 2019 р. Справа № 701/1424/19. Провадження № 1-кп/701/137/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86638507>.

226. Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 27 серп. 2019 р. Справа 482/1431/18. Провадження № 11-кп/812/690/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83897494>.

227. Ухвала місцевого Приморського районного суду м. Одеси від 15 лют. 2020 р. Справа № 522/2607/20. Провадження № 1-кп/522/3000/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87583043>.

228. Ухвала Одеського апеляційного суду від 21 січ. 2020 р. Справа № 520/10796/18. Провадження № 11-кп/813/222/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87160390>.

229. Ухвала Одеського апеляційного суду від 21 січ. 2020 р. Справа № 495/3183/18. Провадження № 11-кп/813/585/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87605019>.

230. Ухвала Пологівського районного суду Запорізької області від 14 лют. 2020 р. Справа № 324/1650/18. Провадження № 1-кс/324/50/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87595858>.

231. Ухвала Ратнівського районного суду Волинської області від 11 берез. 2019. Справа № 166/242/19. Провадження № 1-кп/166/52/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80340789>.

232. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 13 груд. 2019 р. Справа № 305/802/19. Провадження № 1-кп/305/298/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86347101>.

233. Ухвала Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 23 квіт. 2019 р. Справа № 743/641/19. Провадження № 1-кп/743/53/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81344990>.

234. Ухвала Роздільнянського районного суду Одеської області від 11 жовт. 2019 р. Справа № 511/1625/19. Провадження № 1-кп/511/200/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84891093>.

235. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 13 лют. 2020 р. Справа № 585/1119/19. Провадження № 1-кп/585/93/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87567712>.

236. Ухвала Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 26 черв. 2014 р. Справа № 191/1885/14-к. Провадження № 1-кп/191/190/14. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39501053>.

237. Ухвала Судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду від 28 листоп. 2019 р. Справа № 450/2502/18.

Провадження № 11-кп/811/388/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86094144>.

238. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Київського апеляційного суду від 16 січ. 2019 р. Справа № 359/1600/17. Провадження № 11-кп/824/181/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79306116>.

239. Ухвала Талалаївського районного суду Чернігівської області від 11 лют. 2019 р. Справа № 747/78/19. Провадження № 1-кп/747/15/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79729766>.

240. Ухвала Татарбунарського районного суду Одеської області від 9 груд. 2019 р. Справа № 515/1688/19. Провадження № 1-кп/515/2673/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86205555>.

241. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 27 груд. 2019 р. Справа № 308/9976/19. Провадження № 1-кп/308/909/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86673487>.

242. Ухвала Харківського апеляційного суду від 14 січ. 2020 р. Справа № 635/1030/19. Провадження № 11кп/818/152/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87052149>.

243. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 5 берез. 2019 р. Справа № 766/51/19. Провадження № 1-кп/766/8/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80244234>.

244. Ухвала Черкаського районного суду Черкаської області від 20 груд. 2019 р. Справа № 707/2851/19. Провадження № 1-кп/707/523/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86554524>.

245. Ухвала Чернівецького районного суду Вінницької області від 14 листоп. 2019 р. Справа № 139/940/19. Провадження № 1-кп/150/55/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85626980>.

246. Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 14 лют. 2020 р. Справа № 636/638/20. Провадження № 1-кс/636/196/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87606647>.

247. Ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 26 лют. 2019 р. Справа № 688/349/19. Провадження № 1-кп/688/66/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80143181>.

248. Фаргиев И. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2005. 18 с.

249. Федорак Л. М. Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Б.в., 2010. 19 с.

250. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2004. 160 с.

251. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закладів. [2-ге вид., доповн. і переробл.]. Київ : Атіка, 2009. 512 с.

252. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность : дис. ... д-ра юрид. наук. Свердловск, 1971. 446 с.

253. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник научных трудов*. 1969. Вып. 10. С. 184–225.

254. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 557 с.

255. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 397 с.
256. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 628 с.
257. Цивільний кодекс України : Закон Українми від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
258. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 224 с.
259. Чечель Г. И. Смягчающие ответственность обстоятельства и их значение в индивидуализации наказания. Саратов. 1978. 157 с.
260. Шаповалова Л. Підстави визнання особи потерпілим у кримінальному процесі. *Право України*. 2000. № 7. С. 39–42.
261. Шевченко Д. А. Теоретико-правовий аналіз діяльності суду з реалізації принципу індивідуалізації покарання при призначенні покарань. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1069–1074.
262. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.
263. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія. Харків : Право, 2012. 212 с.
264. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
265. Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch – StGB). Fassung vom 15.10.2018. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>.

266. Codice Penale of Italy: Testo coordinato ed aggiornato del Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398, modificato n. 36 e dal D.Lgs. 1°marzo 2018. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>.

267. Código Penal Brasileiro. DECRETO-LEI No 2.848, DE 7 DE DEZEMBRO DE 1940. Incluído pela Lei nº 13.654, de 2018 URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/decreto-lei/Del2848compilado.htm.

268. Código Penal de España (Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, de 1995): Esta revisión vigente desde 28 de Octubre de 2015. URL: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.l1t1.html#a10

269. Código Penal de la Nación Argentina LEY 11.179 (T.O. 2017 actualizado). URL: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm#5>.

270. Criminal Code Viet Nam No. 100/2015/QH13 of November 27, 2015 URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=446021.

271. Deutsch Strafgesetzbuch: Deutsch, 15 Mai, 1871, In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322). Stand: 03.01.2018 aufgrund Gesetzes vom 23.06.2017 (BGBl. I S. 1693). URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

272. Gromet D. M., Darley J. M. Punishment and Beyond: Achieving Justice Through the Satisfaction of Multiple Goals. *Law & Society Review*. 2009. Vol. 43. P. 1–38.

273. Gromet D. M. Restoring the Victim: Emotional Reactions, Justice Beliefs, and Support for Reparation and Punishment. *Crit Crim*. 2012. Vol. 20. P. 9–23. URL: <https://doi.org/10.1007/s10612-011-9146-8>.

274. Israel: Penal Law, 5737-1977 (consolidated version of 2014). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=15336>.

275. Kazenski zakonik (KZ-1-UPB2) (uradno prečiščeno besedilo). Ljubljana, dne 14 junija 2012. URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/svn/criminal-code-of-slovenia-slovenian_html/Slovenia_Penal_Code_as_amd_2012.pdf.

276. Kazneni zakon Republike Hrvatske. Zagreb, 29. rujna 1997, Ispravak i 101/17. URL: <http://propisi.hr/print.php?id=11365>.

277. Kodeks karny Polska: Polska, z dnia 6 Czerwca 1997 r. Ostatnia aktualizacja – styczeń 2014r. URL: <http://kodeks.ws/karny/>.

278. Kodi Penal i Republikes se Shqiperise. LIGJ Nr.7895, datë 27.1.1995. Ndryshuar me ligjin nr. 36/2017, datë 30.03.2017. URL: http://www.pp.gov.al/web/Kodi_Penal_48_1.php#.W8TyW9czZdh.

279. Krimināllikums. Likums Saeimā pieņemts 1998.gada 17.jūnijā. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>.

280. Krivični Zakonik Republike Srpske 15. jun 2017 («Sl. glasnik RS», br. 64/2017). URL: <http://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/krivicni-zakon-republike-srpske.html>.

281. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968, Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2017-10-06. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>.

282. Oliinyk O., Farynyk V., Vozniuk A., Volobuieva O., Beryslavska O. The principles of criminal law in the aspect of protection of constitutional rights of citizens. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9 (27). P. 445–459. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.49>.

283. Preston B. The Use of Restorative Justice for Environmental Crime. *Criminal Law Journal*. 2011. March 22. URL: <https://ssrn.com/abstract=1831822>.

284. Rikoslaki, 19.12.1889/39. Ajantasainen säädös, Muutokset 11.05/2017 URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>.

285. Straffeloven 2005. LOV-2017-06-21-90 fra 01.07.2017. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>

286. Swiss Criminal Code: Switzerland, December 21, 1937, Status as of 1 March 2018. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/index.html>.

287. The General Penal Code of Iceland: 1940 No. 19 of 12 February, amended by July 2, 2015. URL: <http://www.parliament.am/library/Qreakan/islandia.pdf>.

288. Trestní zákoník je v České republice. Česká republika, 8 ledna 2009. URL: <http://zakony.centrum.cz/trestni-zakonik/cast-2>.

289. Trestný zákon Slovenskej republiky. Zákon z 20. mája 2005. v znení č. 161/2018 Z. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>.

290. Van Camp T., Wemmers J. Victims' reflections on the protective and proactive approaches to the offer of restorative justice: the importance of information. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2016. Vol. 58 (3). P. 415–442.

291. Van Camp T., Wemmers J.-A. Victim satisfaction with restorative justice: More than simply procedural justice. *International Review of Victimology*. 2013. Vol. 19 (2). P. 117–143. URL: <https://doi.org/10.1177/0269758012472764>.

292. Wemmers J.-A., Cyr K. Victims' Perspectives on Restorative Justice: How Much Involvement Are Victims Looking For? *International Review of Victimology*. 2004. Vol. 11 (2–3). P. 259–274. URL: <https://doi.org/10.1177/026975800401100204>.

293. Zedner L. Reparation and Retribution: Are They Reconcilable? *The Modern Law Review*. 1994. Vol. 57. P. 228–250.

ДОДАТКИ

Додаток А

Статистичні дані

А. 1. Матеріальні збитки та їх відшкодування (провадження, за якими закінчено розслідування)

Відомості про матеріальні збитки та їх відшкодування		Роки				
		2015	2016	2017	2018	2019
Встановлена сума матеріальних збитків	тис. грн	7 009 214	4 976 831,24	18 572 335,44	8 800 246,75	46 138 955,54
	%	100%	100 %	100 %	100 %	100 %
Відшкодовано збитків	тис. грн	1 639 242,18	1 565 065,63	1607587,33	2032827,84	2 660 453,24
	%	23,39%	31,45 %	8,65 %	23,1 %	5,77 %

Аналіз статистичних даних про матеріальні збитки та результати їх відшкодування в провадженнях, за якими закінчено розслідування, дозволяє виявити певні тенденції:

1. Здебільшого спостерігається динаміка зростання встановленої суми матеріальних збитків: у 2015 р. – 7 009 214 тис. грн, у 2016 р. – 4 976 831,24 тис. грн (–28,99 %), у 2017 р. 18 572 335,44 (+164,97 %), у 2018 р. – 8 800 246,75 (+25,55 %), у 2019 р. – 46 138 955,54 (+558,26 %).

Загалом вона зросла більш як у 6 разів: якщо 2015 року встановлено матеріальних збитків на суму понад 7 млрд грн, то 2019 року – на суму понад 46 млрд грн.

2. Попри таке зростання встановлених матеріальних збитків, їх відшкодування залишається незадовільним і навпаки, здебільшого спадає: у 2015 р. відшкодовано 23,39 % завданих збитків, у 2016 р. – 31,45 %, у 2017 р. – 8,65 %, у 2018 р. – 23,1 %, у 2019 р. – 5,77 %. З 2015 р. до 2019 р. відшкодування збитків зменшилося з 23,39 до 5,77 %, тобто на 17,62 % (у понад чотири рази) [173].

А. 2. Особи, які потерпіли від кримінальних правопорушень

		2015	2016	2017	2018	2019
Усього осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень		412689	444617	374238	344780	301792
		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
з них	від тяжких та особливо тяжких злочинів	155162	187620	165933	136623	109438
		37,59 %	42,19 %	44,33 %	39,62 %	36,26 %
у тому числі від: (з ряд 1)	умисних убивств (та замахів)	6330	3511	2751	1657	1 557
		1,53 %	0,79 %	0,73 %	0,48 %	0,52 %
	згвалтувань (та замахів)	306	328	233	197	341
		0,07 %	0,07 %	0,06 %	0,05 %	0,11 %
	умисних тяжких тілесних ушкоджень	2385	2170	1991	2047	1 878
		0,58 %	0,49 %	0,53 %	0,59 %	0,62 %
	розбоїв	3703	4226	3248	2431	1 996
		0,89 %	0,95 %	0,86 %	0,71 %	0,66 %
	грабежів	21065	25344	17186	13295	10 617
		5,10 %	5,70 %	4,59 %	3,86 %	3,52 %
	шахрайств	38494	38013	30098	27413	26 212
		9,33 %	8,55 %	8,04 %	7,95 %	8,68 %
	крадіжок	240414	276807	235224	217859	179 693
		58,26 %	62,26 %	62,85 %	63,19 %	59,54 %
	торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо передачі людини	113	86	309	231	262
		0,03 %	0,02 %	0,08 %	0,07 %	0,09 %
	ДТП	12430	12833	12088	10260	10 408
		3,01 %	2,89 %	3,23 %	2,97 %	3,45 %
	пов'язаних з насильством у сім'ї	1005	1308	1367	1592	2 589
		0,24 %	0,29 %	0,36 %	0,46 %	0,86 %

	юридичних осіб	25447	29983	39668	47169	40222
		6,17 %	6,74 %	10,59 %	13,68 %	13,33 %

Аналіз статистичних даних про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, дозволяє виявити певні тенденції:

1. У 2015 р. було 412 689 осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, а у 2016 р. – 444 617 (+7,73 %), у 2017 р. – 374 238 (–9,31 %), у 2018 р. – 344780 (– 16,45 %), у 2019 р. – 301792 (–26,87 %). Тобто загалом з 2015 р. кількість потерпілих зменшується. Водночас кількість юридичних осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, навпаки, з 2015 р. збільшилася на 158,06 %: з 25447 (6,17 % від потерпілих фізичних осіб) у 2015 р. до 40 222 (13,33 % від потерпілих фізичних осіб) у 2019 р.

2. Спостерігається нестійка динаміка потерпілих від тяжких та особливо тяжких злочинів: у 2015 р. – 155 162, у 2016 р. – 187 620 (+20,91 %), у 2017 р. – 165 933 (+6,94 %), у 2018 р. – 136 623 (–11,94 %), у 2019 р. – 109 438 (–29,46 %). Водночас загалом з 2015 до 2019 рр. кількість потерпілих від тяжких та особливо тяжких злочинів зменшилася на 45 724 (–29,46 %): з 155 162 (37,59% від усієї кількості осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень) у 2015 р. до 109 438 (37,59 % від усієї кількості осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень) у 2019 р.

3. Понад половина потерпілих у 2019 р. – від крадіжок (59,54 %). Значно менше потерпілих від інших злочинів, зокрема 8,68 % – від шахрайств, 3,52 % – від грабежів, 3,45 % – від ДТП, 0,86% – від злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї, 0,66 % – від розбоїв, 0,62 % – від умисних тяжких тілесних ушкоджень, 0,52 % – від умисних убивств, 0,11 % – від зґвалтувань, 0,09 % – від торгівлі людьми.

Результати інтерв'ювання

118 суддів першої та апеляційної інстанції у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Одеській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській областях та м. Києві щодо проблем застосування кримінально-правових норм, які стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що проводилося протягом 2017–2020 рр.

Інтерв'ю було стандартизованим і включало два питання:

1. Які найбільші проблеми кримінально-правового характеру, пов'язані з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, виникали у Вашій судовій практиці?

2. Що Ви пропонуєте для підвищення ефективності кримінально-правового механізму добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди?

Зміст відповідей

Респонденти виокремили найбільш актуальні проблеми кримінально-правового характеру, пов'язані з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди, які виникали в їхній судовій практиці. Їх можна об'єднати в такі групи:

1. У КК України **відсутні визначення основних термінів і понять, що стосуються** добровільного відшкодування завданого збитку або усунення

заподіяної шкоди. Це перешкоджає однозначному застосуванню відповідних заохочувальних кримінально-правових норм і призводить в окремих випадках до скасування судового рішення у зв'язку з неправильним застосуванням судом норм матеріального права.

2. У суддів немає чітких та однозначних рекомендацій щодо застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди».

В окремих випадках суд позбавлений можливості звільнити особу від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45, 46 КК України, попри те, що підозрюваним, обвинуваченим під час досудового розслідування чи судового розгляду здійснив виплати потерпілому в розмірах, які відповідають розмірам збитків підтверджених доказами, однак потерпілий встановлює завищені вимоги щодо необхідності відшкодування значно більшого розміру збитків чи моральної шкоди, які не підтверджені доказами.

Існують труднощі щодо врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час призначення покарання у випадках, коли під час досудового розслідування чи судового розгляду не встановлені точні розміри завданого збитку та моральної шкоди.

3. Не усі підстави звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування містять безпосередню умову, що стосується добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. А тому в окремих випадках під час звільнення від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, не вимагається здійснення таких позитивних посткримінальних дій.

У судовій практиці непоодинокі випадки, коли суд зважаючи на клопотання сторін у справі, заявлених під приводом необхідності надати можливість обвинуваченому добровільно відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду, звільняє останнього від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, проте той *свої обіцянки*

залишає не виконаними, однак ці обставини, згідно діючого законодавства, не враховуються при звільненні засудженого від відбування призначеного покарання, оскільки серед обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 76 КК України, *відсутній обов'язок відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду*.

4. Сучасна система заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, *не містить чітких правил врахування такої позитивної посткримінальної поведінки як умови звільнення від кримінальної відповідальності чи обставини, що пом'якшує покарання*.

5. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання, дозволяє особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, зволікати з відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди до винесення вироку. Крім того, в КК України відсутні формальні правила врахування факту добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди або ж невчинення таких дій під час призначення покарання.

6. У певних випадках потерпілі не погоджуються на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оскільки не бажають пробачати вчинення кримінального правопорушення або вважають, що в цьому випадку кримінальний правопорушник здійснює підкуп у зв'язку з чим в подальшому зможе уникнути кримінальної відповідальності і покарання за скоєне. У зв'язку з цим виникає запитання як враховувати позитивні посткримінальні дії особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за таких обставин.

7. У певних випадках добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди здійснює не особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а інші особи. Пасивна поведінка підозрюваного може

обумовлюватися як небажанням здійснювати такі позитивні посткримінальні дії, так і відсутністю реальної можливості самостійного здійснення таких дій. Водночас слідчі та судді здійснюють різну кримінально-правову оцінку таких ситуацій.

8. Мають місце випадки коли слідчі констатують відсутність збитків та шкоди від кримінального правопорушення у тих випадках, коли реально вони є.

9. Труднощі виникають у зв'язку з тим, що в одних випадках (наприклад, у ст. 45 КК України) вимагається виключно повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, а в других (наприклад, у ст. 46, 66 КК України) про повноту нічого не зазначено. Це призводить до правової невизначеності.

У певних випадках особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснює часткове відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, оскільки не має можливості здійснити повне. За таких обставин суд змушений відмовляти у звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України, хоча така поведінка підозрюваного, обвинуваченого свідчить про його каяття.

У суддів виникають труднощі в прийнятті рішень у випадках, коли винний частково відшкодував завдані збитки або усунув заподіяну шкоду потерпілому, який клопоче про закриття провадження щодо такої особи у зв'язку з їх примиренням.

Незрозуміло також, яким – повним чи частковим – має чи може бути добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди для застосування п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України.

10. У певних випадках в заохочувальних нормах існує часове обмеження щодо добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди – необхідністю здійснення таких позитивних посткримінальних дій до притягнення до кримінальної відповідальності (оголошення підозри). Окремі судді вважають, що це не заохочує

підозрюваних, обвинувачених до відповідної позитивної посткримінальної поведінки.

11. Трапляються випадки, коли потерпілі змінюють свої вимоги щодо розмірів добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди і в подальшому просять скасувати рішення суду.

З метою покращення механізму добровільного відшкодування завданого збитку та усунення заподіяної шкоди або підвищення його ефективності опитані респонденти пропонують:

1. Сформулювати чіткі визначення основних термінів та понять, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку та усунення заподіяної шкоди (передусім понять «збитку», «шкода», «відшкодування», «усунення»). Окремі з них варто закріпити в законі, зокрема в КК України.

2. Надати рекомендації щодо застосування конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди».

3. Удосконалити заохочувальні кримінально-правові норми, пов'язані з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди. Зокрема, правові наслідки різного ступеня добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди повинні бути різними.

4. Розширити можливості заохочувальних кримінально-правових норм, пов'язаних з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди.

6. Необхідно доповнити КПК України нормою, яка має містити обов'язок органів досудового розслідування, процесуальних керівників, судів письмово роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, потерпілому кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Додаток В

Результати вивчення

261 ухвали про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (на підставі ст. 45 КК України), винесених у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Києві протягом 2019–2020 рр.

1. Було вивчено 261 ухвалу про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

2. У 256 (98,1 %) судових рішеннях особу було звільнено від кримінальної відповідальності за одиничні злочини. Водночас у 5 (1,9 %) судових рішеннях наявне було *звільнення за сукупність злочинів* (в одному рішенні вчинене кваліфіковано за ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 358 КК України; в одному – за ч. 1 ст. 358, ч. 4 ст. 358 КК України і в чотирьох рішеннях – за ч. 1 ст. 190, ч. 4 ст. 358 – 4 КК України).

Відтак у 261 ухвалі у формулах кваліфікації статті Особливої частини КК України згадувалися 266 разів і стосувалося злочинів, передбачених різними статтями КК України.

**Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення
заподіяної шкоди в ухвалах про звільнення від кримінальної
відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України)**

Стаття КК України	Злочини, за які особу звільнено від кримінальної відповідальності	Відшкодовано збитків / усунуто шкоди		Невідшкодовано збитків / неусунуто шкоди	
		Всього	Зокрема повністю	Усього	Зокрема, зазначено про відсутність шкоди / збитків
119	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	
125	13 (4,9 %)	5 (1,9 %)	5 (1,9 %)	8 (3 %)	5 (1,9 %)
126	3 (1,1 %)	2 (0,7 %)	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
128	2 (0,7 %)	2 (0,7 %)	2 (0,7 %)		
150	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
162	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
164	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)		
190	50 (18,8 %)	49 (18,4 %)	36 (13,5 %)	1 (0,4 %)	
197-1	7 (2,6 %)	7 (2,6 %)	5 (1,9 %)		
204	2 (0,7 %)			2 (0,7 %)	2 (0,7 %)
205-1	2 (0,7 %)			2 (0,7 %)	2 (0,7 %)
213	4 (1,5%)			4 (1,5%)	4 (1,5%)
222	2 (0,7 %)	2 (0,7 %)			
248	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	
249	16 (6,0 %)	16 (6,0 %)	15 (5,4%)		
272	3 (1,1 %)	2 (0,7 %)		1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
286	24 (9,1 %)	20 (7,5 %)	10 (3,7 %)	4 (1,6%)	3 (1,1 %)
290	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
293	2 (0,7 %)			2 (0,7 %)	1 (0,4 %)
296	20 (7,5 %)	12 (4,5 %)	9 (3,4 %)	8 (3 %)	4 (1,6%)
310	29 (10,9 %)	1 (0,4 %)		28 (10,5 %)	12 (4,5 %)

335	3 (1,1 %)			3 (1,1 %)	3 (1,1 %)
337	6 (2,3 %)			6 (2,3 %)	4 (1,6%)
342	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)		
358	21 (7,9 %)	4 (1,5%)	4 (1,5%)	17 (6,4 %)	14 (5,2 %)
361-1	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	
361-2	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
366	6 (2,3 %)	3 (1,1 %)	2 (0,7 %)		3 (1,1 %)
366-1	28 (10,5 %)	18 (6,8 %)	18 (6,8 %)	10 (3,7 %)	3 (1,1 %)
367	6 (2,3 %)	6 (2,3 %)	5 (1,9 %)		
383	3 (1,1 %)			3 (1,1 %)	3 (1,1 %)
384	3 (1,1 %)			3 (1,1 %)	1 (0,4 %)
388	1 (0,4 %)			1 (0,4 %)	1 (0,4 %)
413	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)	1 (0,4 %)		
Усього	266 (100 %)	152 (57 %)	115 (43 %)	114 (42,9 %)	71 (26,7 %)

3. Вказівка на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди мала місце у **57 %** вивчених судових рішень (152 ухвалах). З них у **43 %** рішень (115 ухвал) зазначено про повне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

4. У 26,7 % судових рішень (71 ухвала) безпосередньо зазначено про те, що злочином не було завдано ні шкоди, ні збитків. Ще у 16,2 % рішень (43 ухвали) відсутні відомості про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Тому можна припустити, що у 42,9 % випадків (у 114 судових рішеннях) висока ймовірність того, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям відбувалося *без будь-якого відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.*

5. Вивчення судової практики засвідчило неоднакове застосування норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям в аспекті добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Додаток Г

Результати вивчення

203 ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (на підставі ст. 46 КК України), винесених у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Києві протягом 2019–2020 рр.

1. Було вивчено 203 ухвали про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. У всіх вивчених судових рішеннях особу звільнили за вчинення одного злочину (тобто без сукупності).

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди в ухвалях про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України)

Стаття КК України	Злочини, за які особу звільнено від кримінальної відповідальності	Відшкодовано збитків / усунуто шкоди		Невідшкодовано збитків / неусунуто шкоди	
		Всього	Зокрема повністю	Всього	Зокрема, зазначено про відсутність шкоди / збитків

124	1 (0,49 %)	1 (0,49 %)	1 (0,49 %)		
125	34 (16,75 %)	16 (7,88 %)	6 (2,96 %)	18 (8,87 %)	8 (3,94 %)
126	4 (1,97 %)	4 (1,97 %)	1 (0,49 %)		
128	5 (2,46 %)	5 (2,45 %)	2 (0,99 %)		
185	1 (0,49 %)	1 (0,49 %)	1 (0,49 %)		
190	6 (2,96 %)	6 (2,96 %)	3 (1,48 %)		
239	1 (0,49 %)	1 (0,49 %)	1 (0,49 %)		
272	2 (0,99 %)	2 (0,99 %)			
286	140 (68,97 %)	114 (56,16 %)	72 (35,47 %)	26 (12,81 %)	8 (3,94 %)
291	1 (0,49 %)				1 (0,49 %)
296	7 (3,45 %)	4 (1,97 %)	3 (1,48 %)	3 (1,48 %)	2 (0,99 %)
357	1 (0,49 %)			1 (0,49 %)	1 (0,49 %)
Усього	203 (100 %)	154 (75,86%)	90 (44,33%)	49 (24,14%)	20 (9,85 %)

2. Вказівка на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди мала місце у **75,86 %** вивчених судових рішень (154 ухвали). З них у **44,33 %** рішень (90 ухвал) зазначено про повне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

4. У **9,85 %** судових рішень (20 ухвал) безпосередньо зазначено про те, що злочином не було завдано ні шкоди, ні збитків. Ще у **14,29 %** рішень (29 ухвал) відсутні відомості про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Тому можна припустити, що у **24,14 %** випадків (у 49 судових рішень) висока ймовірність того, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям відбувалося *без будь-якого відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди*.

5. Вивчення судової практики засвідчило неоднакове застосування норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим в аспекті добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

**Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення
заподіяної шкоди та схожі обставини, що пом'якшують покарання, у КК
зарубіжних країн**

КК зарубіжної країни	Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди та схожі обставини, що пом'якшують покарання
КК Австрії	добровільна відмова від заподіяння більшої шкоди, незважаючи на те, що існує можливість її заподіяти, або відшкодування шкоди злочинцем або третьою особою для нього (п. 14 ч. 1 § 34); наполегливе намагання відшкодувати заподіяну шкоду або попередити настання подальших шкідливих наслідків (п. 15 ч. 1 § 34) [265]
КК Азербайджану	повне добровільне відшкодування або усунення шкоди, заподіяної в результаті злочину (59.1.13.); часткове відшкодування шкоди, заподіяної в результаті злочину, або здійснення інших дій, що призвели до зменшення шкоди (59.1.14.) [179]
КК Албанії	відшкодування шкоди, завданої злочином, або активна допомога в усуненні чи зменшенні шкідливих наслідків злочину (п. «d» ч. 1 ст. 48) [278]
КК Білорусі	надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після злочину; добровільні відшкодування збитків, сплата доходу, отриманого злочинним шляхом, усунення шкоди, заподіяної злочином; інші дії, направлені на загладження такої шкоди (п. 4 ч. 1 ст. 63) [183]
КК Бразилії	намагання добровільно і ефективно незабаром після злочину запобігти його наслідкам, не допустити чи звести їх до мінімуму або до судового розгляду відшкодування шкоди (п. «б» ч. 3 ст. 65) [267]
КК В'єтнаму	попередження чи зменшення злочинцем шкоди, спричиненої злочином (п. «а» ч. 1 ст. 51);

	добровільне виправлення або відшкодування шкоди злочинцем чи усунення ним наслідків (п. «б» ч. 1 ст. 51) [270]
КК Вірменії	надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після злочину, добровільне відшкодування або усунення майнової та моральної шкоди, завданих злочином, інші дії, спрямовані на загладження шкоди, заподіяної потерпілому (п. 10 ч. 1 ст. 62) [182]
КК Грузії	прагнення відшкодувати шкоду (ч. 3 ст. 53) [180]
КК Данії	злочинець попередив, відновив чи усунув шкоду чи майновий стан, що виник після злочину, або намагався зробити це (п. «б» ч. 1 ст. 78) [285]
Пенітенціарний кодекс Естонії	запобігання шкідливим наслідкам винного діяння, а також надання допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення винного діяння (п. 1 ч. 1 ст. 57) добровільне відшкодування шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 57) [137]
КК Ісландії	порушник з власної волі повністю компенсував шкоду чи збитки, заподіяні злочином, а також, якщо він добровільно робить значні зусилля для запобігання шкідливим наслідкам злочину або здійснює компенсацію шкоди чи збитків наскільки це можливо (ч. 8 ст. 74) [287]
КК Іспанії	дії винного спрямовані на відшкодування шкоди, завданої потерпілому, чи усунення її наслідків в будь-який час судового провадження, але до його завершення (ч. 5 ст. 21) [268]
КК Італії	повне відшкодування чи компенсація шкоди до винесення судового рішення, зокрема коли це можливо шляхом реституції; добровільне та ефективне усунення чи пом'якшення шкідливих чи небезпечних наслідків злочину (п. 6 ч. 1 ст. 62) [266]
КК Казахстану	надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення незалежно від наслідків надання такої допомоги (п. 5 ч. 1 ст. 53) добровільне відшкодування майнових збитків, заподіяних в результаті кримінального правопорушення, загладження моральної та іншої шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (п. 6 ч. 1 ст. 53) [184]
КК Киргизії	добровільне відшкодування завданих збитків або усунення

	заподіяної шкоди (п. 2 ч. 2 ст. 73) [181]
КК Латвії	злочинець добровільно відшкодував потерпілому збитки, спричинені злочином, чи усунув спричинену шкоду (п. 3 ч. 1 ст. 47) [279]
КК Литви	порушник добровільно відшкодував чи усунув шкоду (п. 3 ч. 1 ст. 59) [281]
КК Молдови	відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину, добровільне відшкодування заподіяних збитків або усунення заподіяної шкоди (п. «е» ч. 1 ст. 76) [185]
КК Німеччини	зусилля злочинця щодо досягнення примирення з потерпілим (ч. 2 § 46) [271]
КК Польщі	потерпілий примирився з винним, шкода була усунута або потерпілий і винний домовилися про спосіб усунення шкоди (п. 1 § 2 ст. 60) [277]
КК РФ	надання медичної й іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, добровільне відшкодування майнової та моральної шкоди, завданих в результаті злочину, інші дії, спрямовані на загладження шкоди, заподіяної потерпілому (п. «к» ч. 1 ст. 61) [187]
КК Сербії	злочинець повністю або в значній мірі компенсував збиток, заподіяний злочином, або іншим чином ліквідував шкідливі наслідки злочину (ч. 3 ст. 53) [280]
КК Словаччини	сприяв усуненню шкідливих наслідків злочину чи добровільно відшкодував спричинену шкоду (п. «к» ч. 1 § 36) [289]
КК Словенії	сплата збитків, спричинених злочином (ч. 2 ст. 49) [275]
КК Таджикистану	надання медичної та іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, добровільне відшкодування або компенсація матеріальної та моральної шкоди, заподіяної злочином, інші дії, спрямовані на загладження шкоди, заподіяної потерпілому (п. «к» ч. 1 ст. 61) [186]
КК Туркменістану	надання медичної та іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, добровільне відшкодування або усунення матеріальної та моральної шкоди, заподіяної злочином, інші дії, спрямовані на загладження шкоди, заподіяної потерпілому (п. «м» ч. 1 ст. 57) [169]

КК Узбекистану	добровільне загладжування спричиненої шкоди (п. б ч. 1 ст. 55) [190]
КК Фінляндії	досягнення угоди між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим, інші зусилля злочинця щодо запобігання або усунення наслідків злочину або його сприяння розслідуванню злочину (п. 3 ч. 1 розділ 5 глава 6) [284]
КК Хорватії	злочинець повністю чи частково компенсував шкоду, спричинену злочином, чи серйозно намагався відшкодувати шкоду (ч. 2 ст. 48) [276]
КК Швейцарії	злочинець щиро розкався, зокрема, відшкодував спричинену шкоду чи збиток в такій мірі, в якій можна було від нього цього очікувати (п. «д» ст. 48) [286]
КК Чехії	злочинець усунув шкідливі наслідки злочину чи добровільно компенсував спричинену шкоду (п. «j» ч. 1 § 41) [288].

Додаток Е

За результатами проведеного дослідження розроблено законопроект **«Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення механізму добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»**, який передбачає:

1) заміну в ч. 1 ст. 45 КК України слів «повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» словами «відшкодувала шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, чи погодила порядок її відшкодування»;

2) заміну в ч. 1 ст. 46 КК України слів «відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» словами «відшкодувала шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, чи погодила порядок її відшкодування»;

3) доповнення ч. 1 ст. 47 КК України після слів «кримінальних правопорушень,» фразою *«добровільно відшкодувала шкоду, завдану кримінальним правопорушенням»*;

4) викладення п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України в такій редакції:

«2) добровільне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;

5) доповнення ч. 1 ст. 67 КК України п. 14 такого змісту:

«14) невідшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;

6) доповнення ст. 74 КК України ч. 6 такого змісту:

«Звільнення засудженого від покарання та його відбування з підстав, передбачених цим розділом, за винятком звільнення від відбування покарання з випробуванням та звільнення від покарання за хворобою (частина перша та друга статті 84 цього Кодексу), відбувається після добровільного

відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, крім випадків коли в суді буде доведено неможливість виконання цієї умови».

7) доповнення ч. 3 ст. 76 КК України новим пунктом 7 такого змісту:

«7) добровільно відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, протягом іспитового строку»;

8) доповнення ч. 1 ст. 96¹⁰ КК України після слів «запобігання кримінального правопорушення» фразою *«та добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;*

9) виключення ч. 4 ст. 289 КК України слово *«повністю».*

Додаток Ж

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бурбела Ю. С. Часові межі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6–2. Т. 1. С. 112–117. (Серія «Юридичні науки»).

2. Бурбела Ю. С. Суб'єкт добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 119–123.

3. Бурбела Ю. С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право*. № 4. 2017. С. 117–122.

4. Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності за КК України. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 5. Вип. 1. С. 23–27.

5. Бурбела Ю. С. Полное возмещение причиненного ущерба или устранение причиненного вреда по УК Украины. *Право и закон*. 2018. № 2. С. 190–194.

6. Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди: проблеми понятійно-категоріального апарату. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 214–223. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.21>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бурбела Ю. С. Види добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг : Геліос-Принт, 2017. С. 163–165.

8. Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. VIII міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 58–59.

9. Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 358–360.

10. Бурбела Ю. С. Особливості врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9 листоп. 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 27–28.

11. Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки відмови від добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після звільнення від кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. IX Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 42–43.

12. Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 109–110.

13. Бурбела Ю. С. Сучасні проблеми добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди під час звільнення від покарання та його відбування. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2020 р.). Львів : Центр правн. ініціатив, 2020. Ч. 1. С. 62–65.

Додаток И

**Акти впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Бурбели Юрія Сергійовича на тему
«Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення
заподіяної шкоди в кримінальному праві України»**

1. У діяльність ГСУ МВС України (акт від 23 січня 2020 р.).
2. У науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ (акт від 11 лютого 2020 р.).
3. В освітній процес Національної академії внутрішніх справ (акт від 6 березня 2020 р.).
4. У діяльність Києво-Святошинського районного суду Київської області (акт від 1 липня 2020 р.).
5. У законотворчу діяльність Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин (акт від 7 липня 2020 р. № 04-25/17-2020/98116).

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

А К Т

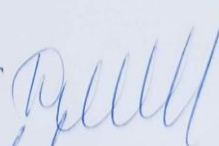
**впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Національної академії внутрішніх справ Бурбелі Юрія
Сергійовича на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або
усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України» в
діяльність органів досудового розслідування НП України**

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України, доктора юридичних наук, доцента Шевчишена А. В., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук, доцента Мірковця Д. М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борця І.В., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бурбелі Юрія Сергійовича на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів НП України, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

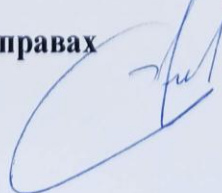
**Начальника відділу
ГСУ НП України,
доктор юридичних наук, доцент**

 Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України,
кандидат юридичних наук , доцент**

 Дмитро МІРКОВЕЦЬ

**Старший слідчий
в особливо важливих справах
ГСУ НП України**

 Ігор БОРЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

11.02.2020

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Національної академії внутрішніх справ Бурбелі Юрія Сергійовича
на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення
заподіяної шкоди у кримінальному праві України»
у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія Національної академії внутрішніх справ у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Вознюка Андрія Андрійовича (голова комісії), заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського Олександра Валерійовича, завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістики та судової експертології ННІ № 2, кандидата юридичних наук Патики Андрія Анатолійовича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бурбелі Юрія Сергійовича на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України» впроваджені в науково-дослідну діяльність академії.

1. Наукові праці Бурбелі Юрія Сергійовича, присвячені питанням добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, застосовуються у дослідженнях проблем відшкодування шкоди, завданої злочином.

2. Матеріали дисертаційного дослідження Бурбелі Юрія Сергійовича застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, методик правоохоронної діяльності, пропозицій щодо внесення змін у нормативно-правові акти.

Голова комісії:

Андрій ВОЗНЮК

Члени комісії:

Олександр КАЛИНОВСЬКИЙ

Андрій ПАТИК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

06. 02. 2020

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Національної академії внутрішніх справ Бурбелі Юрія Сергійовича
на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення
заподіяної шкоди у кримінальному праві України»
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія Національної академії внутрішніх справ у складі: завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора **Джужу Олександра Миколайовича** (голова комісії), професора кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, доцента **Вознюка Андрія Андрійовича**, заступника начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук **Власенка Валерія Павловича**, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бурбелі Ю. С. на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України» впроваджені в освітній процес академії.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Бурбелі Ю. С. застосовуються в освітньому процесі для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з дисциплін «Кримінальне право», «Кваліфікація злочинів, підслідних органам досудового розслідування Національної поліції», «Особливості кваліфікації та розслідування окремих категорій кримінальних проваджень», «Сучасні аспекти кримінального права та процесу».

2. Результати дисертаційного дослідження Бурбелі Ю. С. відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

– Бурбела Ю. С. Часові межі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. Випуск 6-2. Т. 1. С. 112–117.

– Бурбела Ю. С. Суб'єкт добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. № 5. 2017. С. 119–123.

– Бурбела Ю. С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право*. № 4. 2017. С. 117–122.

– Бурбела Ю. С. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності за КК України. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 5 (volume 1). С. 23–27.

– Бурбела Ю. С. Полное возмещение причиненного ущерба или устранение причиненного вреда по УК Украины. *Право и закон. Бишкек*. 2018. № 2. С. 190–194.

– Бурбела Ю. С. Актуальні питання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. VIII міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 16 листоп. 2017 р.) [Текст] / ред. кол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – С. 58–59.

– Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* [Текст] : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – С. 358–360.

– Бурбела Ю. С. Особливості врахування добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставини, що пом'якшує покарання. *Теорій та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2018 року) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький, С. І. Мельник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 27–28.

– Бурбела Ю. С. Кримінально-правові наслідки відмови від добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди після звільнення від кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми кримінального права* [Текст] : тези доп. IX Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 42–43.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять в освітньому процесі академії.

Голова комісії:

Олександр ДЖУЖА

Члени комісії:

Андрій ВОЗНЮК

Валерій ВЛАСЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮГолова Києво-Святошинського
районного суду Київської області**Тетяна ДУБАС**

липень 2020

А К Т

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Національної академії внутрішніх справ Бурбелі Юрія
Сергійовича на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або
усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України» в
діяльність Києво-Святошинського районного суду Київської області**

Комісія у складі: заступника голови Києво-Святошинського районного суду Київської області Лисенка В.В., судді Києво-Святошинського районного суду Київської області Хрипун С.В., судді Києво-Святошинського районного суду Київської області Омельченко М.М., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бурбелі Юрія Сергійовича на тему: «Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України» застосовуються у діяльності Києво-Святошинського районного суду Київської області.

Голова комісії:

Владислав ЛИСЕНКО

Члени комісії:

Світлана ХРИПУН**Мирослава ОМЕЛЬЧЕНКО**

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-49-02

Юрію БУРБЕЛІ

[Redacted signature]

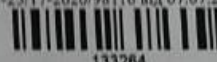
Повідомляємо, що Ваші пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення механізму добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин, котрі як суб'єкти права законодавчої ініціативи можуть врахувати зазначені пропозиції у законотворчій роботі.

З повагою
Голова Комітету

Д. В. ЛУБІНЕЦЬ

Апарат Верховної Ради України
04-25/17-2020/98116 від 07.07.2020

133264